

Маркази миллии қонунгузории назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Национальный центр законодательства
при Президенте Республики Таджикистан

Қонунгузорӣ

Законодательство

№ 3 (19), 2015
июль – сентябрь

Маҷаллаи «Қонунгузорӣ» дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст. Маҷалла дар Индекси илмии иқтибосоварии Русия ворид карда шудааст.

ISSN 2410-2903.

Наширияи мазкур дар ҳамкориҳои муштарақ бо Барномаи «Мусоидат ба давлатдорӣ ҳуқуқӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ»-и GIZ (Ҷамъияти олмонӣ оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ) нашр мешавад.

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (Ҷамъияти олмонӣ оид ба ҳамкориҳои байналмилалӣ) барномаи мазкурро бо супориши Вазорати федералии ҳамкорӣ ва рушди Олмон (BMZ) иҷро менамояд.

Хулосаю ақидаҳо ва шарҳу тафсири дар наширияи мазкур зикргардида мавқеи муаллифон буда, бе ягон шарт мавқеи GIZ ё BMZ-ро инъикос наменамоянд.

Шумораи маҳдуди маҷалла ба фурӯши чакана бароварда мешавад.

* * *

Журнал «Законодательство» зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

ISSN 2410-2903.

Данное издание публикуется совместно с Программой GIZ «Содействие правовой государственности в странах Центральной Азии».

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH (Германское общество по международному сотрудничеству) осуществляет эту программу по заказу Федерального министерства экономического сотрудничества и развития Германии (BMZ).

Приводимые в настоящем издании данные, заключения, мнения и интерпретации являются позицией авторов и никак не могут рассматриваться как отражающие позицию GIZ или BMZ.

В розничную продажу журнал поступает в ограниченном количестве.

Сармухаррир
Главный редактор

Рахимзода Махмад Забир – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон
доктор юридических наук, профессор, Заслуженный деятель науки и техники Таджикистана

Хайати таҳририя

Редакционная коллегия

Алимов С.Ю.,
доктор илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
доктор юридических наук, доцент
Баҳриддинзода С.Э.,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
(муовини сармухаррир)
кандидат юридических наук, доцент
(заместитель главного редактора)
Зоиров Ч.М.,
доктор илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор
Меликов У.А.,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
кандидат юридических наук

Менглиев Ш.,
доктор илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
доктор юридических наук, профессор

Муртазоқулов Ҷ.С.
доктор илмҳои ҳуқуқшиносӣ
доктор юридических наук
Саидвализода Б.С.
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ
кандидат юридических наук

Шӯрои машваратӣ

Редакционный совет

Худоёрзода Б.Т.,
Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҶТ
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Руководитель Исполнительного аппарата
Президента РТ,
кандидат юридических наук, доцент
Юсуф Раҳмон Аҳмадзод,
Прокурори генералии ҶТ
Генеральный прокурор РТ
Маҳмудзода М.А.,
Раиси Суди конституционии ҶТ
профессор, академики АИ ҶТ
Председатель Конституционного суда РТ
профессор, академик АН РТ
Шермухаммад Шоҳиён,
Раиси Суди Олии ҶТ
Председатель Верховного суда РТ
Мансурзода Н.М.,
Раиси Суди Олии иқтисодии ҶТ
Председатель Высшего экономического суда РТ
Ализода З.,
Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар ҶТ
доктор илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
Уполномоченный по правам человека в РТ
доктор юридических наук, доцент

Мухаррирон: Шодиев Ҳ.А.

Редакторы: Таиров С.С.

Ҷонибдори густариши гуногунандешӣ будани маҷалла маъноӣ ҳамакидаи муаллифон будани хайати таҳририяро ифода намекунад. Масъулият барои интихоб ва дақиқии фактҳо, далелҳо ва иқтибосҳо бар дӯши муаллифон аст. Ба дастнависҳое, ки барои нашр пешниҳод мегарданд, тақриз дода намешавад ва баргардонида намешаванд. Ҳангоми истифодаи маводи маҷалла истинод ба сарчашма ҳатмист.

Точки зрения редакционной коллегии и авторов не всегда совпадают. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат и данных несут авторы опубликованных материалов.

Рукописи, предоставляемые для опубликования, не рецензируются и не возвращаются.

При использовании материалов настоящего издания ссылка на источник обязательна.

Хукуки конституционӣ. Хукуки маъмурӣ	Конституционное право. Административное право
Ализода З. Хукуку озодиҳои инсон асоси низоми хукуки Ҷумҳурии Тоҷикистон	4
Имомов А.И. Комитет конституционного надзора – прообраз Конституционного суда (к двадцатилетию Конституционного суда Республики Таджикистан).....	7
Раҳматова З. Масоили мафҳумҳои «мувофиқаи маъмурӣ», «мувофиқаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ» ва «истехсолоти судии маъмурӣ» дар қонунгузории ҷорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	12
Юсуфзода А.Х. Конституционно-правовое регулирование чрезвычайного положения в зарубежных странах.....	16
Хукуки ҷиноятӣ. Хукуки мувофиқаи ҷиноятӣ	Уголовное право. Уголовно-процессуальное право
Алиева П.Х. Научные взгляды о потерпевшем в уголовном процессе дореволюционной России.....	22
Епихин А.Ю. Межотраслевые проблемы квалификации в досудебном производстве по Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации	27
Воҳидов Ҳ.С. Суғд: мубориза бо терроризм ва экстремизм пурзӯр мегардад	35
Ҳоҷаева Н.Б. Ҷамъ кардан ва санҷидани далелҳо дар мувофиқаи судии ҷиноятӣ: назария ва амалия.....	38
Хукуки граждани. Хукуки соҳибкорӣ.	Гражданское право. Предпринимательское право.
Хукуки оилавӣ	Семейное право
Меликов У. Категория «объекты гражданских прав» в законодательствах Республики Таджикистан и других стран: сравнительный анализ	49
Александрова Л.А. Гражданско-правовой договор как средство правового обеспечения коммерческого кредита	55
Табаров Н. Коммерческое обозначение в договоре коммерческой концессии.....	65
Курбонов А.А. Масоили ақди никоҳи ҳешутаборӣ ва роҳҳои ҳалли он	68
Минбари олимони ҷавон	Трибуна молодых ученых
Абдурахимов С.Қ. Ҷавобгарии граждани – ҳукуки муассисаи таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	73
Нуров Х. О состоянии правотворчества в сфере научно-технической деятельности в современном Таджикистане и некоторые вопросы его совершенствования	80
Хукуки байналхалқӣ	Международное право
Маҳмадшоев Ф. Нақши ташрифоти давлатӣ дар ташаккули муносибатҳои ҳукукии дипломатӣ	86
Таҷрибаи хориҷа	Зарубежный опыт
Уве Хартманн. Финансовые суды как особый вид административной юстиции.....	90
Таҳлили қонунгузорӣ	Анализ законодательства
Пулатов А.С. Таҳлили муқоисавӣ-ҳукуки қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қонунгузории давлатҳо-аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил	94
Таҷрибаи судӣ	Судебная практика
Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон №14, аз 23 ноябри соли 2012 «Дар бораи татбиқи қонунгузорӣ оид ба баъзе масъалаҳои, ки дар таҷрибаи судӣ ҳангоми баррасӣ ва ҳалли парвандаҳо марбут ба эътирофи ҳукуки моликият ба соҳтмони худсарона ба миён меоянд (бо тағйири иловаҳои ба қарори Пленуми Суди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 июни соли 2014, №4 воридгардида).....	102
Тафсир	Комментарии
Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ».....	106
Истилоҳоти ҳуқуқӣ	Юридическая терминология
Раҳимзода М.З. Фарҳанги русӣ ба тоҷикии истилоҳоти ҳуқуқ (Русско-таджикский словарь юридических терминов)	118
Навигариҳо дар қонунгузорӣ	Новое в законодательстве
Навигариҳои қонунгузорӣ дар соҳаи граждани, соҳибкорӣ ва оилавӣ.....	135
Навигариҳои қонунгузорӣ дар соҳаи меҳнат, муҳоҷират ва иҷтимоӣ.....	137
Навигариҳои қонунгузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист.....	139
Навигариҳои қонунгузорӣ дар соҳаи соҳтмони давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ.....	141
Навигариҳои қонунгузорӣ дар соҳаи ҳуқуқи байналмилалӣ	146
Иттилоот	Сообщения
Мизи мудаваар бахшида ба Рӯзи Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	147

З. Ализода

Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ

ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН АСОСИ НИЗОМИ ҲУҚУҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: ҳуқуқ; озодӣ; низоми ҳуқуқӣ; Конститутсия; эътироф; санадҳои байналмилалӣ.

Ключевые слова: право; свобода; правовая система; Конституция; признание; международные акты.

Keywords: right; freedom; legal system; Constitution; recognition; International acts.

Инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ ҳам дар сатҳи байналмилалӣ ва ҳам дар сатҳи давлатҳои миллӣ, ҳамчун арзиши олии эътироф шудаанд. Ин асл яке аз арзишҳои асосӣ ва муҳими давлатҳои муосири демократӣ мебошад.

Чанги дуҷуми чаҳон, ғоҷиа ва даҳшату оқибатҳои он боис шуданд, ки нисбат ба инсон, ҳуқуқу озодиҳои ӯ дар сатҳи чаҳонӣ тавачҷуҳи чиддӣ зоҳир карда шавад. Аз ин сабаб, баъди таъсис додани СММ санадҳои муҳимтарини ҳуқуқу озодиҳои инсон қабул гардиданд. Аз ҷумла, Эълумияи умумичаҳонии ҳуқуқи инсон, Паймонҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва сиёсӣ ва ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва ғайраҳо аз қабилҳои онҳоянд.

Давлатҳои алоҳида низ дар ин самт санадҳои дахлдори худро қабул карда, ба санадҳои байналмилалӣ зикргардида ҳамроҳ шуданд. Онҳо пеш аз ҳама, дар сатҳи қонунҳои асосии худ ҳуқуқу озодиҳои инсонро ҳамаҷониба дар фаслҳои ё бобҳои алоҳида танзим намудаанд. Ин яке аз хусусиятҳои конститутсияҳои насли нав (баъди чанги дуҷуми чаҳон) мебошад. Масалан, ба Конститутсияи соли 1958 Франция, ки Эълумияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрвандии соли 1789 қисми таркибии он эътироф шудааст, муқаддимаи нав, алоҳида ворид карда шуд, ки дар он ҳуқуқҳои нав, аз ҷумла, ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ илова шудааст¹.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Федералии Олмон бошад, ҳуқуқу озодиҳои шахс дар фас-

ли аввал бо номи «Ҳуқуқҳои асосӣ» дарҷ гардидааст². Ҳуқуқу уҳдадорҳои шаҳрванд дар Конститутсияи Италия низ, дар қисми якум инъикос ёфтааст.³

Конститутсияҳои собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ низ аз ин таҷриба истифода бурдаанд. Масалан, боби дуҷуми Конститутсияи Федератсияи Россия ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст⁴. Фасли дуҷуми Конститутсияи Ҷумҳурии Қазоқистон низ ба инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқу озодиҳои ӯ дахл дорад⁵.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин қатор истисно нест. Дар он баъд аз боби аввал, ки ба «Асосҳои сохтори конститутсионӣ» бахшида шудааст, боби навбатӣ, яъне боби дуҷум ба ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд дахл дорад. Ба ғайр аз ин, аслҳои (принсипҳои) асосии муносибати ҷомеа ва давлат нисбат ба шахс, ҷой, мавқеъ ва ҷавҳари вазъи ҳуқуқии инсон дар муқаддима ва боби аввали қонунҳои асосӣ инъикос шудааст. Албатта, ин тасодуф нест. Инсон, ҳуқуқу озодиҳои ӯ ба сифати яке аз принсипҳои асосии Конститутсия, аз ин ҷо, ҷомеа ва давлати Тоҷикистон мебошад.

Бинобар ин, дар муқаддимаи Сарқонун омадааст, ки «Мо халқи Тоҷикистон озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шуморида, баро-

¹ Ниг: Конституции зарубежных государств. – М., 1997. – С.138-139

² Дар ҳамон ҷо. – С.153-162.

³ Дар ҳамон ҷо. – С.246-254.

⁴ Конституция стран-членов СНГ. – Ереван, 1997. – С.12-22.

⁵ Дар ҳамон ҷо. – С.283-289.

барҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқи-ятҳоро эътироф карда, ҳамин Конститутсияро қабул ва эълон менамоем»¹. Инчунин, дар модаи 5 Конститутсия, ки он хусусияти бунёди ва меъерӣ дорад, дар бораи арзиши олий будани инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ, дахлнопазирии ҳуқуқҳои фитрии инсон ва ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътироф, риоя ва ҳифз кардани давлат таъкид шудааст².

Ин аслу меъёрҳои конститусионӣ ҳамчун меҳвари Конститутсия амал карда, муайянкунандаи мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидораи маҳаллӣ буда, ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд.

Эътирофу эътибори ҳуқуқи инсон ба сифати яке аз арзишҳои ҷаҳони муосир низ эътироф шудааст. Дар тамоми санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ дар ин соҳа мавҷудбуда, аз ҷумла, дар Оинномаи СММ, Эълومияи умумичаҳонии ҳуқуқи инсон ва дигарҳо ин арзиш дарҷ шудааст.

Инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ ҳамчун муайянкунандаи низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин муқаррарот аз ҷунин принципҳо бармеояд:

Якум. Арзиши олий эътироф шудани инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ. Ин асл талаб мекунад, ки меъёрҳои соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ ба эҳтироми инсон, риоя, таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи инсон равона карда шаванд.

Дуюм. Ҳуқуқу озодиҳои инсонро эътироф, риоя ва ҳифз кардани давлат. Ин меъерӣ Конститутсия водор месозад, ки соҳаҳои ҳуқуқ ба таъмини ин уҳдадорихо сафарбар карда шаванд.

Сеюм. Дахлнопазир будани ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон. Ин талаботи қонуни асосӣ тақозо менамояд, ки тамоми соҳаҳои ҳуқуқ дахлнопазирии ҳуқуқҳои табиӣ инсонро таъмин намоянд.

Чорум. Кафолати баробарҳуқуқии инсонҳо, сарфи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молумулк.

Ин меъёрҳои Конститутсия низ ба сифати меъерӣ бунёдии соҳаҳои ҳуқуқ хизмат мекунанд.

Панҷум. Маҳдуд намудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқу

озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конститусионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ. Меъерӣ номбурда талаб менамояд, ки соҳаҳои ҳуқуқ хангоми ҷорӣ намудани маҳдудиятҳо меъёрҳои зикргардидаро ба роҳбарӣ гиранд.

Шашум. Кафолати ҳифзи судии шахс. Модаи 19 Конститутсия муқаррар кардааст, ки ҳар шахс кафолати ҳифзи судӣ дорад. Ҳар шахс ҳуқуқ дорад, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва бегараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд. Барои амалӣ намудани ин талаботи Конститутсия имрӯз соҳаҳои ҳуқуқ барои ҳифзи судии ҳуқуқу манфиатҳои шахс монеаҳои дар даврони шӯравӣ мавҷударо (аз ҷумла, рӯйхати №1 ва №2-и баҳсҳои мехнатиро) бартараф кардаанд. Акнун шахс агар ҳисоб кунад, ки ҳуқуқу озодиҳои ӯ ҳалалдор гаштааст, метавонад бевосита ба суд муроҷиат намояд. Дар бисёр соҳаҳои ҳуқуқ тартиби «ба мақомоти болоӣ ё суд муроҷиат намояд» ҷорӣ шудааст. Дар ин маврид муроҷиат ба суд ё мақомоти болоӣ аз иродаи ҳуди шахс вобаста аст. Ба мақомоти болоӣ муроҷиат кардан маънои онро надорад, ки шахс баъди он ба суд муроҷиат карда наметавонад. Дар сурати норизо будан ба қарори мақомоти болоӣ, шахс метавонад ба суд муроҷиат намояд.

Ҳафтум. Мутобиқи модаи даҳуми Конститутсия санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил мекунанд. Агар қонунҳои ҷумҳурӣ ба санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофшуда мутобиқат накунанд, меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ амал мекунанд.

Аксарияти кулли санадҳои байналмилалӣ соҳаи ҳуқуқии инсонро Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тасвиб расонидааст ва онҳо бевосита ё ба воситаи ворид шудан ба қонунгузори соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ амалӣ мешаванд.

Дар соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқи мамлакат бартарии санадҳои эътирофшудаи байналмилалӣ пешбинӣ шудааст ва хангоми зиддияти байни ин меъёрҳо, мақоми ҳуқуқ татбиқкунанда бояд меъерӣ санади байналмилалиро истифода намояд.

Дар ин ҷо ҳамчунин масъалаи таносуби миёни меъёрҳои Конститутсия ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз ҷониби давлати алоҳида эътирофшуда ба миён меояд. Бояд зикр намуд, ки Конститутсия қонуни олии ҳар як давлат буда, дар он мақсаду маром ва прин-

¹ Ниг.: Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2003.

² Ниг.: Дар ҳамон ҷо.

сипу арзишҳои бунёдии давлату ҷомеа муқаррар мешаванд. Ин арзишу принципҳо барои ҳар як давлат бисёр ҳам муҳим ва муайянқунандаю муқаррарқунанда мебошанд ва поён фаровардани онҳо нисбат ба меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ба соҳибхитиёрии давлат мувофиқ нест ва гузашта аз ин, онро коста мегардонад. Маълум аст, ки соҳибхитиёрии давлат волоият ва мустақилияти давлатро дар дохил ва дар муносибатҳои байналмилалӣ ифода мекунад. Аз ин ҷо низ, меъёрҳои қонуни асосӣ набояд аз меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ поёнтар қарор дошта бошанд.

Ин масъала ҳалли дурусти худро дар Конститутсияи Франция пайдо кардааст. Дар модаи 54 ин санад омадааст, ки агар ягон меъёри созишномаи байналмилалӣ ба меъёри Конститутсия муҳолифат кунад ва инро Шӯрои конститусионӣ тасдиқ намояд, дар ин ҳолат чунин созишнома баъди тағйири Конститутсия ба тасвиб расонида мешавад¹. Дар амалияи давлати Франция чунин ҳолат ба вуқӯъ омад ва он дар асоси тартиби зикргардида ҳал гардид. Соли 1992 бо дархости Президенти ин мамла-

кат Шӯрои конститусионӣ тасдиқ кард, ки баъзе аз меъёрҳои Шартнома оид ба Иттиҳоди Аврупо аз 7 феввали соли 1992 ба Конститутсияи Франция муҳолиф мебошанд. Баъди ворид намудани тағйирот ба Қонуни асосии ин кишвар 25 июни соли 1992, шартномаи номбурда аз ҷониби Франция ба тасвиб расонида шуд².

Ҳаштум. Эътибори олии Конститутсия ва мустақиман амал кардани меъёрҳои он, волоияти меъёрҳои Конститутсия нисбат ба меъёрҳои қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Тамоми соҳаҳои ҳуқуқ бояд ин меъёрро ба роҳбарӣ гиранд, то ин ки меъёрҳои соҳавӣ ба Конститутсия муҳолифат накунад. Зимнан, ҳар як соҳаи ҳуқуқ бояд меъёрҳои Қонуни асосиро инкишоф диҳад ва меъёрҳои худро ба он равона кунад, ки онҳо барои амалишавии муқаррароти Конститутсия заминаҳои заруриро муҳайё созанд, то ин ки онҳо бе мамоният иҷро шаванд.

Ҳамин тариқ, гуфтаҳои боло баёнгари онанд, ки ҳуқуқу озодихои инсон асоси низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, муайянқунанда ва роҳнамоқунандаи соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқи мамлакат мебошанд.

¹ Ниг: Конституции зарубежных государств. – М., 1997. – С.101.

² Ниг: Дар ҳамон ҷо. – С.101.

Аннотатсия

Ҳуқуқу озодихои инсон асоси низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур масъалаи таъсиррасонии ҳуқуқӣ ва сарчашмаи низоми ҳуқуқи Тоҷикистон дар асоси санадҳои байналмилалӣ эътирофшуда таҳлил карда шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳамагуна ҳуқуқ ва озодӣ нисбати инсон аввалан дар шакли як санади олии ҳуқуқӣ қабул гардида, сипас он давра ба давра тавассути Конститутсия ва дигар санадҳои байналмилалӣ татбиқ мешаванд. Вобаста ба ин дар мақолаи мазкур фикру таҳлилҳои назаррас пешниҳод карда шудаанд.

Аннотация

Права и свободы человека основы системы права Республики Таджикистан

В данной статье проанализированы вопросы правового воздействия и источники правовой системы Таджикистана на основе признанных международных актов. Автор отмечает, что каждое право и свобода по отношению к человеку изначально принимается как высший правовой акт, и потом периодически применяется через Конституцию и международные акты. В связи с этим в статье приведены ряд мнений и анализов.

Annotation

The rights and freedom of the man is a basis of system of the right of the Republic of Tajikistan

In given article analyzed the issues of legal influences and sources of legal system of Tajikistan on the basis of the recognized International acts. The author marks, that each right and freedom after the relation to the man is initially accepted as the maximum legal act and then periodically is applied through the Constitution and International acts. In this connection in the article are given a number of opinion and analyses.

Имомов А.И.,
доцент кафедры конституционного права
юридического факультета ТНУ, кандидат
юридических наук

КОМИТЕТ КОНСТИТУЦИОННОГО НАДЗОРА – ПРООБРАЗ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА (К ДВАДЦАТИЛЕТИЮ КОНСТИТУЦИОННОГО СУДА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

Калидвожаҳо: Конституция; Суди Конституционӣ; Кумитаи назорати конституционӣ; назорати конституционӣ.

Ключевые слова: Конституция; Конституционный суд; Комитет конституционного контроля; конституционный надзор.

Keywords: the Constitution; the Constitutional Court; the Committee of the constitutional control; constitutional supervision.

Накануне распада Союза ССР советское социалистическое государство приступило к пересмотру некоторых идей и ценностей о социалистическом обществе и государстве. Компартия в силу реальных обстоятельств была вынуждена пересмотреть свои концепции по дальнейшему развитию социалистического общества и государства. С учетом некоторой запоздалости принимаемых мер, поспешно стали вынашиваться и реализовываться некоторые общепризнанные закономерности развития общества и государства. Так, в недрах социалистического общественного и государственного строя были провозглашены и стали осуществляться идеи о правовом государстве, разделении государственной власти, приоритета конституции и законов, приоритета прав человека и др.

Как раз организация Комитета конституционного надзора СССР и Комитетов конституционного надзора союзных и автономных республик в 1989-1990 гг. произошла вследствие эволюции идей и взглядов на последующий этап развития социалистического общественного и государственного строя. Переосмысление роли конституции и законов в советском государстве привели к созданию новых структур, которые по идее должны были обеспечить верховенство закона и фор-

мирование правового государства. Одним из действенных структур осуществления настоящих замыслов стал специальный орган осуществления надзора за обеспечением соответствия актов государственных органов и общественных объединений конституции, охраны конституционных прав и свобод человека. В соответствии с реформой Конституции СССР от 1 декабря 1988 была предусмотрена организация Комитета конституционного надзора СССР. Закон о конституционном надзоре в СССР был принят на Втором съезде народных депутатов СССР 23 декабря 1989 г., согласно которому конституционный надзор в СССР осуществляют Комитет конституционного надзора СССР и Комитеты конституционного надзора союзных и автономных республик. Комитет конституционного надзора СССР, наряду с актами союзных органов государственной власти, осуществлял надзор по вопросам соответствия Конституции СССР конституциям и законам союзных республик. Кроме того, рассматривал разногласия между Союзом ССР и республиками, между союзными республиками по поводу конституционности актов принятых их органами государственной власти.

Руководствуясь этим положением в 1990 г. в союзных и автономных республиках

были внесены в соответствующие конституции необходимые дополнения, предусматривающие учреждение комитетов конституционного надзора. Комитет конституционного надзора Таджикской ССР был образован постановлением Верховного Совета республики от 23 апреля 1990 года, №77¹. Верховный Совет Таджикской ССР своим постановлением от 23 августа 1990 г., № 130 ввел в действие Регламент Верховного Совета Таджикской ССР, в разделе пятом которого был регламентирован порядок избрания Комитета конституционного надзора Таджикской ССР². Законом «О конституционном надзоре в Таджикской ССР» от 27 августа 1990 г., №136 был регламентирован правовой статус Комитета конституционного надзора Таджикской ССР³. Постановлением Верховного Совета Таджикской ССР от 23 апреля 1990 г., № 48 был избран Председатель Комитета конституционного надзора Таджикской ССР⁴, а в августе 1990 г. были избраны заместитель Председателя и 7 членов Комитета конституционного надзора Таджикской ССР и по существу Комитет в полном составе с сентября 1990 г., приступил к осуществлению своих полномочий. На первом заседании Комитета конституционного надзора Таджикской ССР (ККН ТССР) от 19 сентября 1990 г. был утвержден Временный регламент Комитета, где были закреплены общие положения, порядок принятия Комитетом вопросов к рассмотрению, созыв заседаний Комитета, порядок рассмотрения вопросов на заседаниях Комитета, внесение заключений, постановлений и решений Комитета и заключительные положения.

Закон Таджикской ССР «О конституционном надзоре» определил цели конституционного надзора, орган конституционного надзора и определил следующие основные принципы деятельности ККН ТССР: законности, коллегиальности, гласности и подчинение только Конституции Таджикской

ССР. В нем был определен состав и порядок избрания Комитета, полномочия и порядок деятельности Комитета, статус лиц избранных в Комитет и иные вопросы организации и деятельности ККН ТССР. Закон определил главной целью конституционного надзора в Таджикской ССР «обеспечение соответствия актов государственных органов, общественно-политических и других общественных организаций республики Конституции и законам Таджикской ССР, охрану конституционных прав и свобод личности, прав народов и демократических основ советского общества».

ККН ТССР был несколько ограничен в некоторых своих правах. В частности, его заключения имели преимущественно рекомендательный характер. Поэтому они имели различные правовые последствия. Заключение относительно проектов законов Таджикской ССР и иных актов, внесенных на рассмотрение Верховного Совета, законов Таджикской ССР и иных актов, принятых Верховным Советом, представлялся самому Верховному Совету. Принятие заключений по настоящим вопросам не приостанавливали действия законов Таджикской ССР. Заключение ККН ТССР о несоответствии Конституции акта, принятого Верховным Советом, или его отдельных положений, могло быть отклонено решением Верховного Совета, принятым двумя третями голосов от общего числа народных депутатов Таджикской ССР. Заключение ККН ТССР во всех случаях направлялось органу, издавшему акт, по поводу которого принято заключение; органу, по инициативе которого рассматривался вопрос, и – одновременно – Президиуму Верховного Совета.

Принятие ККН ТССР заключение о несоответствии акта или его отдельных положений Конституции или закону, кроме вышеуказанных актов Верховного Совета, приостанавливали действие акта полностью или в отдельной части до устранения указанного несоответствия. Заключение констатирующее, что каким-либо нормативным актом или его отдельными положениями нарушаются основные права и свободы человека, закрепленные в Конституции и в международных актах, участником которых являлась Таджикская ССР, влекло за собой утрату силы такого акта или его отдельных

¹ Ведомости Верховного Совета Таджикской ССР. 1990. № 11, ст. 172.

² Ведомости Верховного Совета Таджикской ССР. 1990. № 17, ст. 292.

³ Ведомости Верховного Совета Таджикской ССР. 1990. № 17, ст. 290.

⁴ Ведомости Верховного Совета Таджикской ССР. 1990. № 9, ст. 140.

положений с момента принятия заключения ККН ТССР.

Вместе с тем, закон предоставлял ККН ТССР право по собственной инициативе рассматривать вопросы о соответствии Конституции и законам Таджикской ССР актов высших органов государственной власти, местных органов власти и других органов, образуемых и избираемых Верховным Советом, а также актов председателя Верховного Совета республики. Кроме того, ККН ТССР по предложению республиканских органов общественных объединений принимал вопрос о соответствии актов общественных объединений к своему рассмотрению. На практике многие вопросы, входящие в его компетенцию ККН ТССР, рассматривались им по его собственной инициативе.

В настоящей статье будут освещены опыт организации и деятельности ККН ТССР на первом этапе его становления (с сентября 1990 г. по октябрь 1992 г.)¹. О втором этапе работы ККН РТ (1993-1994 гг.) будет написана отдельная специальная статья. На практике более двух лет первого этапа своей деятельности, которая совпала с периодом острого общественно-политического кризиса в республике, ККН ТССР сумел наладить свою слаженную работу. Каждый месяц проводились его очередные заседания, а по мере необходимости проводились и внеочередные заседания. И почти на каждом заседании рассматривались по два или более вопросов о соответствии Конституции соответствующих актов органов государственной власти и общественно-политических организаций.

Согласно информационным запискам, систематически представляемых Верховному Совету Таджикской ССР (с августа 1990 г. «Республика Таджикистан»), ККН РТ за период более двух лет своей работы на своих заседаниях рассмотрел вопросы о соответствии Конституции законов и иных актов Верховного Совета Республики Таджикистан, постановлений Совета Министров РТ (в последующем Кабинета Министров РТ), решений некоторых местных Советов народных

депутатов и др. Уместно обратить внимание на то, что ККН РТ часть вопросов рассматривал не только по поручению Верховного Совета РТ, но значительную часть рассматривал и по собственной инициативе. Например, с сентября 1990 г по октябрь 1992 г. ККН РТ провел 28 заседаний, на которых принял 20 Заключений, 10 Постановлений, 2 Решения, 6 Сообщений и 4 Заявления.

Как субъект законодательной инициативы ККН РТ, в случаях обнаружения пробелов в законодательстве или считая отсутствие соответствующего законодательного акта, препятствующего соблюдению Конституции РТ, подготавливал и представлял Верховному Совету РТ проекты необходимых законов, вносил законодательные предложения. Они касались некоторых статей самой Конституции РТ, норм и положений уголовного и уголовно- процессуального кодекса, закона об общественных объединениях, закона о конституционном надзоре, закона о государственном бюджете. Например, по предложению ККН РТ были внесены в Конституцию РТ дополнения о светском характере государства и о компетенции Кабинета Министров РТ. По предложению ККН РТ был разработан и принят Закон РТ «О принудительном лечении больных хроническим алкоголизмом и наркоманией», внесены изменения в ряд других законов. Ряд актов ККН РТ касался общественно-политической ситуации в республике. В частности, по предложению ККН РТ было отменено чрезвычайное положение в г. Душанбе.

Более успешному началу и эффективности деятельности ККН РТ препятствовал ряд обстоятельств. На первом этапе его деятельности структурные подразделения Верховного Совета РТ превышая свои права, избрали практику предварительного рассмотрения, по поручению Президиума Верховного Совета РТ, комитетами и юридическим отделом Секретариата Верховного Совета РТ, заключения ККН РТ, вместо внесения их в повестку дня сессии. Что более важно, заключение о неконституционности актов Верховного Совета РТ не приостанавливало их действие. В полномочиях Верховного Совета РТ был оставлен вопрос, согласиться с заключением ККН РТ и отменить свой акт или оставить их без изменения. Ряд заключений и постановлений в отношении неконституционности

¹ Такое временное ограничение периода функционирования Комитета конституционного надзора РТ, имеет субъективный характер, поскольку автор настоящей статьи, с августа 1990 по июль 1992 г. выполнял обязанности заместителя Председателя ККН, а в августе 1992 Верховный Совет РТ был избран Председателем настоящего Комитета.

актов Правительства РТ, актов Президиума Верховного Совета РТ «О кооперативном движении в РТ» по существу не имели надлежущего влияния. Все эти обстоятельства стали возможны по причине недостатка закона о конституционном надзоре, который допускал не окончательность актов ККН РТ.

Деятельность ККН РТ за все время его существования протекала в сложной и зачастую в чрезвычайной ситуации. В обстановке острого общественно-политического кризиса работа государственного аппарата зачастую протекала вхолостую, много времени уходило на определение позиций и выяснение отношений между политизированными общественно-политическими деятелями, сочетающими работу в государственных органах и в новых общественных объединениях и народных движениях. Обстановка нарушения требований конституции и законов, анархии, открытого противостояния различных общественно-политических течений, постепенно переросшей в вооруженную борьбу, и в конце концов в гражданскую войну, существенно препятствовали нормальной деятельности ККН РТ. Поэтому не по своей воле ККН РТ вынужден был своеобразно реагировать на факты повсеместного нарушения Конституции и законов РТ. Ряд сообщений и заявлений ККН РТ как раз были вызваны этими обстоятельствами. Следует отметить, что акты ККН РТ своевременно печатались в официальном издании Верховного Совета РТ в «Ведомостях Верховного Совета Таджикской ССР» (в последующем Республика Таджикистан) за 1990-1992 гг.

По ряду вопросов правового статуса ККН РТ, квалификации его состава, процессуальных аспектов и принципов его деятельности, порядка делопроизводства, порядка принятия актов и некоторые другие аспекты ККН РТ, как прообраза Конституционного суда РТ, имели с ним определенное сходство¹. Поэтому в соответствии с Конституцией РТ 1994 года, переход от ККН РТ к Конституционному суду РТ был закономерным развитием идеи конституционной законности и обеспечения верховенства Конституции. «Необходимо напомнить, что до принятия Конституции РТ 1994 г. и учреждения Конституционного суда РТ, вопросами конституционного надзора в

стране занимался Комитет конституционного надзора, который был учрежден в 1990 году. Несмотря на то, что названный Комитет имел рекомендательные решения, его роль в учреждении Конституционного суда РТ весьма важна. В истории Советского Таджикистана Комитет конституционного надзора является первым специальным органом, учрежденным именно для осуществления надзора за реализацией норм Основного закона. Учреждение данного органа стало возможным только в эпоху перестройки, демократизации советского общества и строительства правового государства. Этот Комитет в качестве важной предпосылки учреждения Конституционного суда Республики Таджикистан, выполнил свою историческую роль»².

После исторической 16-той сессии Верховного Совета РТ двенадцатого созыва, начался новый этап в деятельности ККН РТ, сменилось его руководство, изменились ориентиры его работы, количество его актов существенно сократилось и по существу эффективность его деятельности резко снизилась. Однако, несмотря на это, организация и деятельность ККН РТ стала важной вехой в деле защиты и обеспечения приоритета и верховенства Конституции и законов РТ.

Организация Конституционного суда РТ и его деятельность, вместо ККН РТ, стало, безусловно, положительным явлением. С ним связаны надежды граждан республики на обеспечение соответствия законов и актов органов государственной власти и общественных объединений Конституции РТ, торжество конституционной законности и защиты их конституционных прав и свобод. Существующая реальность, которая не во всем оправдывала эти надежды, скорее являлось временным и настоящая специальная судебная структура, в конце концов, заняла то место, которое функционально принадлежит только ему.

В момент торжеств по поводу двадцатилетнего юбилея Конституционного суда РТ, необходимо отметить положительный опыт создания и деятельности Комитета конституционного надзора Республики Таджикистан, как органа конституционного надзора в Республике Таджикистан.

¹ См.: Холиков К.Н. Конституционное судопроизводство в Республике Таджикистан. – Душанбе. 2010. 420 С.

² См.: Конституционный суд Республики Таджикистан: становление и деятельность. (Под ред. З. М. Алиева). Душанбе. 2005. С. 15.

Аннотатсия

Кумитаи назорати конститусионӣ – прототипи Суди конститусионӣ

Назорати конститусионӣ яке аз падидаҳои нав дар давлатдорӣ навини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи мазкур муаллиф заминаҳои ташкил ва инкишофи падидаи назорати конститусионӣ ва бунёди Кумитаи назорати конститусиониро зери таҳлил қарор додааст.

Аннотация

Комитет конституционного надзора – прообраз Конституционного суда

Институт конституционного контроля и надзора является одним из новых в истории таджикской государственности. Автор в данной статье анализирует предпосылки возникновения данного института в Таджикистане и описывает деятельность Комитета конституционного контроля.

Annotation

A committee of constitutional supervision is a prototype of constitutional court

Institute of constitutional control and supervision is one of the new in the history of the Tajik statehood. The author of this article examines the prerequisites of this institution in Tajikistan, and describes the activities of the Committee of the constitutional control.

Раҳматова З.,

сармуаллимаи кафедраи ҳуқуқи конститу-
сионии ДХБС Тоҷикистон, ш. Хучанд, унвонҷӯи
шӯъбаи ҳуқуқи давлатии ИФСҲ АИ Ҷумҳурии
Тоҷикистон

E-mail: Rakhmatova.78@mail.ru

МАСОИЛИ МАФҲУМҲОИ «МУРОФИАИ МАЪМУРӢ», «МУРОФИАИ ҲУҚУҚВАЙРОНКУНИИ МАЪМУРӢ» ВА «ИСТЕҲСОЛОТИ СУДИИ МАЪМУРӢ» ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ ҶОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: муурофияи маъмурӣ; истеҳсолоти судии маъмурӣ; муурофияи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ; демократизми муурофиявии маъмурӣ.

Ключевые слова: административный процесс; административное судопроизводство; административно-процессуальное правонарушение; демократизм административного процесса.

Keywords: administrative process; administrative-court production; administrative-processual infringement; democracy of the administrative process.

Ҳуқуқи муурофиявии маъмурӣ, ба монанди ҳуқуқи муурофияи граждани, иқтисодӣ ва ҷиноӣ яке аз намудҳои фаъолияти муурофиявӣ буда, аз тарафи шахсони мансабдор, мақомоти махсуси салоҳиятдор ва суд амалӣ гардонида мешавад. Новобаста аз он, ки ҳуқуқи муурофияи маъмурӣ тамоми аломатҳои соҳаи мустақили ҳуқуқ буданро дорад, дар замонҳои мо вай дар доираи курси таълимии «Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» омӯхта мешавад.

Аз самаранок истифода намудани меъёрҳои ҳуқуқи муурофияи маъмурӣ самаранокии идоракунии давлатӣ ва инчунин имконияти воқеии амалӣ намудани ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон низ вобастагӣ дорад. Бинобарон ин, мавзӯи хеле мубрам ва моҳиятан зарур мебошад.

Илми муосири ҳуқуқи муурофияи маъмурӣ иқдом гирифтааст, ки амалияи воқеии маҷмӯи меъёрҳои муурофиявии хусусияти маъмурию ҳуқуқӣ, аз ҷумла, юрисдиксионӣ ва оммавӣ доштаро мавриди пажӯҳиш қарор диҳад¹. Дар ин мазмун фаҳмишҳои «пешбурди муурофиявии

ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ», ки тибқи Кодекси муурофиявии ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2013), «адлияи маъмурӣ» ва ё «истеҳсолоти судии маъмурӣ», агар бо истифода аз вожаи нави қонунгузор истифода намоем, «пешбурди муурофиявии судии маъмурӣ», ки тибқи Кодекси расмиёти маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон (2007) КМГ ҚТ, КМСИ ҚТ (2008) ба танзим дароварда мешаванд, бояд мавриди омӯзиш, таҳлил, муқоисаи ҳуқуқӣ ва ҳулосабарориҳо гарданд.

Дар баробари он, ки доир ба муурофияи маъмурӣ, мафҳуми он, сохтор (истеҳсолоти маъмурӣ), намудҳо ва аломатҳои таснифкунандаи он, аз тарафи олимони соҳаи ҳуқуқи маъмурӣ қорҳои зиёди илмӣ навишта шуда бошад ҳам, то ҳол ҳулосаи ягонаи аз ҷиҳати назариявӣ асоснокшудаи мазмуни фаъолияти муурофиявии маъмурӣ ва мафҳуми «муурофияи маъмурӣ» муайян карда нашудааст². Аз ин лиҳоз, то ҳол қонунгузор ба ибораҳои «муурофияи маъмурӣ», «муурофияи идоракунии» таърифи қонунӣ дода наметавонад³.

Сайю кӯшиши олимони доир ба пажӯҳиши мазмуни муурофияи маъмурӣ ба ҳулосаҳои

¹ Ниг. Святохина Ю.В. Административная юстиция как организационно-правовая форма административного процесса. // Правовая наука и реформа юридического образования. Изд-во Воронежского ун-та. 2004. - С. 236.

² Муфассал ниг. Кононов П.И. Административный процесс в России (Монография). Lambert Academic Publishing. Саарбрюккен, 2011; 264 С.

³ Ҳамон ҷо.

гуногуншакл, аммо дар моҳият ягонафаҳмии ин падида овардааст, ки дар адабиёти зиёди ҳуқуқи маъмурӣ қайди худро ёфтааст¹. Ҳамин тариқ, олимони дар зинаи аввали пажӯҳиш ба таҳлили назариявии мафҳум ва мазмуни мурофияи маъмурӣ пардохта, мурофияи маъмуриро ба ду намуди фаҳмиш: васеъ ва маҳдуд маънидод намудаанд. Дар зинаи дуюми пажӯҳиши мурофияи маъмурӣ, олимони сохтори мурофияи маъмурӣ (тартиботи истехсолот ё пешбурди мурофияви)-ро вобаста аз вазифаҳо ва функсияҳои идоракунии давлатӣ тадқиқ намудаанд.

Мурофияи маъмурӣ дар фаҳмиши васеъ - пеш аз ҳама, чараёни тартиботи идоракунии давлатӣ буда, аз тарафи мақомот ва шахсони мансабдор амалигардонии расмиёти ҳокимияти иҷроияро ифода менамояд. Ба асоси чунин хулосабарорӣ, хусусиятҳои паҳлонгароӣ, бисёрсоҳавӣ ва бисёрзинагии фаъолияти ҳуқуқи стифодабарии мақомоти идоракунии оммавӣ, ва инчунин, шумораи зиёд ва гуногуни парвандаҳои маъмурии оммавӣ-инфироӣ, ки аз тарафи мақомот ва шахсони мансабдори идорӣ баррасӣ карда мешаванд, гузошта шудааст. Бинобар, мафҳуми мурофияи маъмурӣ ба мазмуни васеъ, аз тарафи аксари олимони ҳуқуқи маъмурӣ ҳамчун низоми бо қонун танзимшудаи пайдарҳам иҷро намудани амалиёт бо мақсади таъмин намудани тартиби муайяни фаъолияти мақомот (шахси мансабдор)-и ҳокимияти иҷроия доир ба истифода намудани меъёрҳои маъмурию ҳуқуқӣ, қабул шудааст².

Бояд тазаққур дод, ки расман (дар қонунгузориҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ) тартиботи аз тарафи мақомот ё шахси мансабдор иҷро намудани амали хусусияти давлатидошта ё расонидани хизмати давлатӣ- расмиёти маъмурӣ эътироф карда шудааст. Ҳамзамон, вобаста аз хусусияти амалигардонии функсияҳои давлатӣ фаъолияти расмиёти маъмурӣ метавонад: батанзимдароранда, контроли-назоратӣ ва маъмурӣ-маҷбуркунанда шавад, ки барои адо намуда-

¹ Ниг. Масленников М.Я. Российский административный процесс. Тверь, 2001, 216 С.; Панова И.В. Административное судопроизводство и процедура внесудебного, досудебного рассмотрения административных дел // Вестник ВАС РФ. 2007. № 4; Селищева Н.Г. К проблеме формирования административного судопроизводства в России. // М.: Права человека, 2010.

² Ниг. Масленников М.Я. Российский административный процесс. Тверь, 2001, 216 С.

ни вазифаи хусусияти таъсиррасонӣ ё юрисдиксионӣ дошта равона гаштаанд. Аз ҳамин хотир, фаҳмиши васеи мурофияи маъмурӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ бо концепсияи идоравӣ ва концепсияи расмиёти фаъолияти маъмурӣ-мурофиявии мақомоти ҳокимияти иҷроия ва шахсони мансабдори он, ҳамчун категорияҳои ҳаммонанд фаҳмида мешавад³. Аммо аз нуқтаи назари методологии пешбурд ин мафҳумҳо ҳаммонанд нестанд.

Фаҳмиши маҳдуди мурофияи маъмурӣ, чун ақидаи паҳнғашта, тартиби баррасӣ ва ҳал намудани баҳсҳои хусусияти маъмурӣ-деликтӣ (ҷазой) дошта, нисбати шахси воқеи ё ҳуқуқӣ истифода намудани маҷбуркунии мамуриро ифода менамояд. Аз ҳамин лиҳоз, мурофияи маъмурӣ- ин тартиботи бо меъёри ҳуқуқи маъмурӣ ба танзимдаровардашудаи фаъолияти мурофиявии маъмурӣ мебошад, ки субъектҳои юрисдиксионӣ (мақомот ё шахси ваколатдори маъмурӣ меъёрҳои моддии ҳуқуқи маъмуриро барои ҳал намудани баҳсҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ (муноқишаи маъмурӣ), маҷбуркунии маъмурӣ, аз ҷумла, ба ҷавобгарии маъмурӣ кашидани шахс, истифода менамоянд.

Ин фаҳмиш дар асоси концепсияи юрисдиксионӣ пайдо шудааст ва муносибати маъмурӣ деликтологиро тарафдорӣ менамояд. Дар доираи он аз тарафи судҳо баррасӣ намудани парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ низ фаҳмида мешавад⁴.

Дар радифи ин ду фаҳмиши мурофияи маъмурӣ меъёрҳои қонунгузории ҷорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро, вобаста аз мазмуни муносибатҳои ҷамъиятии танзимшаванда, ки асоси низоми ҳуқуқи мурофиявии маъмуриро ташкил медиҳанд, ба ду гурӯҳи калон ҷудо кардан мумкин аст:

1. Меъёрҳои гурӯҳи аввал масъалаҳои хусусияти умумии мурофиявӣ дошта, ба муносибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ паҳн шуда метавонанд. Масалан, меъёрҳои мурофиявии

³ Ниг. Масленников М.Я. Административный процесс: теория и практика. М. 2008. - С. 78-79; Панова И.В. Административный процесс в Российской Федерации: понятие, принципы и виды // Правоведение. 2000. №2., - С.42; Кононов П.И. Административный процесс в России (Монография). Lambert Academic Publishing. Саарбрюккен, 2011; 264 С.

⁴ Ниг. Коваль Л.В. Административно-деликтное отношение. - Киев. 1979, 256 С.; Бахрах Д.Н. Административное судопроизводство, административная юстиция и административный процесс // Государство и право. 2005. № 2. - С. 25.

маъмурие, ки мақсад ва вазифаҳои фаъолияти муурофиавии мақомоти иҷроияро дарбар мегиранд;

2. Ба гурӯҳи дуюм меъёрҳои, ки принсипҳои фаъолияти муурофиавӣ, пешбурди муурофиаи маъмури, асосҳои ҳолати ҳуқуқи иштирокчиёни муурофиаро танзим менамоянд.

Гурӯҳҳои умумии номбурдаи меъёрҳои муурофиаи маъмури дар навбати худ, ба зергурӯҳҳо ҷудо мешаванд, ки онҳоро қисми умумӣ ва махсуси муурофиавӣ ном гирифтани мумкин аст:

1. Қисми умумӣ: меъёрҳои муурофиавии маъмури, ки мақоми ҳуқуқи иштирокчиёни муурофиаи маъмуриро танзим менамоянд (шаҳрвандони Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсонӣ бешаҳрвандӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ мақомоти ҳокимияти иҷроия (марказӣ ва маҳаллӣ), худидораи маҳаллӣ ва мақомоти дигари ваколатдор, шахсонӣ мансабдор ва хизматчиёни давлатӣ);

2. Қисми махсус: меъёрҳои муурофиавии маъмури, ки тартиби пешбурди муурофиавии парвандаҳои мушаххасро танзим менамоянд: а) меъёрҳои, ки ҳолати ҳуқуқи шахси иштирокчии муурофиаро танзим менамоянд; б) меъёрҳои, ки принсипҳои пешбурди муурофиавии маъмуриро танзим менамоянд; в) меъёрҳои, ки тартиби умумии баррасии парвандаи мушаххаси маъмуриро танзим менамоянд; г) меъёрҳои, ки тартиби қабул намудани қарор (санади) муурофиавиро танзим менамоянд; д) меъёрҳои, ки тартиби иҷро намудани санади қабулкардаи муурофиавии маъмуриро танзим менамоянд; е) меъёрҳои, ки тартиби шикоят намудани санади қабулшударо танзим менамоянд; з) меъёрҳои, ки тартиби аз рӯи шикоят ё эътироз баррасӣ намудани санади қабулкардаи муурофиавиро танзим менамоянд¹.

Ба андешаи мо, аз ин ду гурӯҳи меъёрҳои муурофиавӣ ҷудо намудани мумкин аст, ки вобаста ба фаҳмиши васеъ ва маҳдуди муурофиаи маъмури хусусияти мушаххасгардонии пешбурди муурофиавӣ, истехсолоти доранд, масалан:

1. Меъёрҳои муурофиавӣ бо парвандаҳои маъмури-ҳуқуқи хусусияти оммавӣ дошта;

истехсолоти парвандаҳои маъмури дар асоси шикоят ё мавриди баҳс қарор додани санад, амал (беамали)-и мақомоти иҷроия, шахси мансабдор ва хизматчии давлатӣ;

2. Меъёрҳои, ки тартиби баррасӣ намудани парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмуриро танзим менамоянд (тартиб додани протоколи ҳуқуқвайронкунии маъмури, пешбурди ҳаракатҳои таҳқиқи маъмури, баррасии парванда, қабули санад, иҷроии санад);

3. Меъёрҳои расмиётӣ-муурофиавии маъмури (меъёрҳои, ки қабул намудани санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ ё ғайримаъмури мақомоти ҳокимияти иҷроия, шахсонӣ мансабдорро танзим менамоянд, (меъёрҳои сарфарозгардонанда ё муҷоҳизотӣ-интизомӣ, меъёрҳои иҷозатномадихӣ (лицензиядихӣ), меъёрҳои аз қайди давлатӣ гузаронанда, меъёрҳои, ки истехсолоти иҷро ро танзим менамоянд).

Ҳамаи олимони соҳаи ҳуқуқи маъмури бар он ақида мебошанд, ки ҷои марказиро дар ҳуқуқи муурофиавии маъмури пешбурд ё истехсолоти судии маъмури ташкил медиҳад. Аммо истехсолоти судии маъмури аз рӯи ду концепсияҳои муурофиавӣ инкишоф ёфта истодааст: 1) Концепсияи истехсолоти судии маъмури, ки пешбурд ва баррасии парвандаҳо дар асоси баҳси маъмури-ҳуқуқи хусусияти оммавӣ дошта, ва 2) Концепсияи муурофиавии шакли омехта дошта (истехсолоти судии маъмури баррасии парвандаҳои хусусияти оммавӣ-ҳуқуқӣ дошта ва баррасии судии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури, гузоштани муҷоҳизоти маъмури².

Лозим ба ёдоварист, ки яке аз асосгузори муурофиаи маъмури профессор В.Д. Сорокин қайд намудааст, ки агар ҳамчун муурофиаи маъмури танҳо баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури дар назар дошта шавад, гурӯҳбандии меъёрҳои ин намуди истехсолот дар як Кодекс, назар ба гурӯҳбандии меъёрҳои ҳуқуқи муурофиавии маъмури хеле сода мегардад³. Яъне, ин гурӯҳи меъёрҳо дар муурофиаи судии маъмури нақши асосӣ бозида наметавонанд, ҷунки бо дарназардошти хусусиятҳои муурофиаи муҷоҳизотӣ (ҷазоӣ) баррасии судии

¹ Ниг. Петров Г.И. О кодификации советского административного права // Советское государство и право. 1962. № 5. - С. 36; Панова И.В. Административный процесс в Российской Федерации: понятие, принципы и виды // Правоведение. 2000. № 2., - С. 42.

² Муфассал ниг. Масленников М.Я. Административный процесс: теория и практика. - М. 2008. - С. 78-79.

³ Ниг. Сорокин В.Д. Система кодификации административно-процессуального права // Советское административно-процессуальное право. - Л., 1976. - С. 54.

парвандаҳо сода ва зудамалона гузаронида мешавад ва танҳо аз нуқтаи назари он ки кирдори содиршуда хусусияти хавфи ночи-зи ҷамъиятӣ дорад, ин парвандаҳо маъмури номида шудааст. Масалан, майдаавбошӣ, майдадуздӣ, итоат накардан ба талаби қонунии қормони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ғ. Воқеан, дар мамлакатҳои Аврупои Ғарбӣ (Олмон, Фаронса, Итолиё ва диг.), ин парвандаҳо дар қорҷӯбаи ҳуқуқи муҳофизатӣ ҷиноятӣ, ҳамчун истехсолоти ҷазоӣ баррасӣ карда мешаванд¹.

Тибқи қонунгузориҳои дар боло номбурдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар кишвари мо парвандаҳои маъмури-ҳуқуқӣ (ҳам парвандаҳои хусусияти оммавӣ дошта ва ҳам парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури) тибқи Консепсияи омехта аз тарафи судҳои умумӣ баррасӣ карда мешавад. Тибқи ақи-

¹ Ниг. Административное право зарубежных стран. - М. Спарк. 2003, - С. 307-309; Клепицкий И. Преступления, административные правонарушения: // Государство и право. 2000. № 3.

даи профессор С.И. Иброҳимов, барои хусусияти воқеан ҳам баҳсӣ гирифтани парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмури, ба онҳо бояд шакли даъвоӣ дода шавад. Дар ин сурат муносибатҳои ҳуқуқии муҳофизатӣ хусусияти баҳсӣ пайдо намуда, тибқи даъвои шахси масъул (мақомот ё шахси мансабдор), ки бояд протокол тартиб меод, ба суд пешниҳод карда мешавад. Суд бо риояи тамоми хусусиятҳои муҳофизатии маъмури парвандаҳо баррасӣ намуда, санад қабул менамояд². Мо қонибдори ин ақида мебошем, зеро бо он, ба андешаи мо: аввалан, демократизми муҳофизатии (баробарии тарафҳо, хусусияти мусобиқавии муҳофизатӣ, амали принсипи диспозитивӣ ва инквизитсионии) маъмури таъмин карда мешавад.

² Ниг. Иброҳимов С.И. Некоторые положения законодательства Республики Таджикистан об административном иске. Российский-Таджикский (славянский) университет. Вестник университета. Научный журнал. №1(36)., 2012., - С. 32-40; Зайцев И.М. Административные иски. // Российский юрист. 1996. №4.

Аннотатсия

Масоили мафҳумҳои «муҳофизатӣ маъмури», «муҳофизатӣ ҳуқуқвайронкунии маъмури» ва «истехсолоти судии маъмури» дар қонунгузориҳои қории Ҷумҳурии Тоҷикистон

Муаллиф дар мақолаи мазкур мафҳуми «муҳофизатӣ маъмури»-ро таҳлил намуда, онро илман асоснок намудааст. Дар ин таҳлил китобҳои илмӣ ва таҷрибаҳои соҳаи маъмури истифода шудаанд ва андешаҳои мушаххас пешниҳод гардидаанд.

Аннотация

Вопросы понятий «административный процесс», «административно-процессуальное правонарушение», «административно-судебное производство» в действующем законодательстве Республики Таджикистан

Автор в данной статье проанализировал понятие «административный процесс» и научно обосновал его. В этом анализе были использованы научные издания и практика административной сферы, были предложены конкретные предложения.

Annotation

The problems of essence of «administrative process», «administrative-processual infringement», «administrative-court production» in the acting legislation of the Republic of Tajikistan

Author in the giving article analyzed the essence of “administrative process” and scientifically substantiated it. In this analyze are used the scientific books and practice of administrative sphere and are offered the precise proposals.

Юсуфзода А.Х.,
начальник отдела адъюнктуры, доцент
кафедры государственно-правовых дисциплин
Академии МВД Республики Таджикистан,
кандидат юридических наук, майор милиции

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО ПОЛОЖЕНИЯ В ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Калидвожаҳо: Конститутсия; қонунгузорӣ; танзими конститутсионӣ-ҳуқуқӣ; вазъияти Ғавқулодда; мамлакатҳои хориҷӣ.

Ключевые слова: Конституция; законодательство; конституционно-правовое регулирование; институт чрезвычайного положения; зарубежные страны.

Keywords: The Constitution; constitutional-legal regulation; legislation; state of emergency; foreign countries.

Законодательное закрепление института чрезвычайного положения в зарубежных странах различно и обусловлено, как правило, особенностями национально-государственного устройства и правовой системы, традициями, историческим и политическим путями развития. Например, в Индии чрезвычайное положение достаточно регламентировано на конституционном уровне, в отличие от других государств, где оно непосредственно раскрывается в законах и подзаконных актах. В Конституции Индии имеется отдельная часть 18 (ст. 352-360) «Прокламации о чрезвычайном положении»¹. В настоящее время в Конституцию Индии было внесено около 93 поправок (2010 г.), которые коснулись и чрезвычайного положения².

Во Франции чрезвычайные режимы (чрезвычайное положение, осадное положение и состояние войны) регулируются Конституцией (ст. 16)³, Законом «Об установлении чрезвычайного положения», Законом от 9 августа

1849 г. «Об осадном положении» и одноименным законом от 6 апреля 1878 г., Законом от 11 июля 1938 г. «Об общей организации нации во время войны»⁴.

В Великобритании правовыми актами, регламентирующими данный режим, являются законы «О чрезвычайных полномочиях» 1920 и 1964 гг. Некоторые положения названных законов нашли отражение в последующем законодательстве целого ряда стран, включая Конституцию Бангладеш 1972 г. (ст. 141). Кроме того, к законам о чрезвычайных полномочиях примыкают Закон «Об энергетике» (1976 г.); Закон «О засухе» (1976 г.); Закон «Об общественном порядке» (1986 г.). Также не отменены и формально имеют силу около двух десятков судебных решений, регулирующих общественные отношения в зоне действия чрезвычайного положения⁵. Итак, Закон о чрезвычайных полномочиях до сих пор является основным источником, регулирующим институт чрезвычайного положения в Великобритании. Данный факт свидетельствует о стабильности рассматриваемого особого правового режима, преемственности в его развитии.

¹ Конституция Индии // Конституции государств Азии. Т. 2: Средняя Азия и Индостан / под ред. Т. Я. Хабриевой. – М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации : Норма, 2010. С. 169-448.

² Поправки 38-я 1975 г., 42-я 1976 г., 44-я 1978 г., 59-я 1988 г., 63-я 1989 г.

³ Конституция Французской Республики // Конституции зарубежных стран / Сост. Дубровин В. Н. – М.: Юрлитинформ, 2006. С. 49-69.

⁴ Code administrative. Paris, 1987. Dalloz. P. 914-920, 710.2.

⁵ Чрезвычайный правовой режим в России и за рубежом / под общ. и науч. ред. С. П. Щербы. – М.: Юрлитинформ, 2006. С. 37-38.

Конституция США не содержит детальной разработанности чрезвычайного положения и косвенно указывает на возможность его введения¹. Порядок введения и детальное правовое регулирование чрезвычайного положения определяются Законом «О национальном чрезвычайном положении», Законом «О гражданской обороне», Законом «О непредвиденной и чрезвычайной угрозе национальной безопасности США», а также иными правовыми актами. Например, актами Президента США и актами отдельных штатов и местных органов власти².

Сравнительный анализ показывает, что в отличие от других стран, Конституция Канады не содержит положений, касающихся чрезвычайного положения, что не вполне соответствует международному чрезвычайному принципу – конституционному определению процедуры объявления чрезвычайного положения. Данное обстоятельство, по мнению ряда российских исследователей (С.П. Щерба, А.Н. Домрин, В.И. Лафитский, П.А. Смирнов, И.Г. Тимошенко, А.Н. Пилипенко и др.), можно признать компенсированным подробной регламентацией основных моментов данного положения в специальном канадском законодательстве³. Базовым законом, определяющим основания, процедуру и последствия принятия решения о введении (продлении, прекращении) чрезвычайного положения, являются:

- Закон о чрезвычайном режиме 1988 года⁴;
- Закон о готовности к чрезвычайным ситуациям 1988 г⁵. Некоторые аспекты чрезвычайного режима регламентируются другими законодательными актами, например, Законом «О национальной обороне», законами, касающимися транспортировки грузов, обеспечения правил хранения радиоактивных веществ⁶.

В Германии институт чрезвычайного положения включает нормы Основно-

го закона, посвященные непосредственно чрезвычайному положению (гл. X-а «Состояние обороны»), а также институт законодательной необходимости (ст. 81 Основного закона ФРГ), институт, посвященный специальному органу – Общему комитету (ст. 53а Основного закона ФРГ) и др⁷. На законодательном уровне в данный институт входит целый пакет законов, например: Закон о федеральных повинностях от 1956 г. (в ред. 1995 г.)⁸; Закон о мероприятиях по защите гражданского населения от 1957 г., действующий в новой редакции под названием Закон о гражданской обороне от 1997 г. (в ред. 1999 г.)⁹; Закон об обеспечении хозяйства от 1968 г. (в ред. 1976 г.)¹⁰; Закон об обеспечении защиты продовольствия, сельского хозяйства, лесного и деревообрабатывающего хозяйства (в ред. 1995 г.)¹¹; Закон об обеспечении транспорта от 1968 г. (в ред. 1997 г.)¹²; Закон о расширении защиты от катастроф от 1968 г. (в ред. 1997 г.)¹³; Закон об обеспечении трудовых повинностей для целей обороны, включая и защиту гражданского населения от 1968 г. (в ред. 1997 г.)¹⁴; Закон об ограничении тайны переписки, почтовой, телеграфной и телефонной связи от 1968 г. (в ред. 1999 г.)¹⁵; Закон об обеспечении водного хозяйства (в ред. 1999 г.)¹⁶ и др.

⁷ Основной закон ФРГ от 23.05.1949 г. // Дубровин В. Указ. соч. С. 128-172.

⁸ Bundesleistungsgesetz. Bundesgesetzblatt, 1961. Т. 1. S. 1760-1786.

⁹ Zivilschutz gesetz. Bundesgesetzblatt, 1997. Т. 1. S. 726.

¹⁰ Gesetz uder die Sicherstellung von Leistungen auf der Gebiet der gewerblichen Wirtschaft sowie des Geld und Kapital Verkehrs. Bundesgesetzblatt, 1965. № 42. Т. 1. S. 920-926.

¹¹ Gesetz uber die Sicherstellung der Versorgung mit Erzeugnissen der Emahrung und Landwirtschaft sowie der Forst und Holzwirtschaft. Bundesgesetzblatt, 1965. Т. 1. S. 938-944.

¹² Gesetz zur Sicherstellung des Verkehrs. Bundesgesetzblatt, 1965. № 42. Т. 1. S. 927-937.

¹³ Gesetz uber die Erweiterrang des Katastrophensvhtuzes. Bundesgesetzblatt, 1968. Т. 1. S. 776-779.

¹⁴ Gesetz zur Sicherstellung von Arbeitsleistungen fur Zwecke der Verteidigung einschliesslich des Schutzes der Zivilbevölkerung. Bundesgesetzblatt, 1968. Т. 1. S. 787-796.

¹⁵ Gesetz zur Beschränkung des Brief, Post und Femmeldegeheimnisses. Bundesgesetzblatt, 1968. Т. 1. S. 949-952.

¹⁶ Wassersicherstellungsgesetz. Bundesgesetzblatt, 1965. № 42. Т. 1. S. 927-937.

¹ Конституция США // Дубровин В. Н. Указ. соч. С. 240-258.

² Чрезвычайный правовой режим в России и за рубежом. С. 40-41.

³ Там же. 52.

⁴ Emergencies Act 1988. RS, 1985, ch. 22, 4 th Suppl. Ottawa, 1989.

⁵ Emergency Preparedness Act 1988. RS, 1985, ch. 6, 4 th Suppl. Ottawa, 1989.

⁶ National Defence Act. RS, 1985, ch. 5. V. VI. Ottawa, 1985.

По сравнению с другими государствами в Германии отсутствует подзаконный нормативный массив, который регламентировал бы отдельные стороны чрезвычайного положения. Это доказывает, что в большинстве случаев введения особого режима можно избежать, восстанавливая порядок обычными методами. Этот же опыт показывает, что таким инструментом государственного управления, как чрезвычайное положение, нужно пользоваться очень осторожно, поскольку в результате его применения затрагиваются основные права и свободы человека и гражданина.

Законодательство о чрезвычайном положении в большинстве стран СНГ после распада СССР было полностью обновлено, и в настоящее время практически все бывшие республики обладают собственным чрезвычайным законодательством с практикой его применения. В этих государствах нормы, касающиеся условий и порядка введения чрезвычайного положения, закреплены в конституциях. Так, п. 22 ст. 84 Конституции Беларуси предусматривает, что чрезвычайное положение вводится «в случае стихийного бедствия, катастрофы, а также беспорядков, сопровождающихся насилием либо угрозой насилия со стороны группы лиц и организаций, в результате которых возникает опасность жизни и здоровью людей, территориальной целостности и существованию государства»¹. Анализ конституций стран СНГ позволяет констатировать, что аналогичные нормы закреплены в Конституции России (ч. 2 ст. 56), Конституции Азербайджана (ст. 112), Конституции Казахстана (п.16 ст.44), Конституции Украины (п. 21 ст. 106), Конституции Армении (п. 14 ст. 55), Конституции Узбекистана (п. 19 ст. 93) и т.д.²

Вообще чрезвычайное положение, являясь крайним средством поддержания правопорядка и гарантирования государством прав и свобод в чрезвычайных обстоятельствах, вводится на всей (или части) территории страны на определенный срок в целях скорейшей нормализации обстановки, восстановления законности, в случае возникновения угроз суверенитету и территориальной целостности государства, правам и свободам граждан. Принципиальной целью введения чрезвычайного положения, по

мнению украинского исследователя А.В. Басова, является, во-первых, обеспечение защиты прав и свобод и, во-вторых, устранение угрозы и создание условий для восстановления нормального правопорядка³.

Законодательство каждого государства, исходя из исторического опыта и традиций, остроты социально-экономической обстановки и иных факторов, по-своему определяет основания введения чрезвычайного положения. Основаниями введения чрезвычайного положения являются обстоятельства, влекущие глубокие изменения во всех сферах жизни общества, такие как агрессия иностранного государства, непосредственная угроза жизни и безопасности граждан или конституционному строю и чрезвычайные ситуации природно-техногенного характера.

Например, Президент Филиппин (февраль 2006 г.) на основании доклада командующего армией о предотвращенном заговоре среди военных ввел в стране чрезвычайное положение⁴. Еще примером введения чрезвычайного положения по подобным основаниям являются массовые беспорядки, произошедшие в Армении после президентских выборов 2008 г. Уходящий в отставку Президент страны Роберт Кочарян объяснил свое решение о введении чрезвычайного положения в г. Ереване следующим образом: «Я никому не позволю поставить под угрозу внутривнутриполитическую стабильность Армении»⁵.

В Индии 11 июля 2006 г. в результате 8 взрывов в пригородных поездах, железнодорожных вокзалах и рынках, повлекших за собой многочисленные жертвы (более 200 человек погибло, более 500 было ранено) на всей территории страны было объявлено чрезвычайное положение⁶.

Национальное законодательство стран СНГ, как и законодательство других стран, наряду с социальными факторами предусматривает объявление чрезвычайного положения по природно-техногенным и биологическим основаниями. Так, например, во время возникновения эпидемии птичьего гриппа в АР Крым Президент Украины своим указом объявил чрезвычайное

¹ Конституция Республики Беларусь от 15 марта 1994 г. // Законодательство стран СНГ. URL: <http://base.spinform.ru> (дата обращения: 8.04.2015).

² Там же. (дата обращения: 8.04.2015).

³ Басов А.В. Опыт применения режима чрезвычайного положения в Украине // Вестник КазНУ. Серия юридическая. 2013. № 3. С. 51.

⁴ Рос. газ. 2006. 26 февр.

⁵ Рос. газ. 2008. 3 марта.

⁶ Утро.ru № 193 (2322) от 12 июля 2006 г.

положении¹. В России режим чрезвычайного положения по основаниям социального характера вводился неоднократно (в 1992-1995 гг. в Северной Осетии и Ингушетии, а также в октябре 1993 года в г. Москве и др.).

Итак, в чрезвычайном законодательстве зарубежных стран различают две группы оснований, по которым может быть введено чрезвычайное положение:

- факторы природно-техногенного характера;
- факторы социально-политического характера.

Первая группа оснований представлена стихийными бедствиями, крупными авариями, масштабными эпидемиями и другими обстоятельствами. В отличие от других стран мира (Германии, США, Испании), в Индии не может быть объявлено чрезвычайное положение по причине стихийных бедствий, эпидемий и катастроф. Ко второй группе относят массовые беспорядки, межнациональные столкновения, попытки насильственного изменения конституционного строя и иные, вызванные реализацией человеческих интересов, факторы.

Отдельного внимания заслуживает вопрос о сроках введения чрезвычайного положения. В различных странах они различны. Например, в США срок действия чрезвычайного положения вообще не оговорен. Чрезвычайное положение, введенное Президентом и не отмененное парламентом, должно закончиться в годовщину его объявления, если в течение 90 дней перед каждой годовщиной Президент не опубликует в «Федерал Реджистер» - официальном издании нормативных актов, и не передаст Конгрессу заявление о том, что чрезвычайное положение остается в силе после годовщины. Или Конгресс отменит чрезвычайное положение постановлением, принятым раздельно обеими палатами. Каждая палата собирается, чтобы рассмотреть вопрос о возможности его отмены не позже, чем через 6 месяцев после объявления чрезвычайного положения².

¹ О введении чрезвычайного положения в населенных пунктах Автономной Республики Крым: Указ Президента Украины от 3 декабря 2005. № 1692 // Правительственный портал : официальный сайт. URL: <http://www.kmu.gov.ua> (дата обращения: 5.09.2015).

² О национальном чрезвычайном положении: закон США от 1976 г. // Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательные акты: пер. с англ. / Под ред. О.А. Жидкова. – М.: Прогресс, Универс, 1993. С. 185-189.

В Великобритании перестает действовать Прокламация о чрезвычайных положениях по истечении одного месяца (может быть продлена на следующий месяц)³, а в Индии через шесть месяцев (может быть продлена на очередные полгода резолюциями обеих палат парламента)⁴. Максимальный срок введения чрезвычайного положения в Индии и Англии не установлен.

В Основном законе Германии не установлено никаких сроков чрезвычайного положения. Когда имеют место природные катастрофы и несчастные случаи, принятые меры должны быть отменены в любой момент по требованию бундесрата, а также как только будет предотвращена опасность (абз. 3 ст. 35).

Учитывая, что введение чрезвычайного положения связано с ограничением прав и свобод, законодательства о чрезвычайном положении стран СНГ устанавливают введение данного режима на определенный срок. Например, в Армении, Казахстане, России, Украине и Беларуси не более 30 суток, а в отдельных местностях не более 60 суток. В случае, если в течение этих сроков цели введения чрезвычайного положения не были достигнуты, срок его действия может быть продлен указом Президента страны (в Молдове постановлением парламента) с соблюдением требований, установленных национальным законодательством. Например, Президентом Казахстана 17 декабря 2011 г. в городе Жанаозен Мангистауской области Республики Казахстан было введено чрезвычайное положение на срок 20 дней с последующим продлением до 7 утра 31 января 2012 года⁵.

Чрезвычайное положение вводится на определенный срок и является временной мерой. Но, несмотря на временный характер, известны примеры, когда чрезвычайное положение действовало на протяжении длительного времени. Например, на Филиппинах с 1972 по 1978 гг.; в Чили с 1973 по 1988 гг.; в Египте с 1981 по 25 января 2012 гг.⁶; Сирия находилась

³ Чрезвычайный правовой режим в России и за рубежом. С. 82.

⁴ См.: Ч. 5 ст. 352 Конституции Индии.

⁵ О введении чрезвычайного положения в городе Жанаозен Мангистауской области: Указ Президента Республики Казахстан от 17 декабря 2011 г. № 197 // Казахстанская правда. 17 дек. 2011 г.; Там же. 4 января 2012 г.

⁶ Газета.Ru. 25 января 2012 г.

в условиях чрезвычайного положения 48 лет - с 1963 по 21 апреля 2011 гг¹.

Рассматривая зарубежную законодательную практику, можно констатировать существование следующих способов введения чрезвычайного положения: нормативным правовым актом главы государства и парламентом страны.

Например, чрезвычайное положение в США вводится Президентом путем издания Прокламации о введении чрезвычайного положения, которая незамедлительно передается в Конгресс США. Так, 25 сентября 2009 года Президент Америки Барак Обама из-за многочисленных пожаров, вызванных взрывами нескольких емкостей для хранения нефти, объявил о введении чрезвычайного положения в Пуэрто-Рико².

В Великобритании формально чрезвычайное положение объявляется королевской Прокламацией, фактически – вводится Правительством путем издания «приказа Короны в Совете»³. В Индии данные вопросы относятся к компетенции Президента, однако он обязан в своих действиях следовать «совету» Совета министров⁴. Во Франции чрезвычайное положение может быть введено Президентом после официальных консультаций с премьер-министром, председателями палат парламента и Конституционным советом⁵.

В ряде зарубежных стран – Германии, Израиле, Болгарии - уполномоченным органом, объявляющим чрезвычайное положение, является парламент, а в Испании, Италии, Греции, Кипре, Канаде этим правом обладает правительство.

Например, премьер-министрами Греции в августе 2007 г. и Италии 6 апреля 2009 г. было введено чрезвычайное положение. Основанием для принятия такого решения стали стихийные бедствия (в Греции – массовый пожар, в Италии – землетрясение)⁶.

В странах СНГ компетенция по введению чрезвычайного положения, как и в других за-

рубежных странах, распределяется между главой государства и законодательным органом. Например, если в Азербайджане, Беларуси, России, Узбекистане, Украине чрезвычайное положение вводится указом главы государства с последующим утверждением его парламентом страны, то в Кыргызстане оно может быть введено как главой государства с обязательным сообщением и последующим утверждением органом законодательной власти, так и постановлением органа законодательной власти – Жогорку Кенеш Кыргызской Республики, что является положительным опытом⁷.

Президент Республики Казахстан имеет право вводить чрезвычайное положение «после консультаций с Премьер-министром и председателями палат Парламента Республики Казахстан с незамедлительным информированием Парламента». Соответствующий указ Президента не подлежит обязательному утверждению парламентом Республики Казахстан⁸.

Сравнительный анализ законодательства стран СНГ о чрезвычайном положении показывает, что среди государств СНГ только парламент Республики Молдова наделен правом введения в стране чрезвычайного положения. Так, согласно Закону Республики Молдова «О режимах чрезвычайного, осадного и военного положения», чрезвычайное положение объявляется (продлевается, отменяется) постановлением Парламента страны по предложению Президента или Правительства Республики Молдова⁹.

Учитывая вышеизложенное можно сделать вывод о том, что в некоторых зарубежных странах решение главы государства о введении чрезвычайного положения, как правило, должно быть утверждено законодательным органом государственной власти. Это вполне соответствует природе правового государства, а также требованиям системы сдержек и противовесов. По мнению С.О. Кузниченко, «такая процедура введения чрезвычайного

¹ Рос. газ. № 5458 от 18 апреля 2011 г.

² Новости Казахстана, все последние новости России и новости мира, новости дня сегодня: <http://meta.kz> (дата обращения: 24.08.2015).

³ Чрезвычайный правовой режим в России и за рубежом. С. 82.

⁴ См.: Ст. 74 Конституции Индии.

⁵ См.: Ст. 15 Конституция Франции.

⁶ Рос. газ. 2007. 28 августа; Там же. 2009. 9 апреля.

⁷ Конституция Кыргызской Республики от 27.06.2010 года // Законодательство стран СНГ. URL: <http://base.spinform.ru>. (дата обращения: 8.09.2015).

⁸ О чрезвычайном положении : закон Республики Казахстан от 8 февраля 2003 г. № 387-II (в ред. закона от 03.07.2013 г. № 121-V ЗРК) // Там же. (дата обращения: 8.09.2015).

⁹ О режимах чрезвычайного, осадного и военного положения : закон Республики Молдова от 24 июня 2004 г. № 212-XV // Там же. (дата обращения: 8.09.2015).

положения не позволяет Президенту самостоятельно увеличить полномочия государственных органов исполнительной власти»¹.

Таким образом, анализ законодательства и научной литературы зарубежных стран позволил прийти к следующим выводам:

– Наиболее общие черты и принципы чрезвычайного положения, как правило, определяются конституциями, изменение которых сложнее, чем процедура внесения поправок в законы и подзаконные акты, в которых дается непосредственная его регламентация. Это является одним из гарантов против возможного злоупотребления государственной властью своими «чрезвычайными полномочиями».

¹ Кузніченко С. О. Управління органів внутрішніх справ в особливих умовах, викликаних аномальними явищами техногенного і природного характеру. – Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2001. С. 67.

– Проведенный сравнительный анализ позволил прийти к выводу, что чрезвычайное положение вводится:

а) нормативным правовым актом главы государства с последующим его утверждением парламентом страны;

б) нормативным правовым актом главы государства с последующим информированием об этом парламента страны;

в) нормативным правовым актом главы государства после консультаций с соответствующими органами;

г) нормативным правовым актом парламента страны по предложению соответствующих органов государственной власти.

Аннотатсия

Танзими конститутсионӣ-хукукии вазъияти ғавқулудда дар мамлакатҳои хориҷӣ

Мақола ба танзими конститутсионӣ-хукукии вазъияти ғавқулудда дар қонунгузори баъзе мамлакатҳои хориҷӣ бахшида шудааст. Дар он маълумотро дар бораи тартиби мустақамёбии қонунӣ, мақомоте, ки дар мамлакатҳои хориҷӣ ҳукуқи қорӣ намудани вазъияти ғавқулуддаро доранд ва инчунин маълумотро оиди асос ва мақсадҳои эълони чунин вазъият, метавон пайдо намуд.

Аннотация

Конституционно-правовое регулирование чрезвычайного положения в зарубежных странах

Предлагаемая статья посвящена конституционно-правовому регулированию чрезвычайного положения в законодательстве некоторых зарубежных стран. В ней можно найти информацию о порядках законодательного закрепления, узнать о том, каким органам в зарубежных странах предоставлено право вводить чрезвычайное положение, а также об основаниях и целях для введения данного положения.

Annotation

Constitutional-legal regulation of the state of emergency in foreign countries

The proposed article is devoted to the constitutional-legal regulation of the state of emergency in the legislation of some foreign countries. It is possible to find information about legislative recognition of orders, learn about how the authorities in foreign countries are entitled to impose a state of emergency, and also about the reasons and purposes for introducing this provision.

Алиева П.Х.,
главный специалист Отдела гражданского, предпринимательского и семейного законодательства Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, кандидат юридических наук
E-mail: pari_2.01.86@mail.ru

НАУЧНЫЕ ВЗГЛЯДЫ О ПОТЕРПЕВШЕМ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ РОССИИ

Калидвожахо: ҷабрдида; муурофиаи ҷиноятӣ; Низомномаи муурофиаи судии ҷиноятӣ.

Ключевые слова: потерпевший; уголовный процесс; Устав уголовного судопроизводства.

Keywords: victim; criminal process; Charter of criminal proceedings.

Термин «потерпевший» в уголовно-процессуальном законодательстве России впервые появился в Уставе уголовного судопроизводства от 4 ноября 1864 года (далее – УУС). В этом документе для обозначения лица, пострадавшего от преступного деяния использовалась произвольная форма глагола «претерпеть». Однако ни в одной статье УУС данное понятие не раскрывалось. УУС не придерживался какой-либо строгой терминологии в отношении этой категории лиц. Они именовались и «потерпевшими от преступления лицами» (ст.ст.3, 5, 6, 528 УУС) и «потерпевшими вред и убытки» (ст.ст.42, 43, 48), и «обиженными» (ст.16).

«Вопрос о том, кого следует разуметь под понятием потерпевшего, представляется вопросом сложным», – писал В. Случевский¹. Однако, невзирая на это, ученые-процессуалисты того времени неоднократно предпринимали попытки разрешить проблему, охватывающую содержание данного понятия. Несмотря на то, что предложенные ими определения были в значительной мере схожи между собой, эти определения заслуживают внимания в настоящее время.

В этом контексте отметим, что в науке уголовного процесса дореволюционной России существовали три основные позиции по данному вопросу:

1. Понятие потерпевшего не поддается определению. Одним из сторонников этой позиции

был Ф. Лист, полагавший, что о потерпевшем можно было говорить в случае, если были нарушены права отдельного лица, хотя «уже при убийстве вопрос становится сомнительным»², а тем более, по его мнению, при совершении государственных преступлений вообще невозможно говорить об отдельных потерпевших. Следует отметить, что данная позиция не нашла поддержки среди российских ученых-процессуалистов того периода.

2. Потерпевшими являются все без исключения лица, пострадавшие от преступления. Представителем расширительной трактовки был А.П. Чебышев-Дмитриев. Он определял потерпевшего как любое лицо, которому нанесен какой-либо вред или убытки³. Исходя из буквального толкования этого определения можно сделать вывод, что потерпевшими должны были быть признаны не только те, кому непосредственно преступлением причинены вред и убытки, но и другие лица (кредитор обокраденного, его семья и т.д.). Однако далее автор допустил противоречие, разъясняя, что нравственный вред давал право лицу на участие в качестве стороны только либо, когда преступное деяние было направлено против него непосредственно, либо вред от преступного деяния наступил и опосредован-

² Цит. по: Таубер Л.Я. Жалоба потерпевшего при преступлениях неофициальных. Харьков: тип. и лит. М. Зильберберг и с-вья, 1909. С.73.

³ Чебышев-Дмитриев А.П. Русское уголовное судопроизводство по судебным уставам 20 ноября 1864 года. СПб.: В.П. Печаткин, 1875. С.197.

¹ Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судопроизводство. – СПб.: Тип. М. Стасюлевича, 1892. С.196.

но, но отразился на потерпевшем более чем на других. Из этого явно следует, что потерпевшим могло быть признано далеко не любое лицо понесшее вред, а лицо, понесшее вред вполне определенный и конкретный.

3. Потерпевшие – это лишь непосредственно пострадавшие. Сторонниками данной концепции были П.В. Макалинский, А.К. Фон-Резон, которые разделяли потерпевших на опосредованных и непосредственных¹ и только последние, по их убеждению, могли считаться лицами потерпевшими от преступления. Подтверждал данную точку зрения А.К. Фон-Резон ссылкой на УУС: «лица, против которых оные (преступные деяния) совершены»² и т.д. Данная концепция представляется более приемлемой чем предыдущая, поскольку позволяет ограничить круг лиц действительно пострадавших от преступных деяний, и наделять их соответствующими процессуальными правами для защиты своих интересов (в данном случае автор не имеет в виду законных представителей потерпевшего).

П.В. Макалинский, в свою очередь, считал, что потерпевшим следует признавать «то лицо, права которого, имущественные или личные, непосредственно нарушены преступным деянием обвиняемого, или на права которого преступление было направлено»³. Отличительной чертой данного определения, по мнению автора этой статьи, является то что П.В. Макалинский непосредственно в нем указывает, что потерпевшими являются лица, против которых было совершено покушение или имели место угрозы, «если последние по роду своему наказуемы»⁴. Разделял данное мнение и С. Зен, полагавший, что «потерпевшими должны признаваться: 1) все те, чье благо, материальное или нематериальное в большей или меньшей мере пострадало от преступления, или было поставлено преступлением в опасность (напр., напуганные слишком быстрой ездой) и 2) те, для которых с вопросами

об ответственности преступника связывается об обязанности вознаградить причиненный преступлением материальный вред»⁵.

Следует отметить, что по УУС потерпевшими лица становились не только при причинении *материального вреда*, но и *морального*. В этой связи А.Ф. Кони писал, что «всякий вред от преступления, как материальный, так и личный, делает человека, коему он причинен, потерпевшим от преступления»⁶. Он полагал, что понятию убытка противопоставляется понятие вреда, из чего следует, что вред не всегда может быть выражен в виде непосредственно материального ущерба, и этот вред вполне мог быть личным. Согласился с данным суждением и Сенат, пояснив, что вред – это не нарушение одних имущественных прав, но и личных (например, нарушение неприкосновенности и спокойствия домашнего очага: решение Сената №843 от 1869 г.)⁷.

М.В. Духовской также отмечал, что вред, причиненный лицу, мог быть как материальным, так и моральным, поясняя при этом, что судебные уставы проявляют слабую заботу о правах потерпевших, особенно пострадавших морально⁸.

При этом следует отметить, что при всем многообразии мнений, на практике Сенат в большей степени склонялся к возможности более широкого толкования потерпевшего⁹. Так, в качестве обвинителя разрешено было выступать наследнику лица, заявившего обвинение в мошенничестве; потерпевшими считались не только лицо, в квартире которого произошла кража вещей, принадлежащих не ему, а также владелец похищенного¹⁰. По мнению автора данной статьи, бывают различные мнения применительно к данному вопросу.

⁵ Зен С. Конспекты уголовного процесса. М.: Современность, 1914. С.32.

⁶ Кони А.Ф. Собрание сочинений: В 8 т. – Т.3. М.: Юридическая литература 1967. С. 427.

⁷ Устав уголовного судопроизводства с позднейшими узаконениями, законодательными мотивами, разъяснениями Прав. Сената и циркулярами Министра Юстиции // Под. ред. Шрамченко М., Ширикова В. СПб: Изд-во юрид. кн. маг. Н.К. Мартынова, 1902. С.4.

⁸ Духовской М.В. Русский уголовный процесс. М.: Изд-во для студентов. Унив. тип., 1902. С.198.

⁹ Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судопроизводство. С.198.

¹⁰ Макалинский П.В. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах: В 2 ч. – ч.1. С.47.

¹ Макалинский П.В. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах: В 2 ч. – ч.1. СПб: Тип. Н. А. Лебедева, 1890. С.48 – 49; Фон-Резон А.К. О потерпевшем // Юрид. летопись. 1892. №12. С.362 – 393.

² Фон-Резон А.К. О потерпевшем. С.371.

³ Макалинский П.В. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах: В 2 ч. – ч.1. С.48 – 49.

⁴ Там же, С.46.

Это может быть разъяснено, в частности, от взаимоотношения владельца квартиры с владельцем похищенного, умысла обвиняемого и ряда других конкретных обстоятельств.

Потерпевший от преступления приравнивался УУС к органам, возбуждающим уголовное преследование (ст.2 УУС)¹. В роли потерпевших могли выступать не только физические, но и юридические лица. В частности, Сенат признал потерпевшим общество русских драматических писателей, поскольку данное общество обязано было по уставу охранять литературную собственность на драматические произведения их членов (решение Сената 78/63)².

Лицо, пострадавшее от преступления, или его представитель (родители, родственники, опекуны, воспитатель, поверенный), представляли жалобу (ст.ст.43, 97 УУС), в которой необходимо было указать время и место совершения преступления, причины «по которым взводится на кого-либо подозрение», и понесенные вред и убытки, приблизительное исчисление вознаграждения (ст.302 УУС). Потерпевший мог потребовать вознаграждение и тогда он становился и гражданским истцом. «Если это было дело частного обвинения, то потерпевший обязан был заявить ясно и определенно о желании возбудить преследование»³.

Жалобы признавались законным поводом к возбуждению следствия, и ни судебный следователь, ни прокурор не могли отказать жалобщику, в том числе и несовершеннолетнему, в возбуждении уголовного дела (ст.303 УУС).

В ст. 304 УУС устанавливалось, что лицо, принесшее жалобу, наделяется следующими правами:

1. Выставлять своих свидетелей;
2. Присутствовать при всех следственных действиях и предлагать, с разрешения следователя, вопросы обвиняемому и свидетелям;
3. Представлять в подтверждение своего иска доказательства;
4. Требовать на свой счет выдачи копий всех протоколов и постановлений.

При анализе данной статьи невольно возникает вопрос: кого же законодатель наделил этими правами: гражданского истца, частного

обвинителя или непосредственно жалобщика? Применительно к данному вопросу следует отметить, что данная проблема, имевшая важное не только теоретическое, но и, несомненно, практическое значение, вызывала оживленные дискуссии в научной среде. В юридической литературе дореволюционного периода высказывались различные мнения по данному вопросу.

Например, А.А. Квачевский полагал, что законодатель в данном случае наделил правами всех лиц, потерпевших от преступлений (в том числе и жалобщиков – лиц, потерпевших от преступлений, возбуждивших следствие, но не заявивших гражданского иска и не пользующихся правами частного обвинителя). В подтверждение своей точки зрения он приводил следующие доводы: «Принесшему только жалобу нельзя было отказать в этих правах, потому что лицо подвергается взысканию вреда и убытков, причиненных подсудимому, неосновательным привлечением к делу (ст.780-781), подвергая этому взысканию, нужно было дать принесшему жалобу возможность защищать свои права»⁴. Согласившись с ним, К. Кессель по этому поводу писал, что ограничительное толкование ст.304 УУС нельзя назвать иначе как стеснением, поясняя при этом, что если предположить, «что составители Устава уголовного судопроизводства не предоставляли прав, изложенных в 304 статье, жалобщику, ..., - значит утверждать, что составители Устава стремились, сколь возможно более стеснить и ограничить участие в предварительном следствии именно таких лиц, которые ... заинтересованы в его исходе»⁵. Стеснять жалобщиков в пользовании правами значит парализовать деятельность не только жалобщиков, но и следователей. Разделяли данную позицию и И.Г. Щегловитов, и Н.Н. Полянский⁶.

⁴ Квачевский А.А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 года. Теоретическое и практическое руководство. Об уголовном преследовании и об иске о вознаграждении за вред и убытки от преступления. Ч.1. СПб: Тип. Ф.С. Сушинского, 1866. С.194 – 195.

⁵ Кессель К. Следственная практика // Юрид. Вестник. 1882. №6. С.332 – 333.

⁶ Щегловитов И.Г. Вопросы текущей следственной практики // Журнал гражданского и уголовного права. – СПб. 1888. кн.5. С.62 – 63; Щегловитов И. Участие потерпевшего от преступления в уголовном преследовании // Юрид. Вестник. – М., 1888. кн.1. С.113; Уголовный процесс. Уголовный суд, его устройство и деятельность. Лекции Полянского Н.Н. - М.: Т-во И.Д. Сытина, 1911. С.197.

¹ Российское законодательство 10 – 20 веков: В.9т. М., 1991. Т.8. С.120.

² Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судопроизводство. С.230.

³ См. решение уголовного кассационного департамента Правительствующего Сената № 418 за 1869 год.

Одним из представителей противоположной точки зрения был П.В. Макалинский. Он утверждал, что «не было никакой надобности и было бы несправедливо простому жалобщику ... предоставить обширные права, перечисленные в 304 ст. ...»¹. Он настаивал на том, что лицо, принесшее жалобу – это либо частный обвинитель, либо гражданский истец. В подтверждение своей точки зрения он приводил следующий аргумент: он обратился к ст.ст.316, 359, 475, 478, 491 УУС, в которых были закреплены способы осуществления прав, указанных в ст.304 УУС, и говорилось исключительно о гражданских истцах, частных обвинителях. Разделяя данную точку зрения, А.П. Чебышев-Дмитриев писал, что ст.305 УУС, устанавливая право «принесшего жалобу» просить о принятии мер к обеспечению своего вознаграждения и п.3 ст.304 УУС подразумевает гражданского истца. Приведенные доводы достаточно убедительно опровергались П.И. Люблинским, который пояснял, что «редакция ст. 304 не оставляет также сомнений в необходимости более полного ее толкования, так как ею определяются сами права, тогда как статьями 316 и 475 определяется лишь порядок их осуществления. В отношении этого последнего жалобщик должен быть приравнен к гражданскому истцу»².

С какого же момента лицо становилось потерпевшим в процессуальном смысле и могло реализовать свои права? Согласно положениям УУС лицо, потерпевшее от преступления, могло воспользоваться своими правами сразу после подачи жалобы о совершенном преступлении, формальной процедуры вынесения какого-либо постановления не требовалось.

Бесспорным преимуществом УУС, по сравнению с ранее действовавшими законами, является установление возможности участия потерпевших от преступлений в обвинении. Однако объем процессуальных прав потерпевших по делам частного и публичного обвинения был различен.

По делам подсудным общим судебным местам, обличение виновных в порядке публичного обвинения было сосредоточено исключительно в руках прокуратуры, а потер-

певший пользовался существенными правами лишь на предварительном следствии, в суде же он был «...осужден на полную пассивность и бездеятельность...»³.

По-иному решался вопрос в мировых и судебно-административных учреждениях. В этом случае потерпевшие от преступления не только возбуждали преследование, но и выступали обвинителями не только по уголовно – частным преступлениям, но и по всем общим преступлениям, кроме дел о нарушении специальных уставов, либо самостоятельно, либо разделяли это право с полицией. Небезынтересно отметить, что обличие перед судом являлось правом, а не обязанностью частного лица, поэтому никто не мог быть принужден быть обвинителем по уголовному делу. Поэтому в случае неявки обвинителя по делам публичным, судебное разбирательство не откладывалось (ст.135 УУС).

Исходя из анализа статьей УУС, регламентирующих процессуальный статус потерпевшего как участника процесса, И.В. Мисник пришла к выводу, что объем прав потерпевших зависел от того, в каком качестве они выступали по конкретному уголовному делу: либо как частные обвинители, либо как гражданские истцы⁴.

Частный обвинитель, несомненно, был наделен более широким комплексом прав, вероятно поэтому И.Я. Фойницкий называл его полным господином состязательного процесса⁵. Частный обвинитель вправе был предъявлять или не предъявлять обвинение; он указывал пределы судебного разбирательства (лишь то, что указано в жалобе); мог прекратить обвинение, отказавшись от него явным или предполагаемым (неявка) способом; мог примириться с обвиняемым. При наличии нескольких потерпевших каждый из них пользовался самостоятельно правом обвинения и примирения, но наказание, понесенное по жалобе одного из них, покрывало весь уголовный иск и не могло быть назначено по жалобе других. Не подавшие могли вступить в дело, начатое по жалобе других. Смерть обвинителя не признавалась

¹ Макалинский П.В. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах: В 2 ч. – ч.1. С.231.

² Устав уголовного судопроизводства. Систематический комментарий. М., 1914. Вып.3. С.677.

³ Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судопроизводство. С.180.

⁴ Мисник И.В. Потерпевший в российском уголовном судопроизводстве: дисс. ... канд. юрид. наук. Иркутск, 2005. С.22.

⁵ Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства: В.2 т. – Т. 1. СПб: Альфа, 1996. С.31.

основанием для прекращения уголовного преследования, все права умершего переходили к наследникам, кроме права примирения.

На предварительном следствии частный обвинитель был наделен следующими правами, помимо указанных в ст.304 УУС: отводить судебного следователя (ст.273 УУС), отводить свидетелей обвиняемого (ст.ст.444, 707 УУС), приносить жалобы суду на всякое следственное действие, нарушающее права частного обвинителя (ст.ст.491, 493, 498 УУС), давать объяснение в суде при рассмотрении жалобы (ст.504 УУС).

Обязанность потерпевшего состояла в том, чтобы воздержаться от лживых доносов и ложных показаний.

На стадии судебного разбирательства в процессуальном отношении стороны были равны.

Как прокурор, так и частный обвинитель, так и подсудимый в этой стадии имели право ходатайствовать о вызове свидетелей и сведущих людей (ст.574 УУС), предъявлять суду заявления и доказательства, заявлять отводы судей, присяжных заседателей, свидетелей и сведущих людей (ст.ст. 600-605, 656 УУС), предлагать вопросы с согласия председателя, возражать против их показаний и просить о

передопросе в присутствии друг друга (ст. ст.630, 694, 731 УУС) и очных ставках, представлять в подтверждение своих показаний доказательства (ст.630 УУС) и другие.

Разнообразие формулировок сопровождалось различием полномочий, предоставляемых потерпевшим. Закон предусматривал различный объем процессуальных прав для лиц, пострадавших от преступления, в зависимости от того, в каком качестве они выступали по конкретному делу.

В этой связи В. Случевский отмечал, что «понятие потерпевшего не будет понятием ... неизменным, а наоборот – будет расширяться или ограничиваться применительно к той процессуальной роли, которая на потерпевшего возлагается Уставом»¹.

Таким образом, в дореволюционный период законодателем не было сформулировано определение потерпевшего, то есть отсутствовала специальная дефинитивная норма, построенная по правилам логической операции с признаками, составляющими содержание выражаемого понятия.

¹ Случевский В. Учебник русского уголовного процесса. Судопроизводство. С. 448.

Аннотация

Нуктаҳои назари илмӣ дар бораи ҷабрдида дар муурофияи ҷинояти пешазинқилобии Россия

Дар мақолаи мазкур таҳқиқот оиди бавучудоии институти ҷабрдида дар муурофияи ҷинояти пешазинқилобии Русия гузаронида шудааст. Моддаҳои Низомномаи муурофияи ҷиноятӣ ва нуктаи назари олимони ҳамон давра мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Дар натиҷаи таҳлили гузаронидашуда, муаллифи мақола ба хулоса омадааст, ки дар давраи пешазинқилобӣ аз тарафи қонунбарор мафҳуми ҷабрдида муқаррар нагардида буд.

Аннотация

Научные взгляды о потерпевшем в уголовном процессе дореволюционной России

В данной статье проведено исследование становления института потерпевшего в уголовном процессе дореволюционной России. Проанализированы статьи Устава уголовного судопроизводства и позиции российских ученых того периода относительно понятия потерпевшего.

В результате проведенного анализа, автор статьи пришел к выводу, что в дореволюционный период законодателем не было сформулировано определение потерпевшего.

Annotation

Scientific views about the victim in the criminal process of pre-revolutionary Russia

This article studied the formation of the institute of the victim in the criminal process pre-revolutionary Russia. Analyzed articles of the Charter of criminal proceedings and the position of Russian scientists of the period with respect to the concept of victim.

As a result of the analysis, the author concluded that the pre-revolutionary period the legislator has not been used in defining the victim, that is, there was no definitive special rule, based on the rules of logic operation with signs that comprise the concept expressed.

Епихин А.Ю.,
профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казанского (Приволжского) федерального университета, доктор юридических наук, профессор
УДК 343 Шифр ВАК: 12.00.09
E-mail: doc@epihin.ru

МЕЖОТРАСЛЕВЫЕ ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ В ДОСУДЕБНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМУ КОДЕКСУ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Калидвожахо: парвандаи ҷиноятӣ; баррасӣ; муфаттиши; таҳқиқбаранда; оғоз шудани парванда; квалификация; баҳодихӣ; кирдор.

Ключевые слова: уголовное дело; расследование; следователь; дознаватель; возбуждение дела; квалификация; оценка; деяние.

Keywords: criminal case; investigation; investigator; investigator; initiation of proceedings; qualification; assessment; act.

Квалификация преступлений, как оценка факта жизненной реальности, регулируемая нормами уголовного закона, является первичным, отправным моментом всей уголовно-процессуальной деятельности. Вторичность возникновения уголовно-процессуальных норм не означает их второстепенность, они по своему важны, однако следуют за нормами Уголовного кодекса Российской Федерации¹ (УК РФ) в порядке очередности.

Начиная с решения вопросов квалификации в стадии возбуждения уголовного дела и заканчивая провозглашением приговора, она может вызывать правовые последствия и после его вступления в законную силу, например, при возобновлении производства по делу в виду новых или вновь открывшихся обстоятельств (гл. 49 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации² – УПК РФ). Такое взаимодействие норм уголовного и уголовно-процессуального права представляется

актуальным с позиций их взаимодействия и непротиворечивости.

Анализ межотраслевых исследований отечественных юристов позволяет сделать очевидный вывод об их важности. Так, например, Д.Ю. Гончаров предлагает понимать под «межотраслевыми взаимосвязями уголовно-правовых и уголовно-процессуальных норм <...> взаимодействие нормативных положений уголовного и уголовно-процессуального законодательства о правах и обязанностях субъектов общественных отношений, возникающих в результате совершения преступления. Такое взаимодействие необходимо учитывать при законодательном конструировании и применении норм названных отраслей»³. Кроме того, вопросы межотраслевой связи уголовного и уголовно-процессуального постоянно обращают на себя постоянное внимание российских ученых на протяжении многих десятилетий⁴.

Среди многих подобных уголовно-правовых и уголовно-процессуальных взаимосвязей

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 29.06.2015) // Собрание законодательства РФ. 17.06.1996. N 25. Ст. 2954. Далее сокращенно – УК РФ.

² Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 N 174-ФЗ (ред. от 29.06.2015) // Собрание законодательства РФ. 24.12.2001. N 52 (ч. I). Ст. 4921. Далее сокращенно – УПК РФ.

³ Гончаров Д.Ю. Взаимосвязи и коллизии норм уголовного и уголовно-процессуального законодательства: дисс... канд.юрид.наук. Екатеринбург, 2004. С. 6.

⁴ См., например: Викторский С.И. Русский уголовный процесс. М., 1911. С. 2 и др.; Прошляков А.Д. Взаимосвязь материального и процессуального уголовного права. Екатеринбург, 1997 и др.

можно перечислить и иные. Так, например, на основании положений ч.ч. 2 – 3 ст. 20 УПК РФ в зависимости от первоначальной квалификации преступления дифференцируется вид уголовного преследования (публичного, частно-публичного или частного). Институт уголовно-правовых категорий преступлений и связанная с ними квалификация конкретного общественно-опасного деяния влияют на состав суда (ст. 30 УПК РФ) и подсудность уголовного дела (ст. 31 УПК РФ), в том числе территориальную подсудность (ст. 32 УПК РФ), либо ее изменение (ст. 35 УПК РФ).

По справедливому мнению К.В. Муравьева «действующий Уголовно-процессуальный кодекс <...> на протяжении всего производства предусматривает большое число актов, в которых должностное лицо ведущее дело, обязано давать уголовно-правовую оценку деянию, по поводу которого осуществляется процесс»¹. Нормы УПК РФ предусматривают, в качестве обязательного признака многих процессуальных документов, указание пункта, части и статьи УК РФ.

С другой стороны уголовно-правовые нормы обеспечивают законное производство по уголовному делу и направлены на достижение цели всего уголовного судопроизводства, они стимулируют участников уголовного процесса к правомерному поведению. Так, например, за дачу заведомо ложных показаний потерпевший (ч. 7 ст. 42 УПК РФ) и свидетель (ч.ч. 8, 9 ст. 56 УПК РФ) несут уголовную ответственность в соответствии со ст. 307 УК РФ, а за отказ от дачи показаний, а также за уклонение от прохождения освидетельствования, от производства в отношении его судебной экспертизы в случаях, когда не требуется его согласие, или от предоставления образцов почерка и иных образцов для сравнительного исследования, потерпевший несет ответственность в соответствии со ст. 308 УК РФ. За разглашение данных предварительного расследования потерпевший и свидетель несут ответственность в соответствии со ст. 310 УК РФ. Кроме перечисленных участников уголовного процесса, в УПК предусмотрена ответственность за разглаше-

ние данных предварительного расследования и иными участниками процесса по ст. 310 УК РФ: гражданского истца (ч. 6 ст. 44 УПК РФ), защитника (ч. 3 ст. 53 УПК РФ), гражданского ответчика (ч. 2 ст. 54 УПК РФ), специалиста (ч. 4 ст. 58 УПК РФ), понятого (ч.4 ст.60 УПК РФ). При подаче заявления о преступлении на основании ч.6 ст.141 УПК РФ заявитель предупреждается об уголовной ответственности за заведомо ложный донос в соответствии со ст. 306 УК РФ.

Несмотря на изученность квалификации как института уголовного права и его реализацию в уголовном процессе, до настоящего времени все еще остаются нерешенными многие вопросы². Это обусловлено тем, что квалификация преступлений проявляется во всем производстве по уголовному делу и оказывает существенное влияние на различные процедуры на всех стадиях российского уголовного судопроизводства. Так, например, одним из обстоятельств подлежащих доказыванию (предмет доказывания по уголовному делу) на основании п. 1 ч. 1 ст. 73 УПК РФ, является событие преступления, (время, место, способ и другие обстоятельства совершения преступления). Это представляется особо важным, так как на установление обстоятельств, входящих в предмет доказывания, направлена вся уголовно-процессуальная деятельность.

Важность квалификации преступления, а точнее ее результат, объясняется еще и тем, что она реализуется во многих процессуальных актах. Так, например, *в содержании постановления о возбуждении уголовного дела* полномочное лицо обязано указать пункт, часть и статью УК РФ, по которой возбужде-

² О проблемах квалификации в процессе производства по уголовному делу подробнее см., например: Плешаков С.М., Заварюхин В.Ю., Янина И.Ю. Квалификация преступлений на стадии предварительного расследования: гарантия государственной защиты или нарушение законности? // Современное право. 2014. № 9; Сабитов Т., Морозов М. Вывод по аналогии при квалификации преступлений // Уголовное право. 2014. № 2; Васильева Е.Г. Проблемы выявления, расследования и квалификации налоговых преступлений // Налоги (газета). 2013. № 5; Макаров С. Правила и алгоритмы квалификации преступлений в теории и практике // Уголовное право. 2013. № 4; Козубенко Ю.В. К вопросу о двусторонней координации процессуальных и материальных отраслевых конструкций в механизме уголовно-правового регулирования // Актуальные проблемы российского права. 2013. № 10. С. 1298 – 1309 и др.

¹ Муравьев К.В. Точность предварительной юридической оценки содеянного и пределы судебного разбирательства в Уставе уголовного судопроизводства и современном праве // Актуальные проблемы российского права. 2014. № 5. С. 906 - 913.

но производство (п. 4 ч. 2 ст. 146 УПК РФ). При этом содержание такой оценки факта жизненной реальности в этой стадии процесса носит особенность. Она состоит в вероятностном характере такой оценки по причине отсутствия достаточной доказательственной информации: следователь (дознатель) ограничен в средствах сбора доказательств при возбуждении уголовного дела.

Вместе с тем, такая квалификация может измениться, а может остаться неизменной на протяжении всего производства по делу, в зависимости от получаемых дознавателем или следователем новых, более полных сведений, их последующей проверки и оценки. Отметим, что такое изменение не указывает на ошибочность квалификации при возбуждении уголовного дела, так как квалификация, соответствующая получаемым доказательствам, всегда будет верной. Подобное изменение уголовно-правовой оценки может быть вызвано новыми доказательствами о фактах преступной деятельности подозреваемого или обвиняемого. В этой связи согласимся с мнением В.К. Муравьева о том, что «квалификация деяния отражает познанные по делу обстоятельства, а потому она подвержена изменениям, обусловленным установлением новых обстоятельств дела либо иной интерпретацией уже имеющихся в деле доказательств»¹. По его данным, в 25 % изученных производств первоначальная оценка содеянного, изложенная в постановлении о возбуждении уголовного дела, не совпадает с квалификацией преступления, содержащейся в обвинительном заключении (акте), и почти в 45 % случаев - с юридической оценкой деяния в приговоре суда². Мы не исключаем некоторого «завышения», в сторону утяжеления, квалификации при возбуждении уголовного дела, когда уголовное преследование имеет персонафицированный характер (подозреваемое лицо установлено): в такой ситуации раскрытым будет считаться тяжкое преступление. В противоположной ситуации, когда на момент возбуждения уголовного дела лицо, его совершившее еще не установлено, квалификация, как правило, носит

более мягкий характер. К нашему сожалению, статистика все еще остается негативным фактором, влияющим на законность квалификации в начальной стадии уголовного процесса.

Квалификация в стадии возбуждения уголовного дела непосредственно влияет на определение форм предварительного расследования (ст. 150 УК РФ). В зависимости от статьи (ее пункта или части) УК РФ, нормы уголовно-процессуального закона предусматривают проведение расследования в форме дознания или предварительного следствия.

Квалификация по делам частного обвинения особенна тем, что к категории дел частного обвинения закон, на основании ч. 2 ст. 20 УПК РФ, относит исключительный перечень статей УК РФ: ч.1 ст.115, ч.1 ст.116 и ч.1 ст.128.1. При решении вопроса о начале судопроизводства, основным является оценка деяния. В случае если ее результатом будет вывод о наличии признаков преступления, отнесенного к категории частного обвинения, судья вправе принять заявление и тем самым процесс возбуждения производства по делу будет начат³. Тем не менее, даже в этом случае законом предусмотрена возможность изменения квалификации дела частного обвинения на публичное. В этой связи, ч.6 ст.231 УПК РФ устанавливает вынесение судьей постановления о прекращении уголовного преследования по делу и направлении материалов в органы предварительного расследования для решения вопросов о возбуждении уголовного дела в публичном порядке.

Если же при проверке деяние квалифицируется как состав публичного обвинения, постановление о возбуждении производства по уголовному делу выносит дознаватель или следователь (ч.1 ст.146 УПК РФ).

В стадии предварительного расследования вопросы квалификации также является предметом уголовно-процессуального регулирования.

При задержании лица по подозрению в совершении преступления квалификация является одним из основных оснований принятия такого процессуального решения. На ос-

¹ Муравьев В.К. Точность предварительной юридической оценки содеянного и пределы судебного разбирательства в Уставе уголовного судопроизводства и современном праве // Актуальные проблемы российского права. 2014. № 5. С. 906 - 913.

² Там же.

³ Суд (судья) не вправе вынести решение о возбуждении уголовного дела, так как этот процесс вызывает начало реализации функции обвинения, которая не может быть связана с функцией разрешения дела. Принятие судьей заявления по делу частного обвинения рассматривается как факт возбуждения производства по делу (ч.1 ст.318 УПК РФ).

новании ч.1 ст.91 УПК РФ, лицо может быть задержано по подозрению в совершении преступления, «за которое может быть назначено наказание в виде лишения свободы». В данном случае следует обратный вывод: лицо не может быть задержано по подозрению в случае, если санкция статьи, по которой оно подозревается, не включает лишения свободы как вида уголовного наказания. При этом следует иметь в виду, что содержание ст.91 УПК РФ «Основания задержания подозреваемого», не предусматривает какого либо исключения в виде возможности задержания при отсутствии в санкции статьи, по которой его действия квалифицированы лишением свободы. Такое исключение, но несколько иного свойства, имеется и в ч.1 ст.108 УПК РФ «Заключение под стражу», когда *по общему правилу*, эта мера пресечения может быть избрана в отношении подозреваемого или обвиняемого в совершении «преступлений, за которые уголовным законом предусмотрено лишение свободы на срок свыше трех лет...». Обратим внимание, что из этого правила есть исключение: уголовно-процессуальный закон позволяет заключить под стражу лицо и в том случае, если преступление, в котором он подозревается или обвиняется, предусматривает «наказание в виде лишения свободы на срок до трех лет». Однако это исключение обусловлено обязательным наличием одного из следующих обстоятельств:

1) подозреваемый или обвиняемый не имеет постоянного места жительства на территории Российской Федерации;

2) его личность не установлена;

3) им нарушена ранее избранная мера пресечения;

4) он скрылся от органов предварительного расследования или суда» (п.п. 1-4 ч.1 ст.108 УПК РФ).

Другой пример влияния квалификации на изменение статуса участника процесса на подозреваемого в совершении преступления: на основании п.4 ч.1 ст.46 УПК подозреваемым является лицо, «которое уведомлено о подозрении в совершении преступления в порядке, установленном ст.223.1 УПК». Так, в п.5 ч.2 ст.223.1 УПК РФ указано, что *в уведомлении о подозрении* должны содержаться «пункт, часть, статья Уголовного кодекса Российской Федерации, предусматривающие ответственность за данное деяние». Таким

образом лицо, получившее такое уведомление считается подозреваемым. Это следует из буквального толкования п. 4 ч. 1 ст. 46 УПК РФ: лицо, «которое уведомлено...».

Процесс квалификации и производства по уголовному делу подвержен изменениям современной уголовной и уголовно-процессуальной политики¹. Наметившаяся в последние годы либерализация уголовной политики в отношении лиц, занимающихся предпринимательской деятельностью, отразилась и на условиях применения меры пресечения по уголовному делу. Так, например, диспозиция ст.108 УПК РФ, в числе прочих уголовно-процессуальных норм, претерпела соответствующие изменения. На основании Федерального закона от 29.12.2009 № 383 – ФЗ² она дополнена новой частью 1.1, которая ввела дополнительные запреты применения заключения под стражу как меры пресечения в отношении лиц, подозреваемых или обвиняемых в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 159-159.6, 160, 165, «если эти преступления совершены в сфере предпринимательской деятельности». Другой запрет применения этой меры пресечения, установленный в ч.1.1 ст.108 УПК относится к подозреваемым или обвиняемым в совершении преступлений, предусмотренных ст.ст. 171-174, 174.1, 176-178, 180-183, 185-185.1, 190-199.2 УК РФ. Эти запреты заключения под стражу связаны с обязательным отсутствием обстоятельств, перечисленных в п.п. 1-4 ч. 1 ст. 108 УПК РФ.

Квалификация непосредственно влияет и на вынесение процессуального решения в случае необходимости применения мер уголовно-процессуального принуждения. Так, например, решение о наложении ареста на имущество (ст. 115 УПК РФ) может быть принято для «обеспечения приговора в части гражданского иска, других имущественных взысканий или возможной по делу конфискации имущества, указанного в части первой статьи 104.1 Уголовного кодекса...». Анализ содержания ст.104.1 УК РФ позволяет сде-

¹ Подробнее см., например: Епихин А.Ю. Основные направления уголовной политики России на современном этапе // Вестник Удмуртского университета. 2012. № 2 – 3. С. 140 – 145 и др.

² Федеральный закон от 29.12.2009 № 383-ФЗ (ред. от 07.02.2011) «О внесении изменений в часть первую Налогового кодекса Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 04.01.2010. № 1. Ст. 4.

лать вывод о том, что конфискация (применительно к нашему исследованию – наложение ареста на имущество), может иметь место не по всем уголовным делам, а только по которым результат квалификации (норма УК) относится к перечню указанному в ст.104.1 УК РФ (например, ч. 2 ст.105, ч.ч. 2–4 ст.111, ч.2 ст.126 УПК РФ и др.). Вместе с тем, процедура реализации наложения ареста на имущество вызывает многочисленные проблемы в практике, о чем свидетельствуют недавно принятые правовые акты¹.

Квалификация при предъявлении обвинения и привлечении лица в качестве обвиняемого (ст.171 УПК РФ) имеет значение акта обвинения лица в совершении конкретного преступления (преступлений), существенного изменения его процессуального статуса, наделения дополнительными правами, в том числе правом на защиту. Предъявленное ранее обвинение может быть впоследствии изменено или дополнено. Предъявление обвинения возможно только при наличии достаточных доказательств совершения преступления (ч.1 ст.171 УПК РФ). Такая достаточность необходима для формулирования обвинения, то есть квалификации деяния лица по конкретному пункту, части и статьи УК РФ. Обязательность указания подобной конкретики установлена в п.п. 4 и 5 ч.2 ст.171 УПК РФ. Следователь обязан указать в постановлении о привлечении в качестве обвиняемого «описание преступления с указанием времени, места его совершения, а так же иных обстоятельств... (п. 4. ч. 2 ст. 171 УПК РФ)», а так же этот процессуаль-

¹ См., например: Федеральный закон от 31.12.2014 № 530-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части усиления мер противодействия обороту контрафактной продукции и контрабанде алкогольной продукции и табачных изделий» // Российская газета. № 1. 12.01.2015; Федеральный закон от 28.06.2014 № 179-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 30.06.2014. № 26 (часть I). Ст. 3385; Постановление Конституционного Суда РФ от 10.12.2014 № 31-П «По делу о проверке конституционности частей шестой и седьмой статьи 115 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с жалобой закрытого акционерного общества «Глория» // Собрание законодательства РФ. 22.12.2014. № 51. Ст. 7528; Федеральный закон от 04.03.2013 № 23-ФЗ (ред. от 28.12.2013) «О внесении изменений в статьи 62 и 303 Уголовного кодекса Российской Федерации и Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 04.03.2013. № 9. Ст. 875 и др.

ный документ должен содержать пункт, часть, и статью УК РФ, «предусматривающие ответственность за данное деяние» (п. 5 ч. 2 ст. 171 УПК РФ).

Для квалификации множественности преступлений нормы УПК РФ устанавливают обязательность конкретизации деяния обвиняемого в постановлении о привлечении в качестве обвиняемого. Так, в ч.3 ст.171 УПК РФ установлена обязанность указывать «какие деяния вменяются ему каждой из этих норм уголовного закона». При соучастии в совершении преступления нескольких лиц, квалификация осуществляется индивидуально к каждому обвиняемому, в отношении которого выносится самостоятельное постановление (ч. 4 ст. 171 УПК РФ).

Процесс доказывания по уголовному делу, а следовательно, и процесс квалификации, изменчив в зависимости от объема и качества собранной по делу информации. Основания и условия изменения или дополнения обвинения установлены в ст.175 УПК РФ и предусматривают возможность трансформации прежней квалификации, ранее предъявленного обвинения. При этом следователь выносит новое постановление о привлечении в качестве обвиняемого (ч.1 ст.175 УПК РФ) или прекращает уголовное преследование в той части обвинения, которая не нашла своего подтверждения (ч. 2 ст. 175 УПК РФ).

Таким образом, квалификация на этапе предъявления обвинения имеет свои особенности:

- 1) изменяет статус лица на обвиняемого
- 2) осуществляется персонафицировано
- 3) основывается на достаточных сведениях, имеющих доказательственное значение
- 4) может изменяться впоследствии в зависимости от результатов производства по уголовному делу.

Вынесение следователем постановления о привлечении в качестве обвиняемого, может иметь место только на предварительном следствии. Привлечение в качестве обвиняемого при проведении дознания, а также дознания в сокращенной форме, производится одновременно с составлением обвинительного акта (ст. 225 УПК РФ) или обвинительного постановления (ст. 226.7 УПК РФ).

Квалификация преступления имеет значение при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве на основании ч.2 ст.317.3

УПК РФ, как показывает практика, вызывает определенные проблемы, в том числе содержания процесса квалификации. Так, по мнению М.М. Головинского, «на момент заключения соглашения о сотрудничестве неизвестно и не может быть известно, к каким выводам придет суд по результатам исследования в судебном заседании характера и пределов содействия следствию со стороны подсудимого, как оценит суд значение сотрудничества со стороны подсудимого и другие обстоятельства, перечисленные в ч. 4 ст. 317.6 УПК РФ. Следовательно, в заключаемом досудебном соглашении о сотрудничестве не может предопределяться, какие смягчающие наказание обстоятельства будут установлены и учтены судом и какие нормы уголовного законодательства будут подлежать применению при постановлении судом приговора»¹. По нашему мнению, это утверждение следует дополнить другой проблемой: содержание заключения о сотрудничестве составляет прокурор, а итоговое решение (приговор), после детального рассмотрения всех обстоятельств проведенного расследования, выносит суд. При этом суд (судья), в силу своей процессуальной и иной независимости, не связан мнением обвинения или защиты и постановляет приговор самостоятельно, давая свою оценку деяния и условиям выполнения досудебного соглашения.

Проблематичность подобной ситуации проявляется и установленными нормами УПК РФ запретом суду, при заключении прокурором досудебного соглашения о сотрудничестве, исследовать доказательства, собранные в ходе предварительного расследования. Порядок проведения судебного заседания при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве, регулируется ст. 317.7 УПК РФ, в ч.1 которой имеется отсылочная норма на его порядок: судебное заседание и постановление приговора в таких случаях проводится по правилам, установленными ст. 316 УПК РФ.

Так, на основании ст. 316 УПК РФ, суд исследует в судебном заседании только данные,

касающиеся личности подсудимого². Оценка деяния и его квалификация осуществляются судом, по сути, на основании не проверенных в судебном заседании материалах уголовного дела³. Такое вынесение судебного решения в особом порядке критикуется многими процессуалистами, поскольку направлено на отмену обязательности установления объективной истины виновности (невиновности) обвиняемого⁴.

Справедливости ради отметим, что 29 января 2014 года депутатом Государственной Думы ФС РФ А.А. Ремезковым внесен в Государственную Думу ФС РФ Проект закона «О внесении изменений в Уголовно- процессуальный кодекс Российской Федерации в связи с введением института установления объективной истины по уголовному делу», который рассмотрен 27.02.2014 г. Советом ГД ФС РФ и отправлен в подкомитеты, комиссии, фракции для отзывов и предложений⁵.

Таким образом, квалификации при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве, вызывает многие проблемы в правоприменительной практике, о чем свидетельствует Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 28.06.2012 г., № 16⁶, на эти про-

² Так, на основании ч. 5 ст. 316 УПК судья не проводит в общем порядке исследование и оценку доказательств, собранных по уголовному делу. При этом могут быть исследованы обстоятельства, характеризующие личность подсудимого, и обстоятельства, смягчающие и отягчающие наказание.

³ Таким образом, суд вынужден соглашаться с квалификацией, данной дознавателем или следователем, без ее проверки в судебной заседании.

⁴ О критике отхода от объективной истины в российском уголовном процессе, см., например: Полянский Е.Ю. Теория состава преступления в уголовном праве США: ключевые позиции и основные недостатки // Lex russica. 2013. № 11. С. 1191-1204; Боруленков Ю.П. К вопросу о необходимости разработки современной концепции истины в юридическом познании // Уголовное судопроизводство. 2012. № 3. С. 14 – 19 и др.

⁵ Паспорт проекта Федерального закона № 440058-6 «О внесении изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации в связи с введением института установления объективной истины по уголовному делу» (внесен депутатом Государственной Думы ФС РФ А.А. Ремезковым) // Документ опубликован не был. СПС Консультант Плюс. Дата обращения к ресурсу 18.01.15.

⁶ Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 28.06.2012, № 16 «О практике применения судами особого порядка судебного разбирательства уголовных дел при заключении досудебного соглашения о сотрудничестве» // Российская газета. № 156. 11.07.2012.

¹ Головинский М.М. Полномочия прокурора в процессе производства по уголовному делу в отношении лица, с которым заключено досудебное соглашение о сотрудничестве // Общество и право. 2010. № 4. С. 245 - 251.

блемы обращено внимание, как со стороны Конституционного Суда РФ¹, так и многих ученых².

Следующий этап квалификации осуществляется следователем при составлении обвинительного заключения (ст. 220 УПК РФ). Оно должно содержать, в числе других реквизитов, «существо обвинения, место и время совершения преступления, его способы, мотивы, цели, последствия и другие обстоятельства <...>», а так же «формулировку предъявленного обвинения с указанием пункта, части и статьи Уголовного кодекса Российской Федерации...» (п.п. 3 и 4 ч. 1 ст. 220 УПК РФ).

В отличие от квалификации в стадии возбуждения уголовного дела, уголовно-правовая оценка деяния, дающаяся следователем или дознавателем при составлении обвинительного заключения (обвинительного акта или обвинительного постановления), может иметь место только тогда, когда ими собраны достаточные доказательства и не требуется проведение дополнительных процессуальных или следственных действий³. Кроме того, содержание обвинительного заключения и данная в ней квалификация, формируют в последующем пределы судебного разбирательства (ст. 252 УПК РФ), за которые суд не вправе выйти.

¹ См., например: Определение Конституционного Суда РФ от 02.11.2011, № 1481-О-О «По жалобе граждан Ковальчука Владимира Степановича и Ковальчук Тамары Николаевны на нарушение их конституционных прав частью второй статьи 317.6 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации» // Документ опубликован не был. СПС Консультант Плюс.

² См., например: Тисен О. Препятствия для рассмотрения уголовного дела в отношении субъекта досудебного соглашения о сотрудничестве в особом порядке судебного разбирательства // Уголовное право. 2014. № 4. С. 99 – 103; Лобанова Л.В. Учет смягчающих обстоятельств при назначении наказания лицу, заключившему досудебное соглашение о сотрудничестве // Lex russica. 2014. № 3. С. 331 – 340; Федотова Д.В. Особенности условий применения института досудебного соглашения о сотрудничестве // Российский судья. 2014. № 1. С. 33 – 35; Каретников А.С. Нужен ли особый порядок судебного рассмотрения уголовных дел в отношении лиц, заключивших досудебное соглашение о сотрудничестве? // Законность. 2013. № 10. С. 31 – 37; № 11. С. 27 – 32 и др.

³ В противном случае расследование должно быть продолжено путем продления сроков производства по уголовному делу.

Другая особенность процесса квалификации в обвинительном заключении заключается в требовании ее полной идентификации, тождественности обвинению (квалификации), которое было предъявлено и содержится в постановлении о привлечении в качестве обвиняемого. Дело в том, что обвинительное заключение составляется после завершения предварительного следствия, когда все процессуальные действия выполнены и все участники ознакомлены с материалами уголовного дела. Если квалификация в обвинительном заключении не будет соответствовать квалификации в постановлении о привлечении в качестве обвиняемого, содержание этих двух процессуальных документов будет противоречить друг другу. Такое противоречие нарушает право обвиняемого на защиту: он не знает, от какого именно обвинения ему защищаться (от указанного в постановлении о привлечении в качестве обвиняемого или в – обвинительном заключении). При этом, после составления обвинительного заключения, материалы уголовного дела направляются прокурору и обвиняемый лишен возможности защищаться от изменения обвинения в обвинительном заключении⁴.

Дальнейшее изменение квалификации при утверждении обвинительного заключения (акта, постановления) прокурором возможно на основании п. 2 ч. 1 ст. 221 УПК РФ. В случае несогласия прокурора с предъявленным объемом обвинения или квалификацией, он возвращает уголовное дело для производства дополнительного следствия⁵. Отметим, что подобное несогласие прокурора с квалификацией и решение о возвращении материалов дела, может быть обжаловано следователем с согласия руководителя следственного органа вышестоящему прокурору (ч. 4 ст. 221 УПК РФ). В этом случае квалификация становится предметом оценки вышестоящим прокурором, который может отказать в ходатайстве следователя, либо отменить постановление

⁴ О нарушении права на защиту см., например: п. 21 Постановления Пленума Верховного Суда РФ от 28.01.2014 № 2 «О применении норм главы 47.1 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации, регулирующих производство в суде кассационной инстанции» // Российская газета. № 27. 07.02.2014 и др.

⁵ Аналогичное полномочие прокурора установлено в п.2 ч.1 ст. 226 УПК - в дознании (обвинительный акт), п. 2 ч. 1 ст. 226.8 УПК при проведении дознания в сокращенной форме (обвинительное постановление).

нижестоящего прокурора и согласиться с квалификацией следствия. Такая различная уголовно-правовая оценка следователем (руководителем следственного органа) и прокурором (вышестоящим прокурором) одних и тех материалов уголовного дела (совокупности собранных по делу доказательств), возможна исходя из принципа свободы оценки доказательств (ст. 17 УПК РФ). В основе оценки доказательств и квалификации деяния лежит внутреннее убеждение, основанное «на сово-

купности имеющихся в уголовном деле доказательств». При этом лицо, принимающее решение о квалификации руководствуется «законом и совестью».

Возможность изменения квалификации при окончании предварительного расследования и перед направлением уголовного дела в суд, следует рассматривать как важную гарантию обеспечения прав участников процесса, защиты их законных интересов, а также интересов общества и государства.

Аннотатсия

Проблемаҳои байнисоҳавии квалификатсия дар истехсолоти тосудӣ тибқи Кодекси мурофиаи ҷиноятӣ Федератсияи Россия

Дар мақола масъалаҳои таъсиррасонии байнисоҳавии меъёрҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва мурофиавӣ-ҷиноятӣ, ки танзимкунандаи баҳои ҷиноятӣ-ҳуқуқии воқеияти ҳаёти мебошанд, баррасӣ карда шудааст. Хусусияти квалификатсия дар давраи оғоз намудани истехсолот оид ба парвандаи ҷиноятӣ ва оқибатҳои гуногуни ҳуқуқӣ нишон дода шудаанд, ки ба шаклҳои таҳқиқот таъсир мерасонанд, инчунин дар мақола қабули қарорҳои мурофиавӣ ифода ёфтаанд.

Аннотация

Межотраслевые проблемы квалификации в досудебном производстве по Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации

В статье рассмотрены вопросы межотраслевого взаимодействия уголовно-правовых и уголовно-процессуальных норм, регулирующих уголовно-правовую оценку факта жизненной реальности. Показана специфика квалификации в стадии возбуждения производства по уголовному делу и наступление различных правовых последствий, которые влияют на формы расследования, а так же принятие процессуальных решений.

Annotation

Interindustry problems of qualification in pre-judicial production according to the Code of criminal procedure of the Russian Federation

In article questions of interindustry interaction of the criminal and legal and criminal procedure norms regulating a criminal and legal assessment of the fact of vital reality are considered. Specifics of qualification in stages of initiation of production on criminal case and approach of various legal consequences which influence investigation forms, and also adoption of proceeding decisions are shown.

Воҳидов Ҳ.С.,

Прокурори вилояти Суғд, мушовири давлатии адлияи дараҷаи 3-юм

СУҒД: МУБОРИЗА БО ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМ ПҶУРЗҶҶР МЕҒАРДАД

Калидвожаҳо: терроризм; экстремизм; иттиҳоди ҷиноӣ; муноқишаи мусаллаҳона; ҷавонон; пешгирӣ.

Ключевые слова: терроризм; экстремизм; криминальный союз; вооруженный конфликт; молодёжь; предотвращение.

Keywords: : terrorism; extremism; criminal union; armed conflict; youth; prevention.

Инсониятро имрӯз дар баробари фалокатҳои гуногуни табиӣ терроризм ва экстремизм таҳдид дорад, ки бо оқибатҳои ҳузнангези худ аз ҷиддитарин таҳдидҳои ҷаҳони муосир маҳсуб ёфта, сулҳу субот ва истиклолияти давлатии кишварҳоро зерӣ хатар меғузорад.

Президенти кишвар, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ аз 23 январи соли равон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр карданд, ки «терроризм ва ифротгароӣ беш аз ҳарвақта авҷ гирифта, бо оқибатҳои дахшатбору бераҳмонаи худ ба проблемаи ҷиддитарини инсоният дар асри бисту як табдил ёфтааст»¹. Аз ин рӯ, роҳбарияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомии мамлакатро вазифадор карданд, ки дар самти мубориза бар зидди терроризм, ифротгароӣ, таъмини амнияти давлат ва ҷомеа тадбирҳои муассир андешанд.

Дар сафи пеши ин гурӯҳҳои ифротгароӣ, қабл аз ҳама, иттиҳоди ҷиноии экстремистии террористии «Ансоруллоҳ», «Ҳаракати исломии Туркистон», «Ҷабҳат-ун-нусра», «Давлат-ул-ислом», «Ҷамоати таблиғ», «Ҳизб-ут-таҳрир», равияи «Салафия» қарор доранд, ки ҳадафи асосии фаъолият ва ғояи онҳо ноором кардани вазъи сиёсӣ иҷтимоии давлатҳо, дигаргун намудани сохти конститусионии кишварҳо, маҳв кардани арзишҳои умуми-

башарӣ ва урфу одатҳои миллӣ буда, баҳри расидан ба мақсадҳои ниҳонӣ дар зерӣ ниқоби дини мубини Ислом ба ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнин даст мезананд.

Ҳол он ки дини мубини Ислом ҳаргиз мусулмонро ба содир кардани ҷиноят нисбат ба инсон ҳидоят накардааст. Ислом покизагӣ, росткорӣ ва ростгӯиро талаб менамояд.

Солҳои охир ба созмонҳои террористии экстремистӣ пайвастан ва ё гаравидани сокинони кишвар, бавижа, ҷавонон ба мушоҳида расида, рафтани онҳо ҷиҳати иштирок дар муноқишаҳои мусаллаҳонаи ҷумҳуриҳои Исломии Покистон, Афғонистон, кишварҳои Сурия ва Ироқ ба қайд гирифта мешаванд, ки ташвиши аҳли ҷомеа ба бор оварда, воқеан, ба амнияти миллӣ ва ояндасозии кишвар таҳдид мекунад.

Мақомоти прокуратураи вилоятӣ дар ҳамкорӣ бо дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба хоҳири ба эътидол овардани вазъи ҷамъиятии сиёсӣ, пешгирӣ ва мубориза бар зидди экстремизм ва терроризм, шомилшавии шаҳрвандон ба иттиҳодияҳои ифротгаро ва таъмини амнияти давлат, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар шаҳру ноҳияҳо 891 вохуриву суҳбат доир намуд. Мутаассифона, сарфи назар аз фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳамоно ҷиноятҳои террористӣ ва экстремистӣ тамоили афзуншавӣ пайдо карда, боиси нигарони роҳбарияти кишвар ва аҳли ҷомеа мешавад.

¹ <http://www.president.tj/node/8136> (Манбаи электронӣ. санаи мурочиат 20.08.2015)

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар давоми соли 2014 ва нимаи аввали соли равон аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқи вилоят нисбат ба 288 нафар барои иштирок дар ғайриқонунии иттиҳодияҳои ҷиноятӣ 122 парвандаи ҷиноятӣ оғоз ва тафтиш карда шуда, аз он 47 адад парванда нисбат ба 169 нафар ба суд фиристода шуд. Онҳо сокинони шаҳру ноҳияҳои Исфара, Бобочон Ғафуров, Конибодом, Истаравшан, Хучанд, Спитамен, Панҷакент, Ашт, Чкалов, Мастҷох, Ҷаббор Расулов, Ғонҷӣ, Зафаробод, инчунин ноҳияи Шаҳринав ва вилояти Хатлон мебошанд. Аксари шаҳрвандони ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротгаро шомилшуда дорои маълумоти миёна ва миёнаи нопурра буда, саводи зарурии замонавӣ низ надоранд. Онҳо аз таълимоти динӣ низ бархӯрдор нестанд ва аксарияташон ҷавонони аз 18 то 30-сола мебошанд.

Боиси таассуф аст, ки ташкилотҳои экстремистию террористӣ на танҳо ҷавонон, балки занону духтаронро низ ба доми фиреб мекашанд. Чунончӣ, Ш.З. Мамадшехова, сокини ноҳияи Спитамен, шаҳраки Нов, аввалҳои соли 2014 ба муҳожирати меҳнатӣ ба Федератсияи Русия сафар карда, ба иттиҳоди ҷиноятӣ «Ансоруллоҳ» шомил гардид ва баъдан ҳамроҳи 2 нафар фарзандаш ба хоҳири иштирок дар амалиётҳои ҷангӣ ба Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон рафтааст.

Ҳолатҳои ошкор гардиданд, ки бархе аз волидон ба ҷои таълиму тарбия додан фарзандони худро ба муноқишаҳои мусаллаҳонаи давлатҳои хориҷӣ равон намудаанд. Аз ҷумла, Т.А. Саидов, сокини деҳаи Камартоши шаҳри Панҷакент, ба Ҳизб-ут-таҳрир» шомил гардида, фарзанди хеш М.Т. Саидовро барои иштирок дар задухӯрдҳои мусаллаҳонаи Сирия ташвиқ намудааст. Номбурда аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дастгир шуда, нисбат ба парвандаи ҷиноятӣ оғоз гардиду бо ҳукми Суди шаҳри Панҷакент аз 11 феввали соли 2015 ба муҳлати 12 солу 6 моҳ аз озодӣ маҳрум гашт.

Бояд таъкид кард, ки дар натиҷаи аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқи вилоят андешидани чораҳои дахлдор, дар давоми соли 2014 ва 6 моҳи соли равон 10 нафар шаҳрванди ба ҳизбу ҳаракатҳои ифротгаро шомилбуда ихтиёран ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳозир шуда, дар ин бора иттилоъ додаанд ва нисбат ба онҳо парвандаҳои ҷиноятӣ қатъ гардиданд. Маврид ба зикр аст, ки қонунгузори ҷумҳурӣ

шаҳсро дар ҳолати ихтиёран ба Ватан баргаштану ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳамкорӣ кардан ва дар сурати ҷинояти дигар содир накардан аз ҷавобгарии ҷиноӣ озод менамояд.

Яке аз омилҳои пешгирии гаравидани шаҳрвандон ба ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ, ин роҳ надодан ба таҳсили ғайрирасмии ҷавонон дар муассисаҳои динии хориҷи кишвар ва баланд бардоштани масъулияти падару модарон дар таълиму тарбияи фарзанд ба ҳисоб меравад. Чунки яке аз сабабҳои шомил шудани ҷавонон ба иттиҳодияи ҷиноятӣ дар муҳити носолим тарбия ёфтанд, аз ҷониби падару модарон ва шахсон онҳоро ивазкунанда фароҳам наовардани шароити зарурии моддӣ, молиявӣ, маънавӣ ва руҳӣ, заифии таълиму тарбия дар муассисаҳои таълимии алоҳида мебошад.

Дар радиҳои сабабҳои дохилӣ, инчунин, омилҳои беруна низ бетаъсир нестанд, ки инҳо намоиши филмҳои дорои хусусияти террористӣ ва экстремистидошта, паҳнкунии ғояҳои ифротгароӣ тавассути шабакаи ҷаҳонии интернет мебошанд. Таҳлили сабабу шароити ба ин ҳолатҳо мусоидаткунанда нишон дод, ки паст будани савияи дониши ҷавонон, аз нигоҳи мафкуравӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ ва динӣ, тайёр набудани онҳо ба муҳожирати меҳнатӣ, майлу хоҳиши ба даст овардани маблағи муфт, ки онро пайравони гурӯҳҳои тундрав ваъда мекунанд, боиси фирефта шудани онҳо аз тарафи намоёндагони ҳизбу ҳаракатҳои ифротгаро ва шомил гардиданашон ба ин ҳизбу ҳаракатҳо гардидааст. Аз ин рӯ, бояд тадбирҳои судманд андешем, ки дар қатори кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ тамоми қувваҳои солими ҷомеа ва ҳар як фарди ватандусту соҳибмаърифат ба муқобили ин зуҳуроти хатарнок мубориза барад.

Баҳри ошкор, пешгирӣ ва пурзӯр намудани мубориза бо зуҳуроти экстремистиву террористӣ 28 июли соли равон чаласаи Шӯрои Ҷамоҳангсозии мақомоти ҳифзи ҳуқуқи вилояти Суғд баргузор гардид. Дар асоси таклифи пешниҳоди аъзои он ва бо дарназардошти таклифҳои аҳли ҷамоатчиғии вилояти Суғд Барномаи муқовимат бо зуҳуроти экстремизми динӣ ва терроризм дар вилояти Суғд барои солҳои 2015-2019 қабул гардид, ки бар асоси он пешгирии шомилшавии ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои экстремистӣ яке аз вазифаҳои асосӣ маҳсуб меёбад.

Умуман, вазъияти баамаломата аз мо талаб мекунад, ки зиракии сиёсиро аз даст надода, дар ҳамкорӣ баҳри пешгирӣ намудани шомилшавии шаҳрвандон ба иттиҳодияҳои ифротгаро, иштироки онҳо дар задухӯрдҳои мусаллаҳонаи

дигар давлатҳо фаъолиятро боз ҳам хубтар ба роҳ монда, баҳри таъмини сулҳу субот ва истиқлолияти Ватани азизамон, оромиву ободии кишвар ва рӯзгори босаодати шаҳрвандон тамоми роҳу имкониятҳоро истифода намоем.

Аннотатсия

Суғд: мубориза бо терроризм ва экстремизм пурзӯр мегардад

Муаллиф дар мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои рӯзмарраи ҷомеаи Тоҷикистон – гаравидани ҷавонон ба гурӯҳҳои экстремистии террористӣ дар вилояти Суғд ва мубориза ба зухуроти мазкурро таҳлил намудааст. Муаллиф таҳлилҳо ва ҷорабиниҳои мақомоти давлатиро дар самти мубориза бо терроризму экстремизм дар солҳои 2014 ва 2015 пешниҳод намудааст.

Аннотация

Согд: борьба с терроризмом и экстремизмом усиливается

Автор в данной статье анализирует один из наиболее актуальных вопросов в обществе Таджикистана – вступление молодежи Согда в ряды террористических и экстремистских групп и борьба с этим явлением. Автор привел анализы и деятельность государственных органов в борьбе с терроризмом и экстремизмом в 2014 и 2015 годах.

Annotation

Sughd: a fight increases against terrorism and extremism

An author in this article analyses one of the most pressing questions in society of Tajikistan is an entry of young people of Sughd in the rows of terrorist and extremist groups and fight against this phenomenon. An author drove analyses and activity of public organs to the fight against terrorism and extremism in 2014 and 2015.

Хочаева Н.Б.,

муаллимаи калони кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокуратури факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ЧАМӢ КАРДАН ВА САНЧИДАНИ ДАЛЕЛҲО ДАР МУРОФИАИ СУДИИ ЧИНОЯТӢ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ

Калидвожаҳо: далелҳо; мафҳуми далел; сарчашмаи далел; мафҳуми далелҳои шайъӣ; ҳолатҳои, ки онҳо ба қорҳои ҷиноятӣ бояд исбот карда шаванд; предмети исботкунӣ.

Ключевые слова: доказательства; понятие доказательства; источники доказательства; понятие вещественных доказательств; обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу; предмет доказывания.

Keywords: proof; notion of proof; sources of proof notion of material proof; circumstances of proof on criminal case; the subject of proof.

Масъалаи чамъ кардан ва санчидани далелҳо дар назария ва амалияи муурофияи судии ҷиноятӣ мавриди таваҷҷуҳи хоса қарор дорад. Дар давоми солҳои охир дар иртибот ба масъалаи баррасишаванда чандин рисолаҳои номзадӣ Ҳимоя шудаанд.

Махсусан масъалаи вобаста ба далелҳои мавзӯи асосии баррасии рисолаҳои номзодии А.О. Бестаев, А.Л. Арипов, В.А. Пономаренков, Костенко Роман Валерьевич ва ғайраҳо қарор гирифтаанд.

Ҳарчанд дар иртибот ба мавзӯи баррасишаванда қорҳои илмӣ муайян ба тасвиб расида бошанд ҳам, паҳлуҳои алоҳидаи он ниёз ба таҳқиқи иловагиро доранд.

Мувофиқи қонунгузори муурофиявии ҷиноятӣ исботкунӣ аз унсурҳои зерин иборат мебошад: чамъ овардан, тафтиш ва баҳодиҳии далелҳо. Чамъ овардан, тафтиш ва баҳодиҳии далелҳо қараёни исботкуниро ташкил медиҳанд, ки мақсад аз он муайян намудани ҳақиқат мебошад. Қараёни исботкунӣ аз чамъ овардани далелҳо шурӯъ мешавад¹.

Дар чамъ овардани далел, санчишу баҳо додани он дар парвандаи ҷиноятӣ нақши мақомоти прокуратура ниҳоят калон буда, билохира ба ҳулосаву қарорҳои мақомоти таъкиботӣ, далелҳои чамъовардашуда аз ни-

гоҳи адлу инсоф аз қониби суд баҳо дода мешавад².

Ҳангоми чамъоварӣ, санчиш ва баҳодиҳии далелҳо риояи дақиқи қонунҳои муурофиявии ҷиноятӣ инсон ва шаҳрвандро аз беасос айбдор ва маҳкум кардан, ғайриқонунӣ маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои ӯ Ҳимоя менамояд.

Чамъ овардани далел дар қараёни тафтиши пешакӣ бо тартиби пешбиниамудай қонунгузори муурофиявии ҷиноятӣ анҷом дода мешавад. Яъне, гузаронидани амалиёти тафтишотии дар Кодекси муурофиявии ҷиноятӣ пешбинишуда шакли чамъоварии далелҳо ба шумор меравад.

Дар рафти тафтиши пешакӣ тафтишбаранда бояд далелҳои зеринро чамъ оварад: нишондоди шохидон, қабридагон, гумонбаршудагон, айбдоршавандагон, ҳулосаҳо ва нишондодҳои қоршиносон, ҳулосаҳо ва нишондодҳои мутахассисон, далелҳои шайъӣ, протоколҳои амалҳои тафтишотӣ, сабтҳои пинҳонӣ, гуфтугӯҳои телефони гӯшқардашуда ва сабтгардида, мушоҳидаҳои электронӣ ва дигар ҳуҷжатҳо. Шахси тафтишбаранда дар

² Ниг.: Абдуллозода Нусратулло. Суханронӣ дар Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 20-солагии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои конституционии инсон ва шаҳрванд дар қараёни чамъоварӣ ва баҳодиҳии далелҳо». // «Қонуният». Нашри махсус, № 5. Душанбе, 2014. С.14.

¹ Ниг.: Рыжаков А.П. Учебник, 2004. 3 изд. С.190.

вакти гирифтани нишондоди шохидон ва чабрдидагон сарчашмаҳои маълумоти ба тафтишот додасударо бояд ҳатман дар протокол дарҷ намояд. Агар онҳо сарчашмаи маълумоти додашонро нишон дода натавонанд, пас мувофиқи талаботи моддаҳои 73-74 КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондоди онҳо далел шуда наметавонанд¹.

Сарчашмаи нишондоди шохид ва чабрдида инҳоянд: бевосита дидан, шундан ва мушоҳида кардан, хондани ҳуччат, пешниҳоди далели ёфтгардида, инчунин ба чабрдида расонидани чароҳати ҷисмонӣ, расонидани зарари моддӣ бо роҳи дуздӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, қаллобӣ, тамаъҷӯӣ, қасдан ё аз беэҳтиётӣ несту нобуд ё вайрон кардани молу мулки ғайр, монёе шудан барои амалӣ шудани ҳуқуқҳо ва ғайра.

Шаҳси тафтишбаранда бо мақсади ҷамъ овардани далелҳои исботкунӣ ҳуқуқ дорад оид ба парвандаи таҳти пешбурди худ қарордошта бо тартиби муқаррарнамудаи КМЧ дилхоҳ шахсро барои пурсиш даъват намояд, шахси дорои дониши махсусбударо барои додани хулоса ба сифати коршинос ҷалб намояд, амалҳои муурофиавии пешбининамудаи КМЧ - азназаргузаронӣ, кофтуков ва ғайраҳоро анҷом диҳад, аз корхона, ташкилот, муассиса, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон, инчунин мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро анҷом медиханд, пешниҳод кардани ҳуччатҳо ва ашёи барои парванда аҳамиятдоштаро талаб намояд, пешбурди тафтиш ва санҷиш (ревизия)-ро аз мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдор талаб кунад.

Бояд ба назари эътибор гирифт, ки ҳимоятгар, гумонбаршуда, айбдоршаванда, чабрдида, даъвогар ва ҷавобгари граждани ва намояндагони онҳо, шохид, шахсони мансабдори корхона, ташкилоту муассиса, шаҳрвандон ҳуқуқ доранд маълумотҳоро ба тариқи шифоҳӣ, хаттӣ, сабти аудиою видео, инчунин ашё ва ҳуччатҳоеро, ки далел шуда метавонанд, ба шахси тафтишбаранда пешниҳод намоянд.

Шаҳси тафтишбаранда бояд манбаъ ва тарзи ба даст даровардани далелҳои пешниҳодшударо муайян карда, тартиби муурофиавии дархост намудан ва гирифтани ҳуччатҳоро риоя намояд.

¹ Ниг.: Моддаҳои 73 ва 74-и Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №564, аз 3 декабри соли 2009.

Ҷамъ овардани далелҳо – марҳилаи зарурии исботкунӣ буда, мазмуни он дар адабиёти юридикӣ аз лиҳози муурофиавӣ ва криминалистӣ гуногун муайян карда мешавад.

Ҷамъоварии далелҳо – унсури аввалин ва асосии ҷараёни исботкунӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъала аз ҷониби олимони криминалист ва соҳаи муурофиавии ҷиноятӣ ба таври гуногун шарҳ дода шудааст. Аксарияти олимони соҳа дар зерини мафҳуми ҷамъоварии далелҳо ошкор намудан ва ба таври дахлдор ба расмият даровардани ҳолатҳоеро меноманд, ки ба ҳалли дурусти парвандаҳо аҳамият доранд².

Раҳматуллоев А.Э. қайд мекунад, на нишондоди шохиди воқиф, ки дар КМЧ Иттиҳоди Шуравӣ то солҳои 30-асри гузашта пешбинӣ шуда буд ва на дигар далелҳо, ки аз ҷойи ҳодиса гирифта шудаанд, пешакӣ қувваи муайянкунандаро доро нестанд³.

Воситаи асосии ҷамъоварии далелҳо, амалҳои тафтишотӣ ва судӣ мебошанд, ки бо тартиби муқарраркардаи КМЧ ҚТ аз ҷониби мақомоти таҳқиқ, тафтишотӣ пешакӣ, прокурор ва суд анҷом дода мешавад⁴.

Алексеев М. қайд мекунад, ки амалҳои тафтишотӣ танҳо бо мақсади ҷамъоварии далелҳо гузаронида мешаванд⁵.

Ҷамҷунин, гурӯҳи дигари олимони дар зерини мафҳуми ҷамъоварии далелҳо ин аз ҷониби таҳқиқбаранда муфатиш, прокурор ва суд бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ иҷро намудани амалҳои муайянро оид ба ошкор намудан, ҷамъ овардан ва мустаҳкам намудани далелҳо меноманд.

Белкин Р.С. ба қатори амалҳои номбаршуда “истифода бурдан” ва “нигоҳдории далелҳо”-ро ба ҷамъоварии далелҳо маҳсуб медонад⁶. Истифода бурдани “далелҳо” ба ҷамъ оварда шудани маълумот алоқамандӣ надо-

² Ниг.: Уголовный процесс России: Общая часть: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. Под. ред. В.З. Лукашевчика. СПб, 2004. Ниг.: Курс советского уголовного процесса. Общая часть. М., 1989. С.612.

³ Ниг.: А.Э. Раҳматуллоев. Назарияи далелҳо ва масъалаҳои исботнамоӣ дар муурофиавии ҷиноятӣ. Нашриёти «Ношир». Хучанд, 2014.

⁴ Ниг.: Ҷамолов С.С. «Роҳи воситаҳои асосии ҷамъоварии далелҳо». // «Қонуният». Нашри маҳсус № 5. Душанбе 2014. саҳ. 53.

⁵ Ниг.: М. Алексеев. Уголовный процесс. – М.: «Юрист», 1995 г.

⁶ Ниг.: Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. - М., 1966. С. 44-45.

рад. Ин мафҳум мақсади ниҳоии исботнамоиро ифода карда истодааст, ки бештар ба зинаи минбаъдаи исботнамоӣ баҳодихии далелҳо наздик аст. Бинобар ин, “истифода бурдани далелҳо” мувофиқан чамъоварии далелҳоро ифода карда наметавонад. “Нигоҳдории далелҳо” низ ба чамъоварии маълумотҳо алоқаманд нест. Масалан, моддаҳои 79, 83 КМЧ ҚТ тартиби муайяни нигоҳдории далелҳои шайъӣ ва ҳуччатҳоро ҳамчун амалҳои муурофиавӣ пешбинӣ кардааст, ки баъди чамъоварӣ, санҷидан ва баҳодихӣ ҷой дошта метавонад. Бинобар ин “нигоҳдории далелҳо” ба доираи амалҳое, ки ба чамъоварӣ алоқамандӣ доранд, дохил наmeshаванд. Чамъовари далелҳо мақсад ва натиҷаи амалҳои тафтишотиро нишон медиҳад.

Чамъ кардани далелҳо – ин аз ҷониби мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдор ба амал баровардани ғайриқонунии оид ба ошкор намудан, талаб намудан, ба даст овардан ва ба таври дахлдор мустаҳкам намудани далелҳо дар ҳуччатҳои расмӣ мебошад.

А.И. Винберг зери мафҳуми чамъ овардани далелҳо: “маҷмӯи ҳаракатҳое, ки далелҳо дарёфт, сабт ва нигоҳ дошта мешаванд” мефаҳмад. Н.В. Терзиев бошад, ба чамъ овардани далелҳо дарёфтро шомил надониста, тадқиқоти далелҳоро ворид сохт. Фикри олими номбурдари С.П. Митричева, В.П. Колмакова ва Л.М. Карнеева дастгирӣ намудаанд.

А.М. Ларин мафҳуми чамъ овардани далелҳоро чунин шарҳ додааст: «марҳилаи мустақилонае, ки ба ҷустуҷӯ, дарёфт ва мустаҳкамкунии далелҳо робита дорад». Мувофиқи ақидаи М.С. Строгович дар зери мафҳуми чамъ овардани далелҳо – дарёфт, ҳаллу фасл ва мустаҳкамкунии далелҳо фаҳмида мешавад¹.

Бояд қайд намуд, олимони дигар низ фикру ақидаҳои худро оид ба ин масоил пешниҳод кардаанд, ба монанди: П.А. Лупинская, С.А. Шейфер, А.Р. Ратинов, И.Б. Михайловская ва ғайраҳо.

Мафҳуми муайян намудаи А.И. Винберг ба ҳақиқат наздик аст, вале бо баъзе аз иловаҳое, ки П.А. Лупинская пешниҳод карда буд. Чамъ овардани далелҳо – мафҳуми комплексие аст, ки дар худ унсурҳои зерин дорад: кофтуков, ҷустуҷӯ, ба даст овардан, ёфта гирифтани ва нигоҳдории далелҳо².

¹ Ниг: А.Р. Белкин Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. М. «Норма», 2005.

² Там же, С. 67-73.

Мустаҳкамкунии далелҳо – тибқи қонун мустаҳкам намудани маълумоти воқеӣ мебошад. Худи ҷараёни мустаҳкамкунӣ хело мушкил аст. Асосан аз қисматҳо ва ҷабҳаҳои криминалистӣ ва муурофиавӣ иборат мебошад. Н.Н. Лисов унсурҳои зерини мустаҳкамкуниро ҷудо мекунад:

– вазифаи бевоситаи мустаҳкамкунӣ (нигоҳ доштани иттилооти вобаста ба исботкунӣ, ки дар сарчашмаҳои гуногун мавҷуданд);

– предмети мустаҳкамкунӣ (маълумот оиди фактҳо, маълумоти воқеӣ: предметҳо, инкишофи ҷараёни динамикаи ғайриқонунии);

– усулҳои мустаҳкамкунӣ (роҳҳои тактикӣ, таҷҳизоти илмию техникае, ки субъекти ғайриқонунии исботкунӣ ҷиноятро ошкор менамоянд);

– мақсади охири мустаҳкамкунӣ - ба даст овардани маълумоти воқеие, ки ба ҳаллу фасли парванда оварда мерасонад.

Ҳамин тавр, мустаҳкамкунии далелҳо, ин низоми ҳаракатҳои дар қонун пешбинишудае мебошад, ки маълумоти воқеӣ ба даст оварда мешаванд ва барои ҳалли дурусти парванда мусоидат мекунад.

Объектҳои мустаҳкамкунӣ инҳо мебошанд:

– маълумоти воқеӣ;

– ҳаракатҳо барои дарёфт ва мустаҳкамкунии онҳо;

– шароити дарёфт ва мустаҳкамкунии онҳо;

– роҳу воситаҳои дарёфт ва мустаҳкамкунии маълумоти воқеӣ ва дигар объектҳо.

Мустаҳкамкунии муурофиавии дурусти далелҳо дар ғайриқонунии исботкунӣ нақши муассир дорад. Бинобар ин, масъулро зарур аст, ки ҳангоми чунин ғайриқонуниро ба роҳ мондан, ҳамаҷониба бояд далелҳоро омӯзанд.

Чамъ овардани далелҳо аслан дар марҳилаҳои тафтишоти пешакӣ, маҷлиси судӣ ва муҳокимаи судӣ тавассути як қаттор ҳаракатҳои тафтишотӣ ва амалиётҳои муурофиавӣ ба роҳ монда мешавад. Қорҳои асосӣ дар марҳилаи то судӣ ба зиммаи таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор вогузор карда шудааст. Аз ҷидду ҷаҳд намудани онҳо қорҳои зиёди муурофиавӣ, аз ҷумла чамъ овардани далелҳоро ба сомон расонидан мумкин аст. Таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор асосҳои муурофиавиро барои баровардани ҳукм омода ва пешниҳод мекунанд. Ба хатоӣ роҳ додани онҳо ба оқибатҳои мушкил ва мураккаб оварда мерасонад. Дар ин айём вақти зиёд низ сарф мешавад ва

судро зарур аст, ки парвандаро ба тафтишоти иловагӣ баргардонад. Агар дар ҷараёни муҳокимаи судӣ ҳолатҳои нави қаблан номуайян ва барои парванда муҳим ошкор шуда бошанд, ки тафтиши онҳо дар маҷлиси суд бе тафтиши иловагӣ имконнопазир аст, суд, судья метавонад бо ташаббуси худ ё дархости тарафҳо парвандаро барои тафтиши иловагӣ баргардонад (моддаи 287 КМЧ ҚТ).

Мутобиқи моддаи 86-и КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон чамъ овардани далел дар ҷараёни таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва муҳокимаи судӣ бо тартиби пешбининамудаи Кодекси мазкур анҷом дода мешавад.

Таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, инчунин суд ва судья бо дархости тарафҳо ҳуқуқ доранд:

– оид ба парвандаи таҳти пешбурд қарордошта бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ҳар шахсро барои пурсиш ва пешниҳод кардани хулоса ба сифати қоршинос ҷалб намоянд;

– азназаргузаронӣ, кофтуков ва амали дигари тафтишии пешбининамудаи Кодекси мазкурро анҷом диҳанд;

– аз қорхона, ташкилот, муассиса, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон, инчунин мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ – ҷустуҷӯиро анҷом додаанд, пешниҳод кардани ҳуҷҷатҳо ва ашёи барои парванда аҳамиятдоштаро талаб намоянд;

– пешбурди тафтиш ва санҷишро (ревизия) аз мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдор талаб кунанд.

КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ баъзе аз ҳуқуқҳоро вобаста ба чамъ овардани далелҳо пешниҳод намудааст. Ин ҳуқуқҳоро ҷабрдида, айбдоркунандаи хусусӣ, даъвогари гражданий, ҷавобгари гражданий ва намояндаҳои онҳо, гумонбаршуда ва айбдоршаванда, ҷимоятгар ва намояндаҳои қонунии онҳо доро мебошанд.

Маълумот ба тариқи шифоҳӣ, хаттӣ, сабти аудиою видео, инчунин ашё ва ҳуҷҷатҳоеро, ки далел шуда метавонанд, гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҷимоятгар, айбдоркунанда, судшаванда, ҷабрдида, даъвогари гражданий, ҷавобгари гражданий ва намояндагони онҳо, шаҳрвандон, шахсони мансабдори қорхона, ташкилоту муассиса ҳуқуқ доранд пешниҳод кунанд.

Ҷимоятгар ҳуқуқ дорад бо роҳи зерин далелҳоро чамъ оварад:

- далелҳо пешниҳод кунанд;
- маълумотеро, ки барои расонидани ёрии ҳуқуқӣ заруранд, чамъ оваранд;
- маълумотнома, тавсифнома ва дигар ҳуҷҷатҳоро аз муассиса, ташкилот ва қорхонаҳои мухталиф, ки бо тартиби муқарраршуда ба додани ин ҳуҷҷатҳо ё нусхаи онҳо уҳдадоранд, талаб кунанд;
- бо ризои ҷимояшаванда фикри мутахассисонро барои шарҳи масъалаҳое, ки вобаста ба расонидани ёрии ҳуқуқӣ ба миён меоянд ва онҳо дониши махсусро талаб мекунанд, пурсад.

Шароити чамъ овардани далелҳо.

Чамъ овардани далелҳо бо риояи яқчанд шароити муурофиявӣ ва криминалистӣ ба амал бароварда мешаванд.

1. Тибқи анъана чамъ овардани далелҳо хилофи меъёрҳои қонун набошад. Ин дар таҷриба чунин ба назар мерасад:

– чамъ овардани далелҳо танҳо аз рӯи тарзу усулҳои муайяннамудаи қонун ба роҳ монда шаванд;

– далелҳо бояд аз ҷониби шахсе чамъ оварда шаванд, ки тибқи қонун ваколатдор қарда шудааст;

– далелҳо бояд объективона ва беғаразона чамъ оварда шаванд.

2. Чамъ овардани далелҳо ҳаматарафа таъмин намудани маълумоти воқеиро тақозо мекунад. Яъне, ҳама ҳаракатҳои муурофиявӣ вобаста ба чамъоварии далелҳо сифатнок ва дақиқона амалӣ қарда шаванд. Бояд далеле аз мадди назар дур қарда нашавад.

3. Дар вақти муносиб ва пайдархам гузаронидани амалиёти тафтишотӣ дар чамъ овардани далелҳо. Масалан, ҳолатҳое мешаванд, ки қонун нисбати ин ё он амалиёт муҳлати муайян пешбинӣ нақардааст, пас зарур аст, ки ин амалиёт фавран гузаронида шаванд.

Усулҳои чамъ овардани далелҳо.

Маълум аст, ки ҳангоми ба даст овардани далелҳо аз ҳар гуна роҳу воситаҳо истифода қардан мумкин аст, лекин аз доираи меъёри қонун набояд берун баромад.

Усулҳои чамъ овардани далелҳо:

– ба амал баровардани ҳаракатҳои тафтишотӣ ва судӣ;

– пешниҳод қардани далелҳо ба иштирокчиёни муурофия ва ба шахсоне, ки баъд аз пешниҳод қардан иштирокчиёни муурофия мешаванд;

– ба амал баровардани санҷиш (ревизия), баҳисобгирӣ (инвентаризатсия) ва дигар намуни тафтиши ҳуҷҷатҳо.

– талаб карда гирифтани хуччатҳо ва дигар предметҳо аз ташкилотҳо, корхонаҳо, шахсони мансабдор ва дигар шахсон.

Мушоҳида ҳамчун усули умумиилмӣ эътирофшуда ба ҳисоб меравад. Усули мушоҳида барои дарёфти маълумоти воқеӣ, ки мумкин аст, далел эътироф шаванд, хизмат мерасонад. Барои мустаҳкамкунӣ ва нигоҳдорию далелҳо аз якҷанд усулҳои умумиилмӣ ва махсус истифода менамоянд. Шаклҳои зерини мустаҳкамкунии иттилооти исботкунӣ вучуд дорад:

- вербалий (шифоҳӣ);
- графикӣ;
- предметӣ;
- айёни.

Усулҳои асосии мустаҳкамкунӣ - андозагирӣ, таърифӣ (описание) ва моделсозӣ. Усулҳои номбаршуда барои корҳои зерин хизмат менамоянд:

- дар шакли вербалии мустаҳкамкунӣ – протоколсозӣ ва сабти овоз;
- дар шакли графикии мустаҳкамкунӣ - нақшаҳои масштабӣ ва схематикӣ, нақшакашӣ, суратгирӣ ва ҳоказо;
- дар шакли мустаҳкамкунии предметӣ - ёфта гирифтани предмет дар шакли аслиаш, нусхакунӣ ва макетсозӣ;
- дар шакли мустаҳкамкунии айёни - суратгирӣ, наворгирӣ ва голография.

Истифода намудани ҳар як шаклҳои мустаҳкамкунӣ дар қараёни исботкунӣ тақозои муайяннамудаи мурофиавӣ мебошад. Дар илми мурофиаи ҷиноятӣ се шакли мустаҳкамкунии далелҳо вучуд доранд: тартиб додани протоколҳо, ҳамроҳкунии далелҳои шайъӣ ба парванда, ҳамроҳкунии дигар хуччатҳо.

Шакли вербалии мустаҳкамкунӣ аз ҳама шаклҳо дида паҳншуда мебошад. Бархе аз муҳаққиқон протоколкуниро ҳамчун шакли мустаҳкамкунӣ эътироф менамоянд, ки сабаби асосӣ ин аст: яқум, қонунгузор уҳдадор кардааст, ки ҳамагуна ҳаракатҳои тафтишотӣ ва баъзе аз амалҳои мурофиавӣ бояд дар шакли протокол тартиб дода шаванд. Дуюм, паҳншавии шакли вербалии мустаҳкамкунӣ доираи васеи амалҳоро дарбар мегирад:

- а) ариза, нишондод ва эрод;
- б) ҳаракат ва мурофиаҳо;
- в) шакли моддии бавучудой, аломатҳо ва ҳолати онҳо – одамон, часадҳо, ҳайвонот, хуччатҳо, вазъият, нақлиёт ва ғайраҳо.

Протоколкунонӣ – яке аз асосҳои усули мустаҳкамкунӣ ба ҳисоб меравад. Худи

протокол хуччати мурофиавӣ мебошад, пас ҳангоми вайрон шудани талаботи муайян, далелҳои мавҷуда қувваи ҳуқуқиашонро аз даст медиҳанд. Е.Е. Подголин оид ба ин масъала чунин зикр намудааст: “протокол бояд якҷанд талаботро дар худ инъикос намояд: дақиқ, фаҳмо, бомаврид, дуруст ва кӯтоҳ бошад”. Бояд тазаққур дод, ки сабти овоз назар ба протоколкунонӣ имтиёзҳои хуб дорад. Масалан, гузаронидани пурсиши гумонбаршуда тариқи сабти аудиоӣ. Бешубҳа, бо сабти овоз маълумоти зиёдтар дастрас кардан мумкин аст. Инчунин, паҳши сабти овоз дар худ таъсиррасонии эмотсионалӣ дорад. Сабти овоз хусусиятҳои манфӣ низ дорад: кӯҳна ва фарсуда шудани лентаи сабт, ҷой доштани шубҳа ҳангоми исботкунӣ, масалан: оё нишондодҳои зерини сабти овоз ба гумонбаршудаи мазкур таалуқ дорад ё не?

Махсусияти чамъ овардани далелҳо ва хуччатҳои хаттӣ.

Алоқамандии ашёҳои предмети ҷиноят дар раванди исботкунӣ ҳаргуна ифода меёбад. Ин алоқамандӣ дар моддаи 78-и КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки мувофиқи он далелҳои шайъӣ ашёе ба ҳисоб мераванд, ки:

- чун олоти ҷиноят истифода шудаанд;
- дар худ нишонаҳои ҷиноятро нигоҳ доштаанд;
- объекти содир шудани кирдори ҷиноятӣ будаанд;
- пул ва дигар арзишҳое, ки бо роҳи ҷиноятӣ ба даст оварда шудаанд;
- ашёи дигаре, ки барои ошкор намудани ҷиноят, муайян кардани ҳолатҳои воқеии парванда, пайдо намудани гунаҳгорон ё рад кардани айб ё сабук кардани ҷавобгарӣ восита шудаанд.

Дар қараёни исботкунӣ ҳамагуна ашёҳои, ки бо ҳолати ҷиноят алоқамандӣ доранд, далелҳои шайъӣ ба ҳисоб мераванд. Чи тавре ки амалия нишон медиҳад, дар бисёр ҳолатҳо маҳз дар натиҷаи ба амал баровардани ҳаракатҳои тафтишотӣ, ба монанди: азназаргузаронии ҷойи ҳодиса, кофтуков, ёфта гирифтани субъекти исботкунӣ метавонанд, далелҳои шайъиро ба даст оранд.

Ҷазои муайяне, ки дар он ҷиноят содир мешавад, ҷойи содиршавии ҷиноят эътироф мешавад. Содиршавии ҷиноят метавонад бо доираи ҷойи содиршавии ҷиноят алоқаманд бошад:

- чиноят бо олоте, ки дар ҳамон ҳудуд вучуд доштааст, содир шудааст;
- чиноят ба самте, ки дар он ҷо объект воқеъ будааст, содир шудааст;
- дар предметҳо пайи амалҳои чинояткор ва дигар шахсон вучуд дорад;
- чиноят дар шароити кунунӣ содир шудааст ва шароит дигар нашудааст.

Яке аз хусусиятҳои ҷойи ҳодиса - ин шароити он мебошад. Зери шароити ҷойи ҳодиса аслан, сифат ва фазои алоқамандии объектҳоро мефаҳманд. Омӯхтани шароити ҷойи ҳодиса зарур аст: муайян карда шавад, ки чи гуна объектҳо дар ҷойи ҳодиса қарор доранд, пешбарӣ кардани фарзия оид ба мавҷуд будан ё набудани объект дар ҷойи ҳодиса, сабт кардани ҳолати воқеии объектҳо ва ҳоказо. Аз ҳамин нуктаи назар шароити ҷойи ҳодиса бояд, ки ҳамачониба, пурра ва дақиқона амалӣ карда шавад. Масалан: шаҳраванд А. оид ба таҷовуз кардан ба номусаш дар хонаи истиқоматиаш аз тарафи шахси ба ӯ шинос бо ариза ба мақомоти дахлдор муроҷиат мекунад. Ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса аз ҷониби муфаттиш маълум мешавад, ки шароити ҷойи ҳодиса тағйир наёфтааст. Аз рӯи нишондодҳои шаҳраванд А. ӯ муқобилият нишон дода, баъд аз чанде чинояткор ба номусаш таҷовуз кардааст. Инчунин, дар нишондодаш қайд кардааст, ки ягон ашё ҷойи худро иваз накардааст. Дар натиҷаи тадқиқот бурдан ва пурра омӯхтани ҷойи ҳодиса муфаттиш ба хулосаи омад, ки чиноят дар ин маврид ҷой надорад. Муфаттиш қарори худро ба он асоснок кард, ки далелҳои тасдиқкунандаи кофӣ оид ба ҳодисаи мазкур дарёфт нашудааст.

В.Я. Колдин бамаврид қайд менамояд, ки иштироки мутахассис ва эксперт дар ҳаракатҳои тафтишотӣ, алалхусус дар азназаргузаронии ҷойи ҳодиса хело ҳам зарур мебошад. Коршинос (эксперт) ба донишҳои махсуси худ таъя намуда, имконият пайдо мекунад, ки оид ба шумораи чинояткорон, амалҳои анҷомдодаи онҳо, шакл, намуд, вақти содиршавии чиноят ва синну соли онҳо маълумот пайдо намояд. Шароити ҷойи ҳодиса ҳамчун комплекси исботкунии криминалистӣ дар протоколи азназаргузаронии ҷойи ҳодиса ба таври пурра ва дақиқона инъикос меёбад.

Миёни предметҳо, ки мақоми далелҳои шайъиро соҳибанд, ҳуҷҷатҳои дигар эътироф мешаванд. Ҳуҷҷатҳои дигар бояд, ки ало-

матҳои ашёии моддаи 78-и КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистонро доро бошанд.

Мувофиқи моддаи 82-и КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷатҳои дигар ҳамчун далел эътироф мешаванд, ба шарте, ки маълумоти дар онҳо аз ҷониби корхонаю ташкилот, шахсон мансабдор ва воқеӣ инъикос ё тасдиқнамуда барои парвандаи чиноятӣ аҳамият дошта бошанд. Ҳуҷҷат метавонад маълумотеро дарбар гирад, ки хаттӣ ё ба тарзи дигар сабт шудааст. Ба ҳуҷҷат маводи аккосӣ ва навори кино, сабти аудиою видео дохил мешаванд, ки аз сарчашмаҳои электронии иттилоот ва манбаъҳои дигар гирифта шудаанд ё бо тартиби пешбининамудаи моддаи 86 Кодекси мазкур пешниҳод ва ҳамчун далели парванда эътироф гардидаанд. Агар ҳуҷҷат дорои ҳамаи нишонаҳои дар моддаи 78 Кодекси мазкур зикргардида бошад, далели шайъӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тариқ, чамъ овардани далелҳо - муносибати ҳуқуқӣ ва фаъолияти иштирокчиёни муроғия, ки нақши мақомоти таҳқиқ, муфаттиш, прокурор ва судро муайян карда, барои дарёфт ва мустаҳкам кардани далелҳо ба роҳ монда мешавад. Ҳамчунин, дар адабиёти ҳуқуқӣ таърифи дигари чамъ овардани далелҳо мавҷуд мебошад.

Чамъ овардани далелҳо – ин аз доираи ваколатҳои субъекти исботкунӣ ба амал баровардани фаъолияти худ, ки ба дарёфт, талаб кардан, ба даст овардан ва мустаҳкам кардани далелҳо равона карда шудааст, фаҳмида мешавад.

Тафтиши далелҳо. Прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда вазифадоранд, ки барои ҳамачониба, пурра ва ҳолисона тафтиш кардани ҳолати кор тамоми ҷораҳои пешбининамудаи қонунро андешанд, ҳолатҳои ошкоркунанда, сафедкунанда, вазнинкунанда, сабуккунанда ва ҷавобгарии айбдоршавандаро муайян намоянд (моддаи 21 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Чи тавре ки дар боло қайд намудем, чамъ овардани далелҳо марҳилаи якуми ҷараёни исботкунӣ мебошад. Дар ин марҳила далелҳо чамъ оварда шуда, барои муайян намудани ҳақиқат лозим меоянд. Лекин, далелҳои чамъ овардашуда бояд, ки ба таври дақиқ тафтиш карда шаванд.

Тафтиши далелҳо марҳилаи дуюми ҷараёни исботкуниро ташкил медиҳад. Барои он ки далелҳоро дар ҷараёни исботкунӣ истифода намоем, онро бояд мавриди омӯзиш, тафтиш

ва тадқиқ қарор дод. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ғайр аз тафтиш қардани далел якчанд истилоҳҳои дигар низ номбар шудааст, ба монанди: тадқиқот намудани далелҳо ё ин ки омӯхтани далелҳо.

Тафтиши далелҳо – унсури зарурии институти исботкунӣ мебошад. Дар адабиёти мурофиавӣ оид ба мазмуни тафтиши далелҳо назари ягона ва аниқ вучуд надорад. М.С. Строгович менависад, ки: “тафтиши далелҳо, ин пеш аз ҳама муайян намудани дурустӣ ё нодурустии далелҳо мебошад”. А.И. Трусов мафҳуми тафтиши далелҳоро бо мафҳуми баҳодихии далелҳо алоқаманд медонад. Истилоҳи “тадқиқоти далелҳо”-ро П.Ф. Пашкевич рӯи қор меорад.

П.Ф. Пашкевич зери тадқиқоти далелҳо фаъолияти субъекти исботкунӣ оид ба омӯхтан ва тафтиш қардани далелҳоро дар назар дорад. Инчунин, ӯ қайд менамояд, ки маҳз дар натиҷаи моҳирона тадқиқ намудани далелҳо, имконияти ба онҳо баҳои дуруст додан ба вуқӯъ мепайвандад. Муаллифони “Курси мурофиаи ҷиноятии шӯравӣ” бар он андеша мебошанд, ки истилоҳи “тадқиқот” дар қонун назар ба тафтиш васеътар истифода мешавад. Онҳо ба Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ таъя намуда, тадқиқотро ҳамчун чараёни ба даст овардан ва тафтиш қардани маълумот мефаҳмиданд. Муаллифони “Назари далелҳо дар мурофиаи ҷиноятии шӯравӣ” бошанд, чамъ овардан ва тафтиш қардани далелҳоро аз ҳам чудо наменунанд (онҳо маҳз истилоҳи тафтишро) истифода менамоянд ва онҳо ақидаҳои худро ба он асос медонанд, ки ҳам чамъ овардани далелҳо ва ҳам тафтиши далелҳо бо як методи умумӣ ба танзим дароварда мешавад¹.

Муаллифон ва олимоне ҳастанд, ки тафтиши далелҳоро ҳамчун марҳилаи чараёни исботкунӣ эътироф намеkunанд. Тафтиши далелҳоро унсури дохилии баҳодихии далелҳо медонанд. В.А. Притузова зери истилоҳи баҳодихии далелҳо “ин муайян қардани мавқеи худ оид ба факти ҷой доштан ва ташхис намудани он мебошад”. Фикри номбурдари А.Н. Василева, Г.Н. Мудюгина, Н.А. Якубович ва Л.Т. Улянова дастгирӣ намудаанд.

Дар фарқият аз қорҳои мурофиаи ҷиноятӣ, дар адабиёти криминалистикӣ зери тадқиқоти далелҳо (тафтиши далелҳо) – одатан тадқиқоти экспертӣ бурдани далелҳои шайъии мавҷударо

мефаҳманд. Зери баҳодихии далелҳо бошад, хулосаи қоршинос (эксперт)-ро мефаҳманд.

Тибқи моддаи 87-и КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон далелҳои аз рӯи парванда чамъовардашуда бояд ҳамаҷониба ва ҳолисона тафтиш қарда шаванд. Тафтиш аз таҳлили далелҳои ба даст овардашуда, муқоисаи онҳо бо дигар далелҳо, далелҳои нави чамъовардашуда, манбаъҳои ба даст овардашудаи далелҳо иборат аст.

Барои тафтиши далелҳо роҳҳои мантиқӣ ё ин ки ба амал баровардани ҳаракатҳои тафтишотӣ истифода бурда мешаванд. Масалан: рӯбарӯкунӣ, нишон додан барои шинохтан, таъин қардани экспертизаи такрорӣ ё иловагӣ ва ғайраҳо.

Агар дар чараёни муқоисакунӣ маълум гардад, ки далели мавҷуда бо далелҳои дигар муҳолифанд, шахси масъулро (таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор) зарур аст, ки ин норасоӣҳоро бармаҳал баргараф намояд. Далелҳои иловагӣ, ки баъдан дар натиҷаи бурдани амалиётҳои мурофиавӣ ба даст оварда шудаанд, онҳо низ бояд бо дигар далелҳо муқоиса шаванд.

Бояд таъкид дод, ки тафтиши далелҳо дар ҳама марҳилаҳои мурофиаи ҷиноятӣ рӯи қор меояд. Тафтиши далелҳо аз ҷониби мақомоти давлатии дахлдор ва шахсони мансабдор ба амал бароварда мешавад. Дигар иштирокчиёни мурофиаи ҷиноятӣ танҳо дар чараёни тафтиши далелҳо иштирок менамоянд ҳалос.

Моддаи 309-и КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудани тартиби таҳқиқи далелҳо. Пас аз иҷрои талаботи моддаи 308 Кодекси мазкур раисикунанда бо мувофиқаи тарафҳо тартиби таҳқиқи далелҳоро муайян мекунад. Суд, судя дар ин бора таъинот (қарор) мебарорад. Тартиби пешниҳоди далелҳо аз ҷониби тарафҳо муайян қарда мешавад. Тағйир додани тартиби таҳқиқи далелҳо аз ҷониби суд, судя, мумкин аст бо мувофиқаи тарафҳо ва бо баровардани таъиноти (қарори) дахлдор гузаронида шавад.

Аз суҳанони дар боло зикр намуда, хулоса намудан мумкин аст, ки мақсади асосии тафтиши далелҳо инҳо мебошанд:

- шинохт, қушода намудани муҳтавои далелҳо;
- санҷидани саҳеҳияти далелҳо;
- муайян қардани мансубият ва имконпазирии далелҳо;
- муайян қардани мувофиқати далелҳо.

¹ Ниг: А.Р. Белкин. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. М. «Норма», 2005. С.86-88.

Ҳамин тариқ, тафтиши далелҳо гуфта, фаъолияти таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва судро оид ба моҳирона, ҳамачониба ва объективона муайян кардани саҳеҳияти далелҳо барои ҳалли дурусти параванда менаманд.

Шинохти муҳтавои (моҳияти) далелҳо. Барои баҳои дуруст додан ба далелҳо, муайян намудани маъно ва ҷойи он дар дигар низоми далелҳо ва инчунин барои исботкунӣ истифода намудан, лозим меояд, ки субъекти исботкунӣ муҳтавои ҳолатҳои мавҷударо сарфаҳм равад. Чи тавре ки дар боло қайд шуда буд, далелҳо дар худ маълумотро нигоҳ медоранд ва табиист, ки ин далелҳо бояд исбот карда шаванд. Пеш аз ҳама, ба саволи далели мавҷуда қадом ҳолатро муайян мекунад, ҷавоб медиҳад. Яъне, ки ҳар як далел ба худ ҳолати муайян дорад.

Дар шароити бомаврид будан ё дурустии сарчашмаи далелҳо мумкин аст, ба он бовар кард ё бовар накард. Аммо бояд тазаккур дод, ки эътимод ба далелҳои мавҷуда набояд, ки духӯра ифода ёбад. Чунки далелҳо бояд комилан ба дилхоҳ парванда ҷой дошта бошанд, вагарна ҳолатҳои ногуворро ба миён хоҳад овард. Масалан, барои муайян кардани сабаби марги инсон, бояд якҷанд далелҳо дар алоҳидагӣ омӯхта шаванд, баъдан муфаттиш ба ин далелҳо таъя намуда, фарзия вобаста ба марги инсон (куштор, худкушӣ ё ин ки ҳодисаи нохуш) ва ба амал баровардани ҳаракатҳои тафтишотӣ рӯи қор меорад.

Ҷамъ кардани далелҳо асосан дар давраи тафтишоти пешакӣ, омодагӣ ба ҷаласаи судӣ ва муҳокимаи судӣ бо роҳи гузаронидани амалҳои тафтишӣ ва дигар амалҳои мурофиавӣ, ки қонунгузори пешбинӣ намудааст, ба амал бароварда мешавад. Вале бояд қайд намуд, ки масъулияти асосӣ оид ба ҷамъ кардани далелҳо ба дӯши муфаттиш ва таҳқиқбаранда рост меояд. Аз захмату кушиш ва фаъолияти онҳо дар ин самт вобастагӣ зиёд аст.

Аз ҷониби онҳо асосҳои мурофиавӣ барои қабули минбаъдаи ҳукм омода карда мешаванд. Онҳо ҳуқуқи хато карданро надоранд. Зеро ислоҳ ва баргараф намудан онҳо замоне, парванда аллақай ба суд ворид шудааст, бинбар сабаби аз даст рафтани вақт ва эҳтимолияти зиёд гӯшудани из ва осори ҷиноят, имконпазир аст. Гузашта аз ин, мувофиқи муқаррароти моддаи 20-уми Кодекси амалкунандаи мурофиавии ҷиноятӣ ҚТ суд мақомо-

ти таъкиботи ҷиноятӣ набуда ва барои баргараф намудани ҷунин камбудихо чандон масъул низ нест.

Суд мақомоти таъкиби ҷиноятӣ нест ва тарафи айбдоркунанда ё Ҳимояро ҷонибдорӣ намекунад. Суд барои амалӣ намудани ҳуқуқ ва уҳдадорихо мурофиавии тарафҳо шароит муҳайё мекунад. Суд дар баробари дигар иштирокчиёни мурофиавии судии ҷиноятӣ низ то андозае ваколатҳои муайянро дар мавриди ошкор намудан ва ҷамъ кардани далелҳо дорад.

Мувофиқи моддаи 86-и КМҶ таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, инчунин суд ва судья бо дархости тарафҳо, инчунин бо ташаббуси худ ҳуқуқ дорад дар маҷлиси суд экспертиза таъин кунад (моддаи 318). Далелҳои шайъиро бо дархости тарафҳо ва ё бо ташаббуси суд, судья дар ҳар лаҳзаи тафтиши судӣ аз назар гузаронидан мумкин аст (моддаи 321). Суд, судья зарурати азназаргузаронии ягон бино ё маҳалро эътироф намуда, онро бо иштироки тарафҳо аз назар мегузаронанд (моддаи 323).

Шаҳодаткунонӣ дар маҷлиси суд дар ҳолатҳои пешбининамудаи қисми 1- моддаи 186-и Кодекси мазкур тибқи таъиноти (қарори) суд гузаронида мешавад (моддаи 326). Суд, судья бо дархости тарафҳо, инчунин бо ташаббуси худ ҳуқуқ дорад дар маҷлиси суд экспертиза таъин кунад (моддаи 324). Дар ҳолатҳои зарурӣ ба суд барои шинохтан нишон додани шахс ё ашё бо риояи қоидаҳои муқаррарнамудаи моддаи 205 ва 206-и Кодекси мазкур анҷом дода мешавад (моддаи 325). Бо дархости айбдоркунандаи хусусӣ судья бояд ба ӯ дар ҷамъовариҳои далелҳо мусоидат кунад (моддаи 355)¹.

Ҳангоми гузаронидани амалҳои тафтишӣ ва мурофиавӣ, ки барои ошкор ва мустаҳкам намудани далелҳо нигаронида шудаанд, истифодаи дастовардҳои илм ва техника иҷозат дода мешавад. Мувофиқи муқаррароти қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ ҳангоми гузаронидани намудҳои гуногуни экспертиза ва ҷалби мутахассисон, истифодаи сабти овоз чун дастовардҳо васеъ истифода мешаванд.

Мувофиқи қисми 4-уми моддаи 86-и КМҶ маълумот ба тариқи шифохӣ, хаттӣ, сабти аудиою видео, инчунин ашё ва ҳуҷҷатҳоеро, ки далел шуда метавонанд, гӯмонбаршуда, айбдоршаванда, Ҳимоятгар, айбдоркунанда,

¹ Ниг.: Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: (матни расмӣ). Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе. «Ирфон», 2010.

судшаванда, чабрдида, даъвогари граждани, чавобгари граждани ва намояндагони онҳо, шаҳрвандон, шахсони мансабдори корхона, ташкилоту муассиса ҳуқуқ доранд пешниҳод кунанд. Вале бояд қайд намуд, ки ашӯ ва ҳуччатҳои аз ҷониби онҳо пешниҳодгардидаи онҳо аз ҷониби прокурор, муфатиш, таҳқиқбаранда ва суд қонё гардонида мешаванд.

Ба ҳамин монанд ҳимоякунанда низ ҳуқуқи пешниҳоди далелҳоро дорад. Агар дархости пешниҳод намудаи ҳимоякунанда аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфатиш, прокурор, суд қонё гардонида шаванд, он вақт маълумоти пешниҳод намудаи ӯ хусусияти далелро пайдо мекунад.

Мутахассис низ метавонад дар самти чамъоварии далелҳо нақши калон дошта бошад. Мутахассис ба туфайли донишҳои махсуси худ метавонад ҷиҳати ошкор намудан ва мустаҳкам намудани далелҳо мусоидат намояд.

Агар дар натиҷаи гузаронидани азназаргузаронӣ, кофтуков, ёфта гирифтани, шаходаткунонӣ, микрообъектҳо ва ё сарчашмаҳои инъикоскунандаи микрообъектҳо ошкор карда шаванд, бояд иштироки ҳатмии мутахассис дар ин мавридҳо таъмин карда шаванд. Микрообъектҳо бо ёрии воситаҳои техникӣ ошкор карда шуда, то қадри имкон онҳо бояд аксбардорӣ, бастубанд ва муҳригузорӣ карда шаванд. Тамоми маълумот дар ин хусус бояд дар протокол дарҷ гардад. Микрообъектҳо аз рӯи зарурат бояд дар шароити лабораторӣ бо иштироки мутахассис аз назар гузаронида шаванд. Дар чунин ҳолат бо иштироки ҳатмии мутахассис оид ба муайян намудани микрообъектҳо экспертиза таъин карда мешавад.

Мувофиқи моддаи 87-и КМҚ далелҳои аз рӯи парванда чамъовардашуда бояд ҳамачониба ва холисона тафтиш карда шаванд. Тафтиш аз таҳлили далелҳои ба даст овардашуда, муқоисаи онҳо бо дигар далелҳо, далелҳои нави чамъовардашуда, манбаъҳои ба даст овардашудаи далелҳо иборат аст.

Ҳарчанд дар кодекс иборати тафтиши далелҳо истифода шуда бошад ҳам, лекин омӯзиши таҳлили адабиёти мурофиавӣ аз он шаходат медиҳанд, ки ба ҷойи тафтиш - асосан иборати санҷидани далелҳо истифода мешавад.

Санҷидани далелҳо – қисмати мустақили исботкунӣ буда, баҳри муайян намудани ҳаққонияти маълумоти ба дастовардашуда ва сарчашмаҳои боэътимоди он равона шудааст. Чунки мақсади асосии санҷидани далелҳоро

дар назарияи мурофиаи ҷиноятӣ, ин муайян намудани сифат ва хусусиятҳои далел аз қабилли саҳеҳӣ, имконпазирӣ, боэътимодӣ ва кифоятии далелҳо ташкил медиҳад.

Санҷидани далелҳо дар тамоми давраҳои мурофиаи ҷиноятӣ имконпазир мегардад. Мавриди санҷиш тамоми далелҳои чамъовардашуда қарор мегиранд. Ҳангоми санҷидани далелҳо аз дилхоҳ амалҳои тафтишӣ, аз қабилли рубарукунӣ, эксперименти тафтишотӣ, санҷидани нишондод дар ҷояш, экспертиза ва ғайра истифода қардан мумкин аст.

Ҳангоми санҷидани далелҳо ба назари эътибор гирифтани лозим аст, ки ҳеҷ як далел нисбат ба далели дигар қувваи бештари ҳуқуқӣ надорад. Қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ санҷидани далелҳоро ба зиммаи таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, суд яъне нафароне, ки ҳуқуқи қабули қарори мурофиавиро доранд, вогузор намудааст. Иштирокчиёни дигари мурофиаи ҷиноятӣ бошанд, танҳо ҳуқуқи иштирок намудан дар ҷараёни санҷидани далелҳоро бо роҳи пешниҳоди далелҳо ва дархостҳо доранд. Онҳо метавонанд, тавачҷуҳи муфаттиш, прокурор, таҳқиқбаранда ва судро барои муайян намудани боэътимодии далелҳои ба дастовардашуда ва ё риоя нашудани шакли мурофиавии чамъоварию санҷидани далелҳо ҷалб созанд.

Барои санҷидани далелҳо муфатиш метавонад, ҳам қоидаҳои мантиқӣ ва ҳам аз амалҳои тафтишӣ истифода намояд. Далелҳо метавонанд дар лаҳзаи ба даст овардани онҳо ва ё баъдтар дар рафти тафтиши пешакӣ санҷида шаванд.

Аз ин рӯ, зарур мешуморем, ки чанд таклифу пешниҳодҳои мушаххаси хешро вобаста ба такмили тартиби мурофиавии чамъ қардан ва санҷидани далелҳо дар мурофиаи судии ҷиноятӣ баён намоем:

1) Моддаи 86 Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ тартиби чамъоварии далелҳоро бо тартиби зайл пешбинӣ намудааст:

1. Чамъ овардани далел дар ҷараёни таҳқиқ, тафтиши пешакӣ ва муҳокимаи судӣ бо тартиби пешбининамудаи Кодекси мазкур анҷом дода мешавад.

2. Таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, инчунин суд, судья бо дархости тарафҳо ҳуқуқ доранд:

– оид ба парвандаи таҳти пешбурд қарордошта бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси мазкур ҳар шахсро барои пурсиш ва пешниҳод

кардани хулоса ба сифати коршинос чалб намоянд;

– азназаргузаронӣ, кофтуков ва амали дигари тафтиши пешбиниамудаи Кодекси мазкурро анҷом диҳанд;

– аз корхона, ташкилот, муассиса, шахсони мансабдор ва шахрвандон, инчунин мақомоте, ки ҷаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро анҷом додаанд, пешниҳод кардани ҳуҷҷатҳо ва ашёи барои парванда аҳамиятдоштаро талаб намоянд;

– пешбурди тафтиш ва санҷишро (ревизия) аз мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдор талаб кунанд.

3. Ҳимоятгаре, ки бо тартиби муқаррарнамудаи Кодекси мазкур барои иштирок дар баррасии парванда роҳ дода шудааст, ҳуқуқ дорад:

– далелҳо пешниҳод кунанд;

– маълумотеро, ки барои расонидани ёри ҳуқуқӣ заруранд, ҷамъ оваранд;

– маълумотнома, тавсифнома ва дигар ҳуҷҷатҳоро аз муассиса, ташкилот ва корхонаҳои мухталиф, ки бо тартиби муқарраршуда ба додани ин ҳуҷҷатҳо ё нусхаи онҳо уҳдадоранд, талаб кунанд;

– бо ризои ҳимояшаванда фикри мутахассисонро барои шарҳи масъалаҳое, ки вобаста ба расонидани ёри ҳуқуқӣ ба миён меоянд ва онҳо дониши махсусро талаб мекунанд, пурсад.

4. Маълумот ба тариқи шифоҳӣ, хаттӣ, сабти аудиою видео, инчунин ашё ва ҳуҷҷатҳоеро, ки далел шуда метавонанд, гумонбаршуда, айбдоршаванда, ҳимоятгар, айбдоркунанда, судшаванда, ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагони онҳо, шахрвандон, шахсони мансабдори корхона, ташкилоту муассиса ҳуқуқ доранд пешниҳод кунанд.

Вале дар қонунгузори мурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби пешниҳоди далелҳо аз ҷониби субъектони мазкур танзими қонунӣ ҳудро наёфтааст. Чунин ҳолат хоҳ - нохоҳ дар амалия мушкилиро ба миён оварда, ба субъектҳои исботкунӣ, ки ваколатҳои ҳокимияти мурофиавиро доранд, намегузорад саривақт далелҳои дахлдорро ҷамъоварӣ ва мустақкам намоянд.

Аз ин рӯ, ба мақсад мувофиқ аст, ки ба моддаи 86 КМҶ ҚТ тағйирот ворид карда шуда ба он қисми 5 илова карда шавад. Дар он зарур аст, ки тартиби аниқи пешниҳоди далелҳо аз ҷониби шахсони зикршуда пешбинӣ карда шавад.

2) Ба мақсад мувофиқ мешуморем, ки мафҳуми ҷамъоварии далелҳо дар Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ мустақкам карда шуда ва бо тариқи зайл ифода карда шавад: «Ҷамъоварии далел ин ҷаъолияти мурофиавиест, ки аз ҷониби таҳқиқбаранда муфатиш ва суд ва судья тавассути гузаронидани амалҳои тафтишӣ ва дигар амалҳои мурофиавӣ ба мақсади ошкор намудан, дарёфт ва ба расмиятдарории мурофиавии маълумот равона шудааст».

Бояд қайд намуд, ки ҷамъоварии далелҳоро метавон ҳам дар давраи тафтишоти пешакӣ ва ҳам дар давраи муҳокимаи судӣ ба роҳ монд. Ҷамъ овардан ошкор намудан ва мустақкам намудани амалҳои тафтишотӣ бояд ба талаботи муайян ҷавобгӯ бошад. Пеш аз ҳама, бояд изу ашёҳои ба даст овардашуда ба қоидаҳои мансубият ва имконпазирӣ дахл дошта бошанд.

Аз ин рӯ зарур аст, ки ашёву изҳои ба даст овардашуда аввалан ба сифати далели шайъӣ бо қарори махсуси мурофиавӣ ба парванда ҳамроҳ карда шавад. Аммо пеш аз ба парванда якҷоя кардани ашё ва изҳои пешниҳод гардида муфатиш ва судяҳоро зарур аст, ки бо онҳо як қатор амалиёти мурофиавӣ гузаронад.

Пайдарҳамии ин амалиётҳо ҷунинанд: пеш аз ҳама протоколи пешниҳодкунӣ, гирифтани ашё ва изҳо аз шахсони муқарраргардида тартиб дода мешавад, ки дар он масъалаи ки қай, дар қучо дар қадом ҳолат (ба шакли умумӣ) ашё ва изро дарёфт намудан бояд нишон дода шавад. Дар протокол бояд тамоми маълумоти дахлдор дарҷ карда шаванд.

3. Ҳамзамон, дар қисми 2 моддаи 53 КМҶ ҚТ (Салоҳияти ҳимоятгар) ба ҳимоятгар ҳуқуқ дода шудааст, ки далели заруриро ҷамъ оваранд ва пешниҳод кунанд.

Аз муқаррароти КМҶ ҚТ бармеояд, ки байни мафҳумҳои «пешниҳод кардани далел» ва «ҷамъ овардани далел» фарқиат вучуд дорад. Лекин қонунгузори мурофиавӣ, на илми мурофиавии ҷиноятӣ ва на амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ то ҳол мутаносибии ин мафҳумҳоро муайян накардааст. То ҳол механизми амалигардонии ҳаракат оид ба ҷамъ овардани далелҳо аз ҷониби ҳимоятгар, ки дар қисми 2 моддаи 53 КМҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, номуайян мондааст, яъне ҷӣ тавр бояд ин амалҳо иҷро карда шаванд, бо ҳамон тавре, ки барои шахсони мансабдори мақомоти таъқиби ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, ё бо тарзҳои дигар, ки роҳҳои он то ҳол муаммо боқӣ мондааст.

4. Дар алоқамандӣ бо макони (юрисдиксияи) чамъоварии далелҳо шакли нави таснифи далелҳоро пешниҳод намудан мумкин аст. Вобаста ба ин, ин навъ далелҳоро бо далелҳое, ки дар дохили кишвар ё ин ки берун аз ҳудуди он ба даст омадааст, тасниф намудан зарур аст.

5. Моддаи 87, ки «Тафтиши далелҳо» номгузори шудааст, ба «Санҷидани далелҳо» иваз карда шавад. Калимаи «тафтиш», ки дар матни моддаи мазкур истифода шудааст, ба калимаи «санҷиш» иваз карда шавад.

6. Инчунин, ҷабрдида натавонад барандаи ҳуқуқҳо мебошад. Дар муурофияи ҷиноятӣ ҷабрдида ба сифати сарчашмаи далелҳо, ки ба

воситаи онҳо ходисаи ҷиноят таҳлил гардида, гунаҳкори айбдоршаванда муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, зарурат ба миён омадааст, ки ҳуқуқҳои ҷабрдида дар ҷараёни чамъоварӣ ва баҳодиҳии далелҳо на ин ки зоҳиран, балки воқеъан риоя карда шаванд. Дар қабул кардани ин ё он далеле, ки аз ҷониби ҷабрдида ба мақомоти таҳқиқ ё тафтиш пешниҳод карда мешавад, набояд бо баҳонаи риоя нашудани тартиби чамъоварии онҳо рад карда шавад.

Ҳар як далел бояд аз нигоҳи мансубият, имконпазирӣ, саҳеҳ будан ва ҳамаи далелҳои чамъовардашуда дар маҷмӯъ аз ҷиҳати кифоя будан барои ҳалли парвандаи ҷиноятӣ баҳо дода шавад.

Аннотатсия

Чамъ кардан ва санҷидани далелҳо дар муурофияи судии ҷиноятӣ: назария ва амалия

Дар мақолаи мазкур муаллиф бо дастрасии адабиёти илмии олимони ватанӣ ва хориҷӣ ва ҳамчунин истифодаи қонунгузори амалқунандаи муурофияви ҷиноятӣ масъалаи назария ва амалияи чамъ кардан ва санҷидани далелҳоро дар муурофияи судии ҷиноятӣ мавриди баррасӣ қарор дода, дар иртибот ба ин масъала ҷиҳати тақмили қонунгузори муурофияви ҷиноятӣ тақлифу пешниҳодҳои судманд баён намудааст.

Аннотация

Собирание и проверка доказательств в уголовном судопроизводстве: теория и практика

В статье автор с использованием научных трудов отечественных и зарубежных ученых, а также действующего уголовно-процессуального законодательства Республики Таджикистан исследовал сущность и значение теории и практики собирания и проверки доказательств в уголовном судопроизводстве. На основе исследования сформулированы конкретные предложения по дальнейшему совершенствованию уголовно-процессуального законодательства.

Annotation

Collection and supervision of facts in criminal case proceedings: theory and practice

In this article author analyzed the problem of theoretic and practical collection and control of facts in criminal court process with the use of rich literature of Tajik and foreign scientists and acting criminal legislation. The author suggests some concrete proposals on further improving of criminal-remedial legislation.

Меликов У.,
начальник отдела законодательства по
гражданской, семейной и предпринимательской
деятельности Национального центра
законодательства при Президенте Республики
Таджикистан, кандидат юридических наук,
E-mail: m.umrillo@gmail.com

КАТЕГОРИЯ «ОБЪЕКТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ» В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ДРУГИХ СТРАН: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Калидвожаҳо: объект; ҳуқуқ; қонун; ашё; моликияти зеҳнӣ; ҳуқуқи граждани; реча;
предмет; молу мулк.

Ключевые слова: объект; право; закон; вещи; интеллектуальная собственность; гражданское
право; режим; предмет; имущество.

Keywords: object; law; right; things; intellectual property; civil law; subject; property.

Категория «объекты гражданских прав» не только является темой пристального внимания ученых в юридической науке, она также имеет нормативную нагрузку в законодательстве Республики Таджикистан. В определенном периоде развития гражданского законодательства (1917- 2015 г.г.) можно наблюдать поэтапное отражение категории «объекты гражданских прав» и нормы о них в законодательстве Республики Таджикистан.

В Гражданском кодексе РСФСР (1922 г.), который был одним из основных источников гражданского права СССР, отдельная глава (глава 3) была посвящена вопросам объектов прав. В ней, хотя не давались понятия объектов прав, но был установлен ряд норм о гражданской оборотоспособности различных объектов. Названный кодекс имел силу действия в ТАССР до 1929 г.¹

Далее в Основах гражданского законодательства Союза ССР и Союзных Республик (1961 г.), в Гражданском кодексе Таджикской ССР (1964 г.) прямое упоминание о категориях объектов гражданских прав отсутствует. В некоторых статьях этих актов речь идет о предмете залога (ст. 22 Основ гражданского законодательства СССР, ст. 208 ГК Таджикской

СССР), предмете авторского права (ст. 472 ГК Таджикской ССР), предметах которые могут приобретаться лишь по специальным разрешениям (ст.142 ГК Таджикской ССР) и т.п. Если сравнить эти статьи советского законодательства с положениями действующего законодательства Республики Таджикистан, то видно, что здесь преемственность по существу сохранилась частично, но при этом в действующем законодательстве вместо слова «предмет» было использовано слово «объект» (ст.ст. 5-6 Закона РТ «Об авторском праве и смежных правах», ст.141 ГК РТ, ст.ст. 140-141 ГК РТ).

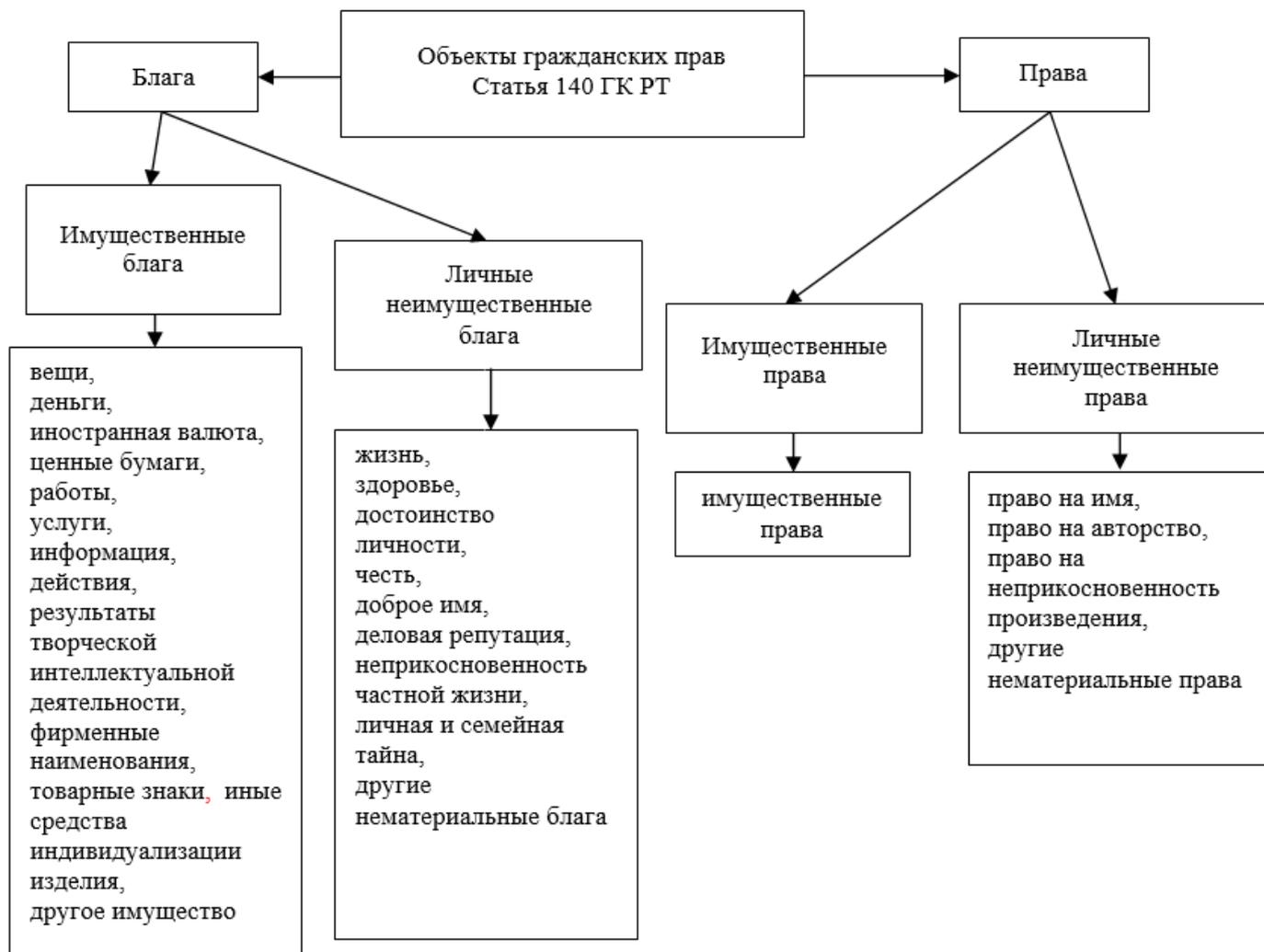
При принятии Основ гражданского законодательства СССР (1991 г.) и Модельного гражданского кодекса СНГ, категория «объекты гражданских прав» используется широко. В статье 4 Основ гражданского законодательства СССР (1991 г.) были перечислены объекты гражданских прав в следующей формулировке: «К объектам гражданских прав относятся вещи, деньги, ценные бумаги, иное имущество, в том числе имущественные права, изобретения, промышленные образцы, произведения науки, литературы и искусства, иные результаты интеллектуальной деятельности, а также другие материальные и нематериальные блага». Также глава 3 Модельного гражданского кодекса государств – участников СНГ посвящена объектам гражданских прав,

¹ См.: Усманов О. Особенности становления и развития основных институтов советского гражданского права в Таджикистане. Уч. Пособие. Душанбе, 1974. С.6-11.

что имело влияние на Гражданские кодексы стран содружества, в том числе на Гражданский кодекс Республики Таджикистан.

В Гражданском кодексе Республики Таджикистан (1999 г.), объектам гражданских прав посвящена отдельная глава (глава 6) и в ней содержится 5 параграфов: §1 общие положения, §2 вещи, §3 действие, §4 деньги и ценные бумаги, §5 нематериальные блага и их защита. Сравнительный анализ данной главы показывает, что в ней используется казахстанский законодательный опыт в данной сфере, который на наш взгляд является не совсем бесспорным. В нем существуют несколько пробелов и дискуссионных моментов.

Во-первых, общие положения (параграф 1 главы 6) не соответствует содержанию остальных (специальных параграфов), которые посвящены отдельным видам объектов гражданских прав. Данный параграф начинается с перечисления видов объектов гражданских прав (ст.140), а далее в специальных параграфах данной главы характеризуются не все, а лишь некоторые разновидности объектов гражданских прав. Например, в статье 140 «имущественные права» признаются как объект гражданских прав, но далее его конкретизация в данной главе отсутствует.

Во-вторых в статье 140 ГК РТ разновидность объектов гражданских прав установлена недостаточно понятной. Законодатель разделил их на четыре группы: 1) имущественные блага, 2) имущественные права, 3) личные неимущественные блага и 4) личные неимущественные права (см. схему). В статье 140 ГК РТ имущественные блага и права перечисляется в одной части без разделения (ч.2 ст.140) и лич-

ные неимущественные блага и права в другой части (ч.3 ст.140). Таким образом, остается непонятной позиция законодателя, исходя из каких критериев проведена такая классификация? Тем более что в главе нормы посвящены не всем перечисленным в статье 140 видам объектов.

В-третьих, если в части 3 статьи 140 ГК РТ законодатель использует словосочетание «не-

имущественные блага», тогда как в статье 170 ГК РТ это называется как «нематериальные блага». При этом не определено соотношение блага и права. То есть очевидна внутренняя несогласованность в данной главе. Например, статья 170 ГК РТ называется «нематериальные блага», а в самой статье наряду со следующими благами – «жизнь и здоровье, достоинство личности, личная неприкосновенность, честь и доброе имя, деловая репутация, неприкосновенность частной жизни, личная и семейная тайна» перечисляются и такие личные неимущественные права как «право свободного передвижения, выбора места пребывания и жительства, право на имя, право на авторство».

В-четвертых, законодатель использует слово «благо» в качестве обобщающей или собирательной категории относительно других видов объектов гражданских прав, но с другой стороны его правовой режим остается неопределенным.

В-пятых, перечисляются в качестве объектов гражданских прав «действия», «услуги» и «работы». Далее в статье 154 установлено, что «действия (бездействия), в предусмотренных законом случаях, могут быть самостоятельным объектом гражданских прав и обязанностей». А о «работе» и «услугах» в данной главе больше нет ни слова. Наверное, законодатель исходил из «поведенческой» теории объектов гражданских прав и признавал «действия» как объект гражданских прав. На наш взгляд действия или бездействия, всегда сопровождают то или иное правоотношение. Поэтому, предусмотренные нормы в статье 154 ГК РТ имеют лишь справочный характер, и практически нечего не решают. При этом достаточно указать на «результат работы и услуги» как объекта гражданских прав, правовой режим которого конкретизируется в законодательстве.

Установление норм об объектах гражданских прав этим не исчерпывается, а далее в других главах гражданского кодекса, а также в других нормативных правовых актах предусматривается более детальный правовой режим этих объектов. Например, результатам интеллектуальной деятельности в части 3 ГК РТ посвящается отдельная глава (глава 58), приняты также отдельные законы о разновидностях объектов гражданских прав: Закон Республики Таджикистан «О коммерческой тайне», Закон Республики Таджикистан «О товарных знаках и знаках обслуживания», За-

кон Республики Таджикистан «О рынке ценных бумаг» и т. п.

Изучение законодательства развитых стран показывает, что они по разному относятся к этому вопросу. Трудно согласится с Л. В. Щенниковой, когда она отмечает, что «Гражданский кодекс ФРГ понятие объекта прав не употребляет: второй раздел первой книги (§90-103) ГГУ называется «Вещи. Животные». Во Французском гражданском кодексе книга вторая именуется «Об имуществах и о различных видоизменениях собственности». В ней речь идет о различиях имущества, в том числе особо характеризуется недвижимостью. В ряде стран, например в Китае, основной гражданский закон вообще не включает особого раздела, посвященного вещам и иному имуществу»¹.

Действительно в Германском гражданском уложении второй раздел посвящен вещам и животным. В данном уложении слово «объект» не упоминается, но необходимо обратить внимание на то, что в нем используется слово «предмет» в сочетании: «предмет залога», «предмет обязательства», «предмет найма» и т. д. В законе об авторском праве и смежных правах Германии слово объект используется в контексте «объект защиты» (ст.69 а.)². В статье 2 данного закона используется словосочетание «защищаемые работы» (в законодательствах постсоветских стран используется словосочетание «объекты авторских прав»).

В законодательстве Франции тоже наблюдается иное положение. В статье L112-2 Кодекса интеллектуальной собственности Франции, речь идет о «защищаемых работах» (в законодательстве постсоветских стран это означает «объект авторских прав»). В Гражданском кодексе Франции категория «объект» встречается часто, и как обобщающая категория она используется в названии части 3 данного кодекса, которая называется – Объект и предмет контракта (Section III – Of the Object and Subject-Matter of Contracts)³.

¹ Щенникова Л.В. Значение категории «объект гражданских прав» для практического гражданского законодательства. // «Законодательство», N 11, ноябрь 2004 г.

² Закон ФРГ «Об авторском праве и смежных правах». Act on Copyright and Related Rights (Copyright Act). http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_urhg/englisch_urhg.html

³ См.: Гражданский кодекс Франции. Civil Code of France - WordPress.com

В статье 3.1 Гражданского кодекса Нидерландов предусмотрено понятие имущество как объект права («Имущество (или активы) состоит из всех вещей и всех других имущественных прав»)¹. Также вслед за этим даются понятия других объектов: «вещи», «животные», «имущественные права», «движимые и недвижимые вещи», «бытовые вещи», «принадлежности к вещи», «зависимые (или связанные) права», «ограниченные имущественные права» и т. п.

В части 4 Гражданского кодекса Японии (ст.ст.86-89) акцентируется внимание на вещи и понятие вещи определяется в узком смысле. В статье 86 данного кодекса предусмотрено что «термин «вещи» используется в настоящем кодексе как материальные вещи»².

Часть 2 гражданского кодекса Индонезии³ посвящена природе владения и объектам являющиеся его предметами.

В гражданском кодексе Ирана⁴ категория «объект» широко используется, например: в статье 18 – объекты недвижимого имущества, в параграфе 4 - найденные объекты и животные, в статье 214 - объект сделки, в статьях 348 -361 объект купли продажи и т. п.

Раздел 5 Общих положений гражданского права Китая называется «Право собственности на имущество и имущественные права, связанные с ним». Данный раздел посвящен общим положениям о собственности и имущественному праву, обязательственному праву, интеллектуальной собственности и личным правам⁵.

Таким образом, категория «объекты гражданских прав» имеет практическое применение не только в законодательстве Республики Таджикистан, она также предусмотрена в гражданском законодательстве развитых стран мира в различной формулировке.

Похожее положение встречается в законодательствах стран бывшего СССР. Напри-

¹ См.: Гражданский кодекс Нидерландов. <http://www.dutchcivillaw.com/civilcodebook033.htm>

² См.: Гражданский кодекс Японии. https://en.wikisource.org/wiki/Civil_Code_of_Japan/Part_I

³ См.: Гражданский кодекс Индонезии. [file:///C:/Users/%D0%AD%D0%BC%D0%B8%D1%80/Desktop/Codigo_Civil_Indonesio_\(Ingles\).pdf](file:///C:/Users/%D0%AD%D0%BC%D0%B8%D1%80/Desktop/Codigo_Civil_Indonesio_(Ingles).pdf)

⁴ См.: Гражданский кодекс Ирана. <http://www.alaviandassociates.com/documents/civilcode.pdf>

⁵ См.: Общие положения гражданского права Китая. http://chinalawinfo.ru/civil_law/general_principles_civil_law

мер, в Гражданском кодексе Азербайджана не предусмотрена особая глава посвященная объектам гражданских прав, но при этом третий раздел данного кодекса называется «имущественное и вещное право», который охватывает некоторые нормы, которые прямо посвящены данному вопросу. Например, статья 135 называется «Объект вещных прав», где определяются вещи и имущество.

Вторая книга Гражданского кодекса Грузии называется «Вещное (имущественное) право» и специальные главы не посвящены объектам гражданских прав.

Раздел 1 второй книги ГК Молдовы называется «имущественное право», и в нем характеризуются понятия вещи, денег, интеллектуальной собственности и имущества.

В гражданском кодексе Латвии отдельный раздел посвящен вопросам вещи (телесные и бестелесные)⁶.

В части 2 гражданского кодекса Туркменистана устанавливаются общие положения о вещи и интеллектуальной собственности.

В гражданских кодексах Армении, Кыргызстана, Казахстана, Беларуси, Узбекистана, России, Украины, Литвы предусмотрены отдельные главы или разделы (подразделы) посвященные объектам гражданских прав и в них перечисляются и в общем порядке характеризуются виды объектов гражданских прав.

Обобщая нормы ГК бывших стран СССР об объектах гражданских прав можно прийти к выводу, что они подразделяются на две группы: 1) ГК которые имеют отдельные главы по объектам гражданских прав, где перечисляются и даются общие характеристики видов объектов гражданских прав (Таджикистан, Армения, Кыргызстан, Казахстан, Беларусь, Узбекистан, Россия, Украина, Литва), 2) ГК которые, не имеют таких глав, но разновидности объектов гражданских прав характеризуются в разных главах кодексов, например в главах о вещах, об имущественных правах и т. п. (Азербайджан, Туркменистан, Молдова, Грузия, Латвия).

Таким образом, объекты гражданских прав в законодательствах разных стран мира отражены по-разному. Такую разницу можно наблюдать в терминологии (обычно используются термины «объект», «вещь», «предмет», «имущество» и т.п.) и в месте расположения

⁶ Гражданский кодекс Латвия. http://www.pravo.lv/likumi/05_3_gz.html

нормы (нормы об объектах объединены в одной или в разных частях законодательного акта). А по существу, правовое регулирование объектов гражданских прав направлено на признание того или иного явления в качестве такового, определение их правового режима направленное на правовое обеспечение их использования для удовлетворения потребности субъектов, их внедрения в гражданский оборот (оборотоспособные объекты) и их защиты.

При этом на современном этапе развития гражданского законодательства Республики Таджикистан по вопросам объектов гражданских прав, характерны несколькими проблемами. Первая проблема которая характерна законодательству – это признание того или иного явления в качестве объектов гражданских прав. Например, признание права пользования земельным участком в качестве объекта гражданских прав (ст.2 (2) Земельного кодекса Республики Таджикистан), вызвало много дискуссий и споров. Также признание домена и других разновидностей объектов в качестве объектов гражданских прав, находятся в центре внимание ученых.

Вторая проблема это определение правового режима объектов гражданских прав. Если традиционные объекты гражданских прав, которые имеют тысячелетнюю историю, имеют детальный правовой режим, тогда как сказать это относительно «нетрадиционных» объектов гражданских прав, довольно затруднительно. Например, в Республике Таджикистан до сих

пор внедрение в гражданский оборот права пользования земельным участком в качестве объекта гражданских прав, детально не урегулировано и, следовательно, его отчуждение в гражданском обороте практически не получается. Необходимо отметить, что особенности права пользования земельным участком как объектом гражданских прав заключается в том, что в Таджикистане земля считается исключительной собственностью государства, и здесь преимущество имеют публичные правовые нормы.

При этом иную ситуацию можно наблюдать в отношении таких объектов как сайт, домен и IP. Эти объекты, хотя прямо не признаны как объекты гражданских прав, но по поводу их складываются относительные и абсолютные правоотношения.

При этом очень актуальным является защита объектов гражданских прав. В новом проекте Гражданского кодекса Республики Таджикистан, который разработан рабочей группой, образованной Распоряжением Президента Республики Таджикистан от 8 июня 2013 года, №2257, предусмотрен ряд новелл по защите владения и защите личных неимущественных прав (в том числе в интернете).

Таким образом, категория «объекты гражданских прав», хотя звучит как научная категория, но она достаточно имеет и практическое значение в законодательстве. Она влияет на познавательную законодательную деятельность и содействует алгоритму определения правового режима того или иного конкретного явления, как объекта гражданских прав.

Аннотатсия

Категорияи «объектҳои ҳуқуқи граждани» дар қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳо: таҳлили муқоисавӣ

Дар мақола муаллиф истифодаи категорияи «объектҳои ҳуқуқи граждани» -ро дар қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳо таҳлил намудааст. Ҳангоми таҳлил се проблемаи умумии асосӣ доир ба объектҳои ҳуқуқи граждани муқаррар гардидааст: эътирофи ин ё он падида ба сифати объекти ҳуқуқи граждани, муқаррар намудани речаи ҳуқуқи он ва таъмини ҳифзи он.

Аннотация

Категория «объекты гражданских прав» в законодательствах Республики Таджикистан и других стран: сравнительный анализ

В статье автор анализирует использование категории «объекты гражданских прав» в законодательствах Республики Таджикистан и других стран мира. Автор определяет общие проблемы объектов гражданских прав в законодательстве Республики Таджикистан, которые являются: признание того или иного явления в качестве объектов гражданских прав, определение их правового режима и обеспечения их защиты.

Annotation

Category «objects of civil rights» in the legislation of the Republic of Tajikistan and other countries: a comparative analysis

The author analyzes the category «objects of civil rights» in the legislation of the Republic of Tajikistan and other countries of the world. The author defines the general problems of objects of civil rights in legislation of the Republic of Tajikistan are: the recognition of a phenomenon as the objects of civil rights, the stipulates their legal regulation, and their protection.

Александрова Л.А.,
научный сотрудник Института философии,
политологии и права Академии наук
Республики Таджикистан

ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ДОГОВОР КАК СРЕДСТВО ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КОММЕРЧЕСКОГО КРЕДИТА

Калидвожаҳо: *воситаҳои ҳуқуқӣ; шартномаи граждани-ҳуқуқӣ – ҳамчун воситаи ҳуқуқӣ; усулҳои таъмини уҳдадорӣ; муносибати инструменталӣ дар ҳуқуқ; кредити тиҷоратӣ.*

Ключевые слова: *правовые средства; гражданско-правовой договор – как правовое средство; способы обеспечения обязательств; инструментальный подход в праве; коммерческий кредит.*

Keywords: *legal means; civil contract - as a legal means; ways of making commitments; instrumental approach to law; commercial credit.*

Гражданско-правовому договору посвящено огромное количество научных трудов в юридической литературе¹. Традиционно договор рассматривается как основание возникновения гражданско-правовых обязательств. «Обязательство, как и всякое право, возникает только при наличии особых оснований, называемых способами возникновения обязательств, или источниками обязательств. Среди этих способов первенствующее место занимает договор, как юридический акт свободной и сознательной воли сторон, направленный на возникновение обязательства»², – так о договоре писал русский ученый В.И.Синайский. О том, что договор является сделкой и юридическим актом, который устанавливает, изменяет или прекращает права и обязанности лиц его заключивших, говорит и ст. 452 Гражданско-

го кодекса Республики Таджикистан (в дальнейшем ГК РТ). О договоре как о сделке и о том, что он признается юридическим фактом, влекущем определенные гражданско-правовые последствия, писали многие ученые-юристы в той или иной интерпретации³.

О гражданско-правовом договоре, его содержании и месте в гражданском и торговом обороте писали, излагали свои суждения представители науки гражданского права в дореволюционное время (конец 19 в. начало 20 в.), в советскую эпоху, так и в постсоветское время. Так, сторонник «волевой теории» считался В.И. Синайский, считал, что под договором, как источником обязательств, разумеют такое волеизъявление сторон, в силу которого возникает обязательство для одной или обеих сторон. ... Между тем договор характеризуется именно тем, что он есть новая, единая воля⁴. В современной юридической

¹ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, испр. – М.: «Статут», 1999. Иоффе О.С. Обязательственное право. М., «Юрид. лит.», 1975. Райхер В.К. Правовые вопросы договорной дисциплины в СССР. – Изд-во ЛГУ, 1958. Брагинский М.И. хозяйственный договор: каким ему быть? М.: Экономика, 1990. Красавчиков О.А. Договорная дисциплина: сущность и основные компоненты. /Договорная дисциплина в советском гражданском праве – Свердловск, 1985. Рахимов М.З. Договор как средство достижения конечного результата. / Власть. Управление. Правопорядок. – Выпуск 1. – Душанбе: «Сино», 1995. и другие.

² Синайский В.И. Русское гражданское право. – М.: «Статут», 2002. С.307-308.

³ Иоффе О.С. Обязательственное право. М., «Юрид. лит.», 1975. С.26-27., Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 2-е, испр.. – М.: «Статут», 1999. С. 146. Суханов Е.О., Шерстобитов А.Е. Гражданско-правовая охрана прав потребителей. Автореф. Дис. Д-ра юрид. наук. – М., 1992. –С. 7-8. Жилинский С.Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности): Учебник для вузов. – 3-е изд., изм. И доп. – М.: Издательство Норма, 2000. С. 212 и другие.

⁴ Синайский В.И. Русское гражданское право. – М.: «Статут», 2002. - С.309.

литературе о договоре изложены различные точки зрения. Так, О.С. Иоффе, являясь сторонником многопонятийного представления о договоре, считал, что «для всестороннего ознакомления с сущностью договора он должен быть изучен и как юридический факт, и как правоотношение, и как форма, используемая при его заключении»¹. Противником многопонятийного представления о договоре был О.А. Красавчиков. По его мнению «в нашем гражданском законодательстве, а равно в науке права при употреблении термина договор смешиваются два разных понятия: договора как юридического факта и как формы существования правоотношения». Далее развивая это положение, О.А. Красавчиков приходил к выводу: «Не вызывает сомнения, что подобное различие одного и того же термина не может не привести к различным недоразумениям и затруднениям теоретического и практического порядка»². С.Э. Жилинский считает, что договор интегрирует в себе два крупнейших гражданско-правовых института: сделки и обязательства³. Существует также высказывания ученых, которые воспринимают договор как направление действия, который должен привести к определенному результату. Так, Р.О. Халфина полагала, что в понятие договора помимо согласование воли двух или нескольких лиц «должны быть включены их гражданские права и обязанности» При этом обращено внимание на то, что «права и обязанности, принимаемые на себя каждой из сторон, как правило, различны, но они должны быть взаимно согласованы, должны в своей совокупности дать единый правовой результат»⁴. О направленности гражданско-правовых договоров писал и О.А. Красавчиков⁵. Уже в бо-

лее поздний советский период развития гражданского права договор рассматривается как правовое средство.

Мы видим в договоре не только юридический факт или же гражданское правоотношение. Договор, во-первых, можно рассматривать как источник регулирования хозяйственных правоотношений. Об этом свидетельствуют многие диспозитивные нормы ГК РТ. Так, например, ст. 524 ГК РТ говорит о том, что именно договором может устанавливаться купля-продажа товара в кредит. И при просрочке оплаты платежа проценты за несвоевременную оплату будут начисляться в том случае, если договором не установлено иное. Соответственно при разрешении данного вопроса договор заключенный двумя сторонами имеет приоритетное значение. Одним из наиболее ярких примеров того, что договор является одним из источников регулирования гражданских правоотношений, показан в принципе свободы договора. ГК РТ гласит: «Стороны могут заключить договор, как предусмотренный, так и не предусмотренный законом или иными правовыми актами.

Стороны могут заключить договор, в котором содержатся элементы различных договоров, предусмотренных законом или иными правовыми актами (смешанный договор). К отношениям сторон по смешанному договору применяются в соответствующих частях правила о договорах, элементы которых содержатся в смешанном договоре, если иное не вытекает из соглашения сторон или существа смешанного договора»⁶. Из данной функции договора вытекает другая его функция – это то, что договор является правовым средством, инструментом, который при умелом использовании приводит к положительному результату для сторон, его заключивших.

Мы в данной статье рассмотрим договор с точки зрения правового средства для обеспечения коммерческого кредита. О категории «правовое средство» писали, как в дореволюционной России⁷, так и в 70-80-х годах прош-

⁶ Ч. 2 и 3 ст. 453 ГК РТ.

⁷ См., напр.: Петражицкий Л.И. Введение в изучение права и нравственности. Основы эмоциональной психологии. СПб., 1908; Жижиленко П.Л. Наказание, его понятие и отличие от других правоохранительных средств. СПб., 1898; Иеринг Р. Цель в праве. Т. 1. СПб., 1881 и др.

¹ Иоффе О.С. Обязательственное право. М., «Юрид. лит.», 1975. - С. 26-27.

² Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. М.: Госюриздат, 1950. - С.117.

³ Жилинский С.Э. Предпринимательское право (правовая основа предпринимательской деятельности): Учебник для вузов. – 3-е изд., изм. И доп. – М.: Издательство НОРМА, 2000. - С. 216.

⁴ Халфина Р.О. Значение и сущность договора в советском социалистическом гражданском праве. М.: Изд-во АН СССР, 1952. - С.50.

⁵ См.: Красавчиков О.А. Вопросы системы особенной части гражданского кодекса РСФСР//Вопросы кодификации советского законодательства. – Свердловск, 1957. - С. 177

лого столетия¹. В современный период развития права интерес к правовым средствам также возрос, как в предмете теории государства и права, так в науке гражданского права.

Понятие правовые средства тесно связано с таким явлением, как механизм реализации норм права. Мы часто можем слышать у юристов практиков такое выражение: «Закон – определяет общие понятия или рамки поведения, но нет механизма его реализации» или «закон декларативен – нет эффективных механизмов его осуществления» и т.д. Поэтому, чтобы право и нормы права были не просто только теоретическим отражением поведения субъектов права, которое очень тяжело понять и применять в повседневной социальной жизни ее индивидов, необходимо право рассматривать через правовые средства (инструменты) для разрешения практически значимых задач общества, для удовлетворения интересов людей. Данный подход в юридической науке называют инструментальным, в рамках которого и исследуются правовые средства.

В теории права инструментальным подходам посвящены работы С.С. Алексеева². Он рассматривал правовое регулирование и достижение его результата посредством механизма правового регулирования, и определил его как «взятую в единстве систему правовых средств, при помощи которой обеспечивается результативное правовое воздействие на общественные отношения»³. На современном этапе развития теории права вопросам правовых средств посвящены исследования целого ряда ученых-юристов⁴. В науке гражданского права

можно назвать первооткрывателем теории гражданско-правовых средств Б.И. Пугинского. В своем монографическом исследовании «Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях» (1984г.) Б. И. Пугинский рассматривает гражданское право не в традиционном плане анализа его норм, а под углом зрения деятельности лиц, являющихся участниками отношений, регулируемых гражданским правом. При таком подходе предметом научного анализа оказываются средства, обеспечивающие перевод предписаний права в плоскость реальной деятельности людей и организаций. Эти средства в общей теории права квалифицируются в качестве элементов механизма правового регулирования⁵.

Итак, что же такое правовые средства? Проблема определения понятия «правовые средства» стоит достаточно остро, поскольку нередко его употребление произвольно, не подкреплено соответствующим анализом и не дает четкого представления о его смысловых границах. Как о средстве говорят и о праве в целом, и о режимах правового регулирования, и об элементах механизма правового регулирования⁶. В юридической литературе предложено несколько определений понятия «правовые средства». Так, С.С. Алексеев определяет правовые средства как «субстанциональные, институциональные явления правовой действительности, воплощающие регулятивную силу права, его энергию»⁷. Б.И. Пугинский предлагает два значения рассматриваемого понятия – широкий и узкий. В первом значении правовые средства – это «сочетания (комбинации) юридически значимых действий, совершаемых субъектом с дозволенной степенью усмотрения и служащих достижению их целей (интересов), не противоречащих законодательству и интересам общества»⁸; в узком – «юридические способы решения субъектами соответствующих задач, достижения своих це-

¹ Минц, Б.И. Понятие и роль правовых средств в хозяйственных отношениях // Правоведение. – 1983. – № 2. – С. 69–74. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / Б.И. Пугинский. – М., 1984. – 223 С. и др.

² См.: Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. М., 1966; Проблемы теории государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. М., 1979 (гл. 19 – автор С.С. Алексеев); Алексеев С.С. Общая теория права. М., 2008 (гл. 19).

³ Проблемы теории государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. М., 1979. С. 281.

⁴ См., например: Малько А.В. Правовые средства: вопросы теории и практики. // Журнал российского права. 1998. №8; Шундилов К.В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект). Автореф. канд. юрид. наук. Саратов, 1999.; Батурина Ю. Б. Правовая форма и правовое средство в системе понятий теории права: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001; Сапун В. А. Теория правовых средств и механизм реализации права: Дис. ... докт. юрид. наук. Нижний Новгород, 2002.

⁵ Яковлев, В.Ф., Б.И. Пугинский. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. М., «Юридическая литература», 1984. 224 С.: [Рецензия] /В.Ф. Яковлев. // Правоведение. -1985. № 5. С. 90–91.

⁶ Мильков, А.В. Понятие «Правовые средства» // Бизнес в законе. – 2009. - №1. – С. 113.

⁷ Алексеев С.С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация, //Советское государство и право. 1987. № 6. С. 14.

⁸ Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. М., 1984. С. 87.

лей (интересов)»¹. По дефиниции А.В. Малько, правовые средства – это «правовые явления, выражающиеся в инструментах (установлениях) и деяниях (технологии), с помощью которых удовлетворяются интересы субъектов права, обеспечивается достижение социально полезных целей»². По мнению Ю.Б. Батуриной, «правовое средство – это деятельностно-институциональное образование, показывающее функционально-динамическую сторону правовых явлений и права в целом»³. В соответствии с определением В.А. Сапуна, правовые средства «это такие институционные образования (установления, формы) правовой действительности, которые в своем реальном функционировании, использовании в процессе специальной правовой деятельности приводят к достижению определенного результата в решении социально-экономических, политических, нравственных и иных задач и проблем, стоящих перед обществом и государством на современном этапе»⁴. П.В. Попинов полагает, что правовые средства – «это предусмотренные нормами права и обусловленные определенными целями и задачами инструменты правового регулирования»⁵. Предложенный выше ряд определений понятия «правовые средства» был проанализирован А.В. Мильковым в своей статье «Понятие «правовые средства»». Автор указанной нами статьи разбирает каждое приведенное понятие «правовые средства» в юридической литературе с точки зрения логической операции, раскрывающей содержание понятия, либо устанавливающей значение термина. По его мнению, при выработке понятий должны применяться определенные правила. В числе таких правил можно назвать следующие: определение должно быть соразмерным, т.е. значения (объемы) определяемого и определяющего выражений должны совпадать; определение должно быть ясным и четким, т.е. смыслы и значения входя-

щих в него терминов должны быть известны; определение не должно заключать в себе круга и не вести к тавтологии; определение должно быть понятным; определяющий признак должен быть необходимым и достаточным; определяющий признак должен быть существенным относительно решаемой задачи⁶. В итоге анализа, применяя указанные им правила А.В. Мильков приходит к следующему заключению: «понятия «правовые средства», предлагаемые на сегодняшний день в юридической литературе, мы приходим к выводу, что все они приводят или к расширяющимся формулировкам с введением все новых и новых слов с неопределенным (расплывчатым) смыслом, или к логическим кругам, что в конечном итоге может привести к присвоению понятию «правовые средства» статуса «неопределимого» и поставить вопрос о целесообразности его использования»⁷. Возможно, точка зрения А.В. Милькова о том, что понятие «правовые средства» в юридической литературе на современном этапе развития общества не имеют достаточно четкой лаконичной и логически выстроенной формулировки, которая бы выражала всю суть этого явления, оправдана. Но говорить о том, что если такого понятия нет, то и нет целесообразности его использовать, тоже не имеет смысла. Мы считаем, что категоричности в таком вопросе быть не может. Тем более что любое понятие может иметь последующее толкование. Если обратить внимание на каждое приведенное выше понятие «правовые средства», то можно найти в них общие точки соприкосновения. Во всех определениях, так или иначе, фигурируют такие словосочетания или смысловые выражения: как правовые явления или явления правовой действительности, все они воплощаются только когда субъекты права совершают определенные юридически значимые действия, и основная цель правовых средств – это достижение определенного результата в зависимости от того, кем они применяются, но главное, чтобы не противоречили общим принципам права и интересам общества. Нашей задачей не стоит дать определение категории «правовое средство». Данные точки зрения были приведены для того, чтобы показать насколько широк диапазон мнений по этому вопро-

¹ Там же.

² Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М., 2001. С. 722.

³ Батурина Ю.Б. Правовая форма, и правовое средство в системе понятий теории права: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2001. С. 120.

⁴ Сапун В.А. Теория правовых средств и механизм реализации права: Дис. ... докт. юрид. наук. Нижний Новгород, 2002. С. 56.

⁵ Попинов П.В. Правовые средства регулирования рыночных отношений в современной России: Дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2005. С. 7.

⁶ Мильков, А.В. Понятие «Правовые средства» // Бизнес в законе. – 2009. - №1. – С. 115.

⁷ Там же.

су. И если рассматривать правовые средства с точки зрения деятельности субъектов права, то все-таки мы понимаем под правовыми средствами те инструменты, которые позволяют привести определенные нормы права в действие. Одним из таких инструментов и является гражданско-правовой договор. По нашему мнению, договор сам по себе как правовое средство дает возможность сторонам, его заключившим, самостоятельно регулировать свои взаимоотношения, более творчески подходить к решению задач, которые они собираются достигнуть с помощью договора. Целью нашего исследования в настоящей статье не является выработка нового определения понятия «правовые средства», но раз мы решили рассмотреть гражданско-правовой договор как средство обеспечения коммерческого кредита, то мы должны, прежде всего, выяснить, что мы понимаем под термином «гражданско-правовые средства». Гражданско-правовые средства – это определенный набор правовых инструментов (способов и приемов), которые используют субъекты гражданского права для достижения их целей (интересов), не противоречащих общим принципам права и интересам общества в целом. Мы считаем, что интересы субъектов при их достижении путем применения правовых средств в экономических и имущественных отношениях не должны противоречить именно общим принципам правам, так как в хозяйственной жизни нередко возникают отношения, которые конкретной нормой права не регулируются, но, тем не менее, носят правовой характер, поскольку требуют правовой защиты¹.

Относительно гражданско-правового договора и его отнесения к правовым средствам не у всех авторов в юридической литературе имеется единое мнение на этот счет. Одни к правовым средствам причисляют достаточно широкий объем правовых явлений, включая само такое явление как право². Б.И. Пугин-

ский, напротив, считает, что «введение понятия «правовое средство» имеет смысл именно в целях отчленения, отграничения правовых норм, институтов и правоотношений от таких реалий, которые не укладываются в содержание традиционных терминов»³. Договор он относил к гражданско-правовым средствам, которые служат организации согласуемых действий в имущественной сфере на основе определения относительных субъективных прав и юридических обязанностей⁴. «В качестве правовых средств выступают нормы и принципы права, правоприменительные акты, договоры, юридические факты, субъективные права, юридические обязанности, запреты, льготы, меры поощрения, меры наказания, акты реализации прав и обязанностей и т.п.»⁵, – считает П.В. Попинов. Но все вместе они относят договор к правовому средству.

По-иному считает Б.И. Минц. Относительно правовых средств он утверждал следующее: «Правовые средства не являются собирательной категорией, подобно понятию механизма правового регулирования; напротив, они сами входят в этот механизм. Правовые средства – это способы и приемы действий, выработанные юридической практикой и выражающие оптимальные варианты поведения субъектов отношений на стадии осуществления права»⁶. Б.И. Минц не относит договоры, обязательства, имущественную ответственность и меры защиты к правовым средствам. Для него правовые средства были более детальные и конкретные действия субъектов права, которые могли реализоваться индивидуально исходя из той или иной конкретной ситуации. Так, он считал правовым средством не хозяйственный договор, а то какими приемами и способами они его будут реализовывать. Так он писал: «Весьма широко представлены правовые средства в хозяйственном договоре, поскольку при согласовании встречного волеизъявления стороны решающим образом определяют,

¹ В ч. 1 ст. 8 ГК РФ указано, что гражданские права и обязанности возникают также из действий граждан и юридических лиц, которые хотя и не предусмотрены законом или такими актами, но в силу общих начал и смысла гражданского законодательства порождают гражданские права и обязанности.

² Батурина, Ю.Б. Правовая форма и правовое средство в системе понятий теории права: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Науч. рук. А.А. Кененов: Академия управления МВД России. - М., 2001. С.8.

³ Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. М., 1984. С. 84-85..

⁴ Там же. С.91.

⁵ Попинов П.В. Правовые средства регулирования рыночных отношений в современной России: Дис. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 2005. С. 36.

⁶ Минц Б.И. Понятие и роль правовых средств в хозяйственных отношениях // Правоведение. - 1983. - №2. - С.70.

каким путем (какими способами и приемами) будут осуществляться права и обязанности в правоотношении»¹. Б.И. Минц о правовых средствах упоминает как о приемах и способах, которые могут быть представлены в таких правовых явлениях, как имущественная ответственность, защита гражданских прав, оперативные меры воздействия, поскольку в них стороны используют приемы и способы воздействия на контрагента в целях точного исполнения обязательства. Но конкретно не называет определенно, что, же все-таки, относится к правовым средствам. С нашей точки зрения, мы поддерживаем точку зрения Б.И. Пугинского, что правовые средства необходимо отчленять от таких теоретических и традиционных понятий, как «право», «правовые нормы», «правоотношения». Гражданско-правовые средства – это более конкретное, инструментальное, иногда даже более техническое понятие, используемое субъектами гражданских правоотношений для достижения своих законных интересов, к числу которых причисляется и гражданско-правовой договор. Так, В.Ф. Яковлев рассматривает договор как наиболее оперативное и гибкое средство связи между производством и потреблением, изучения потребностей и немедленного реагирования на них со стороны производства². Но договор рассматривали не просто как правовое средство, а как средство, при помощи которого достигался интерес сторон.

Договор представляет собой одно из самых уникальных правовых средств, в рамках которого интерес каждой стороны, в принципе, может быть удовлетворен лишь посредством удовлетворения другой стороны, что и порождает общий интерес сторон в заключении договора и его надлежащем исполнении³.

О договоре как о средстве выявления потребностей участников гражданского оборота пишет Н.Ш. Шонасурдинов уже на современ-

ном постсоветском этапе развития гражданского права. Договор не только юридически закрепляет складывающиеся между участниками гражданского оборота имущественные отношения, но и служит средством выявления их реальных потребностей в товарах, работах и услугах⁴. Интересным образом связывает в договоре его направленность на результат и само отношение к договору как к средству М.З. Рахимов, отмечая, что с помощью и посредством договора достигается конечный результат предпринимательской деятельности – получение прибыли. Посредством договора происходит удовлетворение производственных и личных потребностей субъектов. С договором связаны имущественные интересы, а также инициатива и хозяйственная предприимчивость предпринимателей. Поэтому достижение конечного результата, есть та конечная цель, ради которой должен приводиться в движение весь сложный механизм договорных связей⁵. О том, что договор является средством достижения целей и интересов, которые выступают как основание договора⁶, писал и Б.И. Пугинский. О том, что договор, конечно же, является основным средством регулирования отношений, складывающихся в сфере имущественного оборота⁷, - писал и В.В. Витрянский.

К чему нас приводят все вышеуказанные точки зрения о договоре? Мы видим следующую логическую цепь: цель – обеспечение – договор – достижение результата (интереса сторон). Субъекты гражданских правоотношений изначально ставят перед собой цель – достижение своего интереса. Так данный интерес они могут себе обеспечить с помощью заключения договора, который будет содержать все необходимые для них условия, как

⁴ См.: Шонасурдинов Н.Ш. К вопросу совершенствования договорного регулирования отношения в сфере водопользования. // Проблемы развития гражданского законодательства Республики Таджикистан / Под ред. Ш.М. Менглиева и М.З. Рахимова. - Душанбе, 2009. – С. 251.

⁵ См.: Рахимов М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности. – Душанбе: «СИНО», 1998. С. 51-52.

⁶ Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. – М.: Юрид. лит., 1984. С. 108-109.

⁷ См.: Комментарий к части первой Гражданского кодекса Российской Федерации для предпринимателей. - <http://bibliotekar.ru/kodex-predpr/28.htm>

¹ Там же.

² См.: Яковлев В.Ф. О роли гражданского права в реализации решений XXVII съезда КПСС // Актуальные проблемы гражданского права / Под ред. В.Ф. Яковлева, М.Я. Шиминовой, Т.И. Илларионовой и др. – Свердловск, 1986. - С 11.

³ Договор в народном хозяйстве (вопросы общей теории) / М.К. Сулейменов, Б.В. Покровский, В.А. Жакенов и др. / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алма-Ата, 1987. – С.32.

предусмотренные, так и не предусмотренные гражданским законодательством. Теперь перенесем абстрактные рассуждения о договоре в более конкретную специфичную плоскость обеспечения коммерческого кредита. Сама догма (норма) права о возможности применения субъектами хозяйственных правоотношений коммерческого кредита выражена в ст. 843 ГК РТ. Данная норма гласит, что договорами, исполнение которых связано с передачей в собственность другой стороне денежных сумм или вещей, определяемых родовыми признаками, может предусматриваться предоставление этой стороне или этой стороной кредита. В ст. 524 ГК РТ норма гласит о том, что стороны могут предусмотреть такой вид оплаты, как отсрочка платежа. И в части 4 данной статьи указано, что договором может быть предусмотрена обязанность покупателя уплачивать проценты на сумму, соответствующую цене товара, начиная со дня передачи товара продавцом. Т.е. законодатель только определяет рамки, а уже с помощью договора стороны могут обеспечить достижение своего интереса.

Подводя итоги рассуждениям о правовых средствах и гражданско- правовом договоре, вернемся к изначальной цели нашего исследования в настоящей статье. Может ли гражданско-правовой договор являться средством обеспечения коммерческого кредита?

Б.М. Гонгало отмечает, что общепринятого понятия обеспечительных мер в юридической литературе не существует¹ и акцентирует внимание на том, что господствующая концепция базируется на выделении двух групп обеспечительных мер: общих (основных), которые «могут быть применены в целях понуждения к исполнению всех без исключения обязательственных правоотношений»², и специальных (дополнительных), применяемых «не ко всем, а лишь к тем обязательствам, для которых они особо установлены законом или соглашением сторон»³. В ст. 354 ГК РТ указывается, что исполнение обязательств может обеспечиваться неустойкой, залогом, удержанием

имущества должника, поручительством, банковской гарантией, задатком и другими способами, предусмотренными законом или договором. Как мы видим, разработчики гражданского кодекса не замкнули круг обеспечительных мер при исполнении обязательств, а оставили его открытым. Мы поддерживаем позицию, противоположную господствующей, разработанной в советский период времени. По нашему мнению, меры общего характера также могут быть средствами обеспечения обязательств. Так, В.С. Константинова в ее работах, относительно состава общих способов (средств) обеспечения исполнения обязательств относит: правовые нормы различных отраслей права, договор, детализирующий содержание правоотношения, имущественную ответственность за неисполнение договора и установленную обязанность исполнения обязательства в натуре⁴. Так Б.И. Пугинский писал о том, что на первых этапах правовые средства должны изучаться как юридические способы решения соответствующих задач...»⁵. Но не все однозначно подходят к данному понятию.

Как мы видим, норма о коммерческом кредите может предусматриваться в виде дополнительного условия основного договорного обязательства (купли-продажи, поставки, оказания услуги и др.). Данный кредит может выражаться в виде аванса, предварительной оплаты, отсрочки или рассрочки платежа. Соответственно, чтобы возникло обязательство о выплате коммерческого кредита по оплате товара, предоставленного с отсрочкой платежа на срок, например, более шести месяцев, необходимо это прямо предусмотреть в условиях договора поставки или купли-продажи. Мы видим, что в ситуации с возникновением обязательства по выплате коммерческого кредита, необходимо, во-первых, заключение договоров, исполнение которых связано с передачей в собственность другой стороне денежных сумм или вещей, определяемых родовыми признаками. В большинстве случаев, таковыми договорами являются договор ку-

⁴ См.: Константинова В.С. Правовое обеспечение хозяйственных обязательств / Под ред. В.А. Тархова. – Саратов: Изд-во Саратовского университета, 1987. – С.20-30.

⁵ См.: Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях. М.: Юридическая литература. 1984. С. – 103.

¹ Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. М.: Статут, 2002. – С.19.

² Иоффе О.С. Обязательственное право. М.: Юридическая литература, 1975. — С.154-155.

³ Там же. - С.156.

пли-продажи, поставки, реже это договоры об оказании услуг. Во-вторых, в указанных нами основных договорах необходимо предусмотреть условие, где за отсрочку или рассрочку платежа при поставке товара, например, противоположная сторона обязуется уплачивать процент от суммы рассрочки или отсрочки (коммерческий кредит) платежа. Соответственно стороны в данном случае будут для себя являться своего рода законодателями, определяя договорные взаимоотношения между собой. Но, кроме того, и если одна из сторон не надлежаще исполнит или не исполнит свои обязательства, взятые на себя по договору, в данном случае сам договор как форма, и его условия как содержание, будут являться тем правовым средством, которое позволит обеспечить его исполнение. А если рассуждать с точки зрения построенной нами логической цепи: то договор обеспечивает достижение интереса сторон, его заключивших. Рассмотрим ситуацию, когда возможно ли возникновение обязательства по коммерческому кредиту без основного договора, например, договора поставки. В ст. 843 ГК РТ говорится о том, что только договорами, исполнение которых связано с передачей в собственность другой стороне денежных сумм или вещей, определяемых родовыми признаками, может предусматриваться предоставление этой стороне или этой стороной кредита, в том числе в виде аванса, предварительной оплаты, отсрочки и рассрочки оплаты товаров, работ и услуг (коммерческий кредит). Соответственно ответ отрицательный. Также обязательство по коммерческому кредиту невозможно реализовать, если в основном договоре не будет указано условие о взыскании кредита за предварительную оплату или отсрочку платежа. О том, что коммерческий кредит является условием основного возмездного договора, мы указывали и ранее, также были приведены различные суждения ученых на этот счет¹. Из всех этих рассуждений о возможности и невозможности реализации норм о коммерческом кредите, вытекает соответствующее заключение о том, что недостаточно для сторон гражданских правоотношений принять норму в законе о коммерческом кредите, сама по себе ст. 843 ГК РТ не порождает никаких отношений

¹ См. Александрова, Л.А. Понятие коммерческого кредита. // Академический юридический журнал. 2012. № 3. С. 104-105.

по коммерческому кредиту, она лишь дает возможность применить сторонам условие о коммерческом кредите в соответствующих договорах, исполнение которых связано с передачей в собственность другой стороне денежных сумм или вещей, определяемых родовыми признаками. И только договор, во-первых, порождает обязательство о коммерческом кредите, а во-вторых, при наличии договора обеспечивает его исполнение. В связи с этим нам хотелось бы отметить непосредственную взаимосвязь между нормами права гражданского законодательства и договором, регулирующим имущественные отношения.

Основным законом, регулирующим отношения имущественного оборота с участием юридических и физических лиц на современном этапе является Гражданский кодекс. О преимуществах нового Гражданского Кодекса перед прежним писал Ш.М. Менглиев, главным из которых считает: последовательное закрепление инициативности физических лиц, как в возникновении, так и в регулировании гражданских правоотношений².

Норма, закрепленная в ст. 843 ГК РТ о коммерческом кредите, является результатом развития рыночных отношений и прогрессом по сравнению с тем, что было ранее в советский период развития гражданских правоотношений. Несмотря, однако, на ее наличие в Гражданском кодексе, только от сторон гражданско-правового договора зависит применение условий коммерческого кредитования, а норма гражданского кодекса своей диспозитивностью дает лишь право выбора. Но так было не всегда. Обратим внимание на экономические отношения, которые развивались в 30-х годах 20 века на бывшем пространстве Советского Союза, когда Таджикистан являлся составной частью данного государства. «К серьезным экономико-правовым мероприятиям периода индустриализации относится кредитно-финансовая реформа начала 30-х годов³, которая позволила расширить масштабность и глубину экономического планирования, укрепить позиции государственного бюджета в регулировании денежного обращения, раздвинуть пределы

² См. Менглиев, Ш.М. Взаимосвязь закона и договора в регулировании имущественных отношений. // Государство и право. 2001. № 3. С. 46.

³ СЗ СССР 1930 г. № 8, С.98; 1931 г. №4, С. 52 и №18, С. 166.

целевого банковского кредитования и сферы использования безналичных форм расчетов. Но наряду с положительным воздействием на кредитный оборот, реформа привела и к определенным отрицательным последствиям. Одновременно с расширением границ прямого банковского кредитования было предано анафеме и надолго забыто кредитование коммерческое»¹ – писал Д.А. Медведев в своей статье, в которой впервые за последние годы рассматривались юридические аспекты коммерческого кредитования, как части общей проблемы реализации гражданской правосубъектности государственных предприятий. Хотя в принципе товарный или денежный кредит при покупке товара не был запрещен среди физических лиц, но социалистическим организациям, по общему правилу, было запрещено вступать друг с другом в заемные отношения, независимо от того, опосредуют ли они товарный кредит или денежный кредит². Коммерческий кредит был возрожден уже в эпоху формирования на всем постсоветском пространстве экономических рыночных отношений. Если между предприятиями в советский период была потребность во взаимном кредитовании (коммерческом), но правом оно было запрещено, это порождало ряд негативных последствий, которые отразились уже на экономике в современный период³. Демократичность законодательства, предоставление выбора поведения и применения инициатив – все это дает возможности для развития как экономики в целом, так и развития отдельной сферы предпринимательской деятельности, в частности. Правовые нормы не должны пассивно отражать объективно сложившиеся обстоятельства, а в известной степени опережать, прогнозировать, создавать условия для становления наиболее отвечающих потребностям субъектов рыночных отношений. В то же время не допускать заурегулированности, излишней детализации и не нужной императивности. Современное законодательство должно эффективно сочетать обязательность норм со

свободой воли субъектов гражданского правоотношения, инициативностью и дозволенностью юридическим и физическим лицам, как в установлении, так и в регулировании возникающих между ними отношений» – отмечает Ш.М. Менглиев⁴. Таким образом, законодатель, предусмотрев в ГК РТ норму о коммерческом кредитовании, лишь предоставил субъектам гражданских правоотношений право выбора действий, а они уже самостоятельно определяют модели поведения, детализируя их в договорах. Поэтому в ситуации с коммерческим кредитом, норма, закрепленная в ст.843 ГК РТ – это то объективное право, которое регулирует обособленные группы отношений. Эта та правовая норма, которая, не являясь средством, выступает в качестве элемента регулятивного механизма, составляет определяющую основу правового механизма регуляции поведения, определяя действие всего механизма и средств его реализации⁵. Право является катализатором для развития отношений, но согласованная воля участников экономического оборота может лишь реализоваться через элементы механизма правового регулирования – правовые средства. Одним из таких правовых средств выступает гражданско-правовой договор. И каким будет этот договор, каковы будут условия коммерческого кредитования – все зависит от взаимных интересов сторон данного договора, их возможностей. Без договора как механизма реализации условий о коммерческом кредите, невозможно его обеспечение.

Регулирующая роль договора сближает его с законом и другими нормативными правовыми актами. Следует заметить, что условия договора отличаются от правовой нормы, прежде всего двумя принципиальными особенностями. Первая связана с происхождением правил поведения: договор выражает волю сторон, а правовой акт – волю издавшего его органа. Вторая заключается в пределах действия того или иного правила поведения: договор непосредственно рассчитан на регулирование поведения только его сторон – для

¹ Медведев, Д.А. Правовые вопросы коммерческого кредитования в СССР // Правоведение. 1989. № 4. - С. 49–58.

² Иоффе О.С. Обязательственное право. М., «Юрид. лит.», 1975. С. 648.

³ См. Медведев, Д.А. Правовые вопросы коммерческого кредитования в СССР // Правоведение. 1989. №4.

⁴ См. Менглиев, Ш.М. Взаимосвязь закона и договора в регулировании имущественных отношений. // Государство и право. 2001. № 3. - С. 47-48.

⁵ См.: Шонасурдинов Н.Ш. Правовое обеспечение экономики и рационального использования электрической и тепловой энергии (гражданско-правовой аспект). Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Душанбе. 1988. - С.–33.

тех, кто не является стороной, он может породить только права, но не обязанности; в то же время правовой или иной нормативный акт порождает в принципе общее для всех и каждого правило¹. А.В. Гридин в своей работе «Гражданско-правовые способы обеспечения качества товаров, работ и услуг» указывает, что в условиях рыночной экономики ведущая роль в обеспечении качества товаров (работ и услуг), безусловно, должна принадлежать договору.

Для обеспечения качества товаров, работ и услуг важно не только указать в договоре формы, способы, методы определения качества, но и установить действенный контроль за их со-

¹ См.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право // Книга первая: Общие положения. – 2-е изд. — М.: Статут, 2005. – С.13.

блюдением². Применительно к коммерческому кредиту гражданско-правовой договор имеет важное значение и является одним из средств его обеспечения. Суть того, что гражданско-правовой договор является средством обеспечения коммерческого кредита сводится к тому, что если бы стороны не пришли к соглашению о применении коммерческого кредита, например, к обязательствам поставки и не зафиксировали его в письменной форме в договоре о поставке, то исполнение условий о коммерческом кредите являлось бы сомнительным и спорным для одной из сторон, предоставившей такой коммерческий кредит.

² См.: Гражданско-правовые способы обеспечения качества товаров, работ и услуг: [Электронный ресурс]: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Краснодар: РГБ, 2006. С.72.

Аннотатсия

Шартномаи гражданӣ ҳамчун воситаи таъмини ҳуқуқи қарзи тичоратӣ

Дар мақолаи мазкур муаллиф шартномаҳои ҳуқуқи шаҳрвандиро аз нуқтаи назари таъминоти уҳдадорӣ аз рӯи қарзи тичоратӣ дида мебарояд. Ҳангоми муайян намудани шартномаи ҳуқуқи шаҳрвандиро ҳамчун восита, муаллиф масъалаҳоеро қайд менамояд, ки мафҳуми тадбирҳои ҳуқуқӣ ва кадом воситаҳо метавонанд таъминоти ҳатмии уҳдадорӣ мебошанд.

Аннотация

Гражданско-правовой договор как средство правового обеспечения коммерческого кредита

В настоящей статье автор рассматривает гражданско-правовой договор с точки зрения средства обеспечения обязательства по коммерческому кредиту. При определении гражданско-правового договора как средства, автор затрагивает вопросы о том, что понимается под правовыми средствами и какие средства могут являться обеспечением обязательств.

Annotation

Civil contract law as a means of providing a commercial credit

In this article the author examines the civil contract in terms of the means of providing commercial credit obligations. In determining the civil contract as a means, the author raises questions about what is meant by legal means and what tools can be secured obligations.

Табаров Н.А.,
начальник отдела законодательства
по государственному устройству,
судебным и правоохранительным органам
Национального центра законодательства
при Президенте Республики Таджикистан,
кандидат юридических наук
E-mail: nem.tabarov@mail.ru

КОММЕРЧЕСКОЕ ОБОЗНАЧЕНИЕ В ДОГОВОРЕ КОММЕРЧЕСКОЙ КОНЦЕССИИ

Калидвожаҳо: қонунгузориҳои граҷданӣ; аломати тиҷоратӣ; тамғаи молӣ; шартномаи концессияи тиҷоратӣ; натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ; воситаҳои фардиқунонӣ.

Ключевые слова: гражданское законодательство; коммерческое обозначение; товарный знак; договор коммерческой концессии; результаты интеллектуальной деятельности; средства индивидуализации.

Keywords: civil legislation; commercial designation; trademark; service mark; contracts of commercial concession; results of intellectual activity; means of individualization.

В гражданском законодательстве Республики Таджикистан (РТ) коммерческие обозначения в основном фигурируют в статьях, посвященных коммерческой концессии. Они в данном договоре имеют особое значение. Это связано с тем, что в данное время термину «коммерческое обозначение» нет определения в законодательстве РТ, хотя в соответствии с диспозицией ст. 958 Гражданского кодекса РТ (ГК РТ) признается в качестве объекта исключительных прав. Такая законодательная неопределенность в данном вопросе приводит отдельных исследователей к излишне категоричному выводу. Например, Г.Н. Черничкина пишет: «Таким образом, применение... термина «коммерческое обозначение» для определения одного из исключительных прав на результаты интеллектуальной деятельности, передаваемых по договору коммерческой концессии, является неудачным, поскольку словосочетание «коммерческое обозначение» не выражает устоявшегося понятия в области прав на результаты интеллектуальной деятельности и по существу, лишено юридического смысла»¹.

¹ Черничкина Г.Н. О предмете договора коммерческой концессии // Современное право. 2003. № 8. URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=CJI;n=4649> (дата обращения: 17.06.2013).

Определению правовой природы коммерческого обозначения уделяется немалое внимание в юридической литературе.

По поводу понятия коммерческого обозначения среди ученых отсутствует единое мнение. Учеными под коммерческим обозначением понимается «широко известные символы, эмблемы, систематически применяемые юридическим лицом в рыночных отношениях»², «незарегистрированное в ... фирменное наименование иностранной компании»³, «применяемое предпринимателем общеизвестное незарегистрированное наименование»⁴. В такой трактовке обязательными признаками коммерческого обозначения являются общеизвестность, отсутствие регистрации, и, следовательно, предоставление правовой охраны без регистрации.

Определяя важность коммерческого обозначения в рассматриваемом договоре, необходимо отметить следующее.

² См.: Гуев А.Н. Гражданское право: учебник. В 3 т. Т.2. М.: ИНФРА-М, 2003. С.381.

³ См.: Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации части второй (постатейный) / авт. комментарий Л.А. Трахтенгерц; отв. ред. О.Н. Садилов. М., 1996. С.616.

⁴ См.: Коммерческое право: учебное пособие / под ред. М.М. Рассолова. М.: ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. С.236.

Исключительное право на коммерческое обозначение относится к обязательным элементам, и должно быть включено в договоре коммерческой концессии в том случае, если коммерческое обозначение выполняет функции индивидуализации правообладателя или его товаров (работ, услуг)¹. Право на коммерческое обозначение относится к факультативным элементам комплекса исключительных прав в том случае, если коммерческое обозначение выполняет функции индивидуализации имущественного комплекса правообладателя, используемого им для осуществления предпринимательской деятельности².

Отсутствие государственной регистрации коммерческого обозначения делает его универсальным, т.е. оно может в определенных ситуациях выполнять и роль фирменного наименования и роль товарного знака.

Хотя в цивилистике существует много определений коммерческого обозначения, однако до сих пор не выработано однозначного подхода.

Так, Е.А. Суханов отмечает, что «коммерческое обозначение представляет собой незарегистрированное, но общеизвестное наименование предпринимателя или результатов его деятельности, охраняемое без специальной регистрации именно в силу его общеизвестности (ст. 6-bis Парижской конвенции по охране промышленной собственности), например «Мерседес» или «Кока-кола»³. А.А. Иванов к этому добавляет еще и то, что «коммерческое обозначение – такое название бизнеса, которое не совпадает с фирменным наименованием юридического лица или именем индивидуального предпринимателя, этот бизнес ведущего»⁴. По мнению Л.А. Трахтенгерц «коммерческое обозначение» применяемое предпринимателем общеизвестное незарегистрированное наименование»⁵.

¹ См.: Козина Е.А. Гражданско-правовое регулирование предоставления комплекса исключительных прав по договору франчайзинга: дис...канд. юрид. наук. М., 2005. С.107-108.

² См.: Козина Е.А. Указ. раб. С.108.

³ Гражданское право: учебник. В 2 т. Том 2, полутом 1 / отв. ред. Е.А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2000. С. 625 (автор соответствующей главы – Е.А. Суханов).

⁴ Гражданское право. Т. 2: учебник / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. М.: Проспект, 2001. С.632-633 (автор соответствующей главы – А.А. Иванов).

⁵ См.: Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации части второй (постатейный) / под ред. О.Н. Садикова. М., 1998. С.618.

Отдельные группы специалистов под коммерческим обозначением рассматривают средство индивидуализации предприятия. Так, В.В. Голофаев отмечает, что «субъекты предпринимательства, причем, как физические, так и юридические лица, часто избирают при осуществлении своей деятельности специальные словесные обозначения, служащие цели дополнительной индивидуализации либо самого субъекта-правообладателя, либо принадлежащего ему имущества (предприятия, магазина и т.д.). По современной терминологии эти словесные обозначения следует именовать коммерческими обозначениями, которые существуют наряду с фирменными наименованиями, товарными знаками (знаками обслуживания) в качестве самостоятельных средств индивидуализации»⁶. По мнению В. Старженецкого «коммерческое обозначение есть не что иное, как наименование коммерческого предприятия, принадлежащего юридическому или физическому лицу. Данное наименование призвано служить целям индивидуализации предприятия как объекта гражданских прав»⁷. Т. Ключун отмечает, что «под коммерческим обозначением следует понимать незарегистрированное, обладающее различительными признаками средство индивидуализации предприятия (в качестве имущественного комплекса) в виде словесного обозначения, которое может включать в себя элементы изобразительного характера, исключительные права на которое возникают в силу фактического использования на вывесках, бланках, в счетах, иной документации, объявлениях, рекламе, товарах, их упаковках, а также известности в пределах определенной территории»⁸.

Из вышеуказанных точек зрения можно прийти к выводу, что в юридической науке существует три позиции в отношении коммерческого обозначения. Первая из них рассматривает коммерческое обозначение как общественное незарегистрированное наименование. Вторая рассматривает коммерческое обозна-

⁶ Голофаев В.В. Фирменное наименование коммерческих организаций: дисс. канд. юрид. наук. Екатеринбург, 1999. С.92.

⁷ Старженецкий В. Защита коммерческих обозначений в арбитражных судах Российской Федерации // Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность. 2002. № 11. С.61-62.

⁸ Ключун Т. Проблемы правового регулирования отношений, объектом которых выступают коммерческие обозначения // Хоз-во и право. 2007. № 4. С.62-71.

чение как средство индивидуализации предприятия как имущественного комплекса. Третья рассматривает коммерческое обозначение как средство индивидуализации продукции.

На сегодняшний день толкование понятия «коммерческое обозначение» происходит без его легального определения.

Как было уже отмечено, коммерческое обозначение входит в группу средств индивидуализации участников гражданского оборота, товаров, работ или услуг. Фирменное наименование, товарные знаки и знаки обслуживания, наименования мест происхождения товаров и указание происхождения в ГК РТ названы в качестве средства индивидуализации участни-

ков гражданского оборота, товаров, работ или услуг (п. 2 ст. 1126). Как видно, данной нормой коммерческое обозначение не признано в качестве средства индивидуализации участников гражданского оборота, товаров, работ или услуг. И хотя, в соответствии с п. 3 данной статьи, можно отнести и коммерческое обозначение к объектам права интеллектуальной собственности, всё же, по нашему мнению, следует включить коммерческое обозначение в п. 2 данной нормы, как относящееся к средствам индивидуализации участников гражданского оборота, товаров, работ или услуг. Поэтому, предлагается в п. 2 ст. 1126 ГК РТ включить также коммерческое обозначение.

Аннотатсия

Аломати тичоратӣ дар шартномаи консессияи тичоратӣ

Дар мақола сухан оид ба аломати тичоратӣ дар шартномаи консессияи тичоратӣ меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки гарчанде қонунгузор бо шартномаи консессияи тичоратӣ аломати тичоратиро ҳамчун объекти ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ эътироф карда бошад ҳам, вале дар ин бора дар банди 2 моддаи 1126 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба воситаҳои фардиқунонии иштирокчиёни аҳдҳои граждани, молҳо, корҳо ва хизматрасонӣ ҳамчун объектҳои ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ бахшида шудааст, чизе гуфта нашудааст.

Бинобар ин муаллиф таклиф менамояд, ки ба меъёри мазкур аломати тичоратӣ низ илова карда шавад.

Аннотация

Коммерческое обозначение в договоре коммерческой концессии

В статье речь идет о коммерческом обозначении в договоре коммерческой концессии. Автор отмечает, что хотя законодатель в договоре коммерческой концессии признает коммерческое обозначение как объект права интеллектуальной собственности, однако в пункте 2 статьи 1126 Гражданского кодекса Республики Таджикистан, посвященной средствам индивидуализации участников гражданского оборота, товаров, работ или услуг, как объектам права интеллектуальной собственности, об этом ничего не говорится.

В связи с этим, автор предлагает данную норму дополнить коммерческим обозначением.

Annotation

Commercial designation in the contract of commercial concession

In this article we are talking about commercial designation in the contract of commercial concession. The author notes that, although the legislator in the agreement of commercial concession recognizes the commercial designation as an object of intellectual property, but in paragraph 2 of Article 1126 of the Civil Code of the Republic of Tajikistan dedicated to means of individualization of participants of civil turnover, goods, works or services as objects of intellectual property on this nothing speak.

In this regard, the author proposes to complement this norm and the commercial designation.

Қурбонов А.А.,

муаллими калони кафедраи фанҳои ҳуқуқи
гражданин факултети №2-юми Академияи
ВҚД ҚТ

МАСОИЛИ АҚДИ НИКОҲИ ХЕШУТАБОРӢ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН

Калидвожаҳо: никоҳ; хешутаборӣ; хешони наздик; оила; носолим; фарзанд; муоинаи тиббӣ.

Ключевые слова: брак; родство; близкие родственники; семья; нездоровый ребёнок; медосмотр.

Keywords: marriage; kinship; close relatives; family; unhealthy; child; medical examination.

Мусаллам аст, ки яке аз унсурҳои муҳими муносибати оилавӣ ақди никоҳ мебошад. Он асоси ба вучуд омадани муносибатҳои оилавӣ буда, ҳуқуқу уҳдадориҳои ҳамсарон аслан аз лаҳзаи бақайдгирии давлатии ақди никоҳ дар мақомоти Сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ (САҲШ) ба вучуд меояд.

Барои он ки ақди никоҳ расман ба қайд гирифта шавад ва ҳуқуқу уҳдадориҳои оилавӣ ба миён ояд, ё он эътибор дошта бошад, бояд ҳамсарон солим бошанд, ба синну соли муайян расида, монеаҳои ақди никоҳ, ки дар моддаи 14 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардидаанд, мавҷуд набошанд¹. Дар ҳолате ки никоҳшавандагон ё яке аз онҳо руҳан солим набошанд, ба синни никоҳӣ нарасида бошанд ва монеаҳои дигари ақди никоҳ мавҷуд бошанд, он аз лаҳзаи баста шуданаш эътибори қонунӣ надорад. Чунин ҳолатҳо мақомоти Сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ва никоҳшавандагонро водор месозанд, ки ҳангоми расмиёти ақди никоҳ ба нуктаҳои мазкур тавачҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд. Дар мавриди роия накардани қоидаҳои мазкур он мумкин аст боиси пайдо гаштани оқибатҳои манфӣ гардад.

Боиси қайд аст, ки монеаҳои ақди никоҳ дар моддаи 14 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, ки чунинанд:

- байни шахсоне, ки яке аз онҳо дар никоҳи дигари бақайдгирифташуда қарор дошта бошад;
- байни хешовандони наздик (падар ё модар бо фарзанд, бобо ё бибӣ бо набераи худ);
- байни бародарону хоҳарони айнӣ ва ӯғай (ки аз як падар ё модаранд);
- байни фарзандхондагон ва фарзандхондшудагон;
- байни шахсоне, ки суд яке аз онҳо бо сабаби бемории руҳӣ ё сустаклиаш (ноқисулақлиаш) ғайри қобили амал эътироф кардааст;
- байни шахсоне, ки суд яке аз онҳо бо сабаби суиистифода аз нӯшоқиҳои спиртӣ ё маводи нашъадор дорои қобилияти маҳдуди амал эътироф намудааст.

Чи хеле ки аз муқаррароти Кодекси оила маълум мегардад, яке аз монеаҳои ақди никоҳ бастанӣ он байни хешони наздик мебошад. Предмети муҳокимаи мақолаи мо низ маҳз ҳамин масъала, яъне муносибати хешутаборӣ ҳамчун монеаи ақди никоҳ мебошад. Мо кӯшиш намудаем таҳлили муқоисавӣ байни низоми ҳуқуқи амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъзе аз ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ) ва низоми ҳуқуқи Ислон гузаронида, муайян намоем, ки дар давлатҳо ва низомҳои ҳуқуқи мазкур то кадом андоза муносибати хешутаборӣ барои бастанӣ ақди никоҳ монеа мегарданд. Ҳамзамон, киҳо барои ҳамдигар хеш ҳисобида ме-

¹ См.: подробно статья 14 Препятствие заключения брака. Семейный кодекс Республики Таджикистан. Вестник Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1998 г., № 22, – С.303.

шаванд ва бо дарназардошти муносибати хешутаборӣ байни кадом гурӯҳи шахсон бастани ақди никоҳ манъ мебошад, мавриди таҳқиқ қарор додаем.

Хешутаборӣ яке аз масъалаҳои муҳим ҳангоми бастани ақди никоҳ ба ҳисоб меравад. Илми тиб исбот намудааст, ки дар баъзе мавридҳо никоҳи хешутаборӣ оқибатҳои манфӣ дорад. Ақди никоҳи байни хешони наздик дар насл боиси пайдо шудани бемориҳои модарзодии системаи узвҳои ҳаракат, шалшавии кӯдакон, бисёрангуштӣ, гунгию нобиноӣ ва ғайра мегардад. Инчунин, дар ин гуна оилаҳо мурда таваллудшавӣ ва фавти кӯдакон дар аввали инкишоф нисбат ба кӯдаконе, ки дар оилаҳои хешовандони дур ба дунё меоянд, ду маротиба зиёдтар аст. Мутахассисон сабаби чунин ҳолатро дар умумияти генҳо, ки байни падару модар ва фарзанд 50 дарсад ва байни бародарзода хоҳарзода, бобою бибӣ, холаю амак ва амма ба 25 дарсад баробар аст, маънидод мекунад¹. Барои мушаххас намудани ҳолати мавҷуд набудани умумияти генҳо никоҳшавандагонро зарур аст, ки аз муоинаи тиббӣ гузаранд.

Дар ҳамин радиф, сарвари мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии худ ба муносибати Рӯзи модар 6-уми март соли 2015 масъалаи пеш аз издивоҷ аз муоинаи тиббӣ гузаштанро таъкид карда буд. Аз ҷумла, таҷрибаи давлатҳои пешрафта, аз қабили якҷанд штати ИМА аз солҳои 50-ум, Урдун аз соли 2004, Аморати Муттаҳидаи Араб аз соли 2005, Қатар аз соли 2006, Арабистони Саудӣ аз соли 2008 ва Федератсияи Россияро аз соли 2009 ёдовар шуд, ки ба қонунҳои худ тағйирот ворид намуда, пеш аз издивоҷ аз муоинаи тиббӣ гузаштанро қорӣ кардаанд².

Зиёда аз ин, чи хеле ки аз мушоҳидаҳо, маслиҳати мутахассисон тавассути васоити ахбори омма (рӯзнома, телевизион, радио ва ғ.) маълум мегардад, масоили ақди никоҳ байни хешони наздик дар ҷумҳурии мо низ ташвишвар буда, мавриди муҳокима қарор мегирад. Мутахассисон маслиҳат медиҳанд, ки байни хешон, аз ҷумла бо духтари тағо, хола,

¹ Муфассал ниг. «Оқибатҳои никоҳи хешовандони наздик аз назари илми генетика». // Ба куллаҳои дониш. Нашрият Донишгоҳи миллии Тоҷикистон №4, феврал соли 2015 – С. 8-9.

² Ниг. Эмомалӣ Раҳмон: «Модарон ҳамчун чароғи хонадон барои тарбияи фарзанд масъул мебошанд!» // Қонун ва ҷомеа. Ҳафтаномаи ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ. №9, март соли 2015. – С. 3.

амак, амма ва ғ. ақди никоҳ баста нашавад. Чунки дар баъзе мавридҳо бо сабаби омилҳои ирсӣ ва дигар ҳолатҳои, ки илми тиб муқаррар намудааст, ин барои тавлиди фарзанди руҳану ҷисман носолим асос мегардад.

Мафҳуми хешутаборӣ дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ба сифати муродифи (синоними) калимаи хешовандӣ таҷассум гардида, ба мазмуни таборӣ, қаробат ва хешӣ маънидод мегардад³. Вожаи таборӣ марбут ба табор буда, бо маънои хешовандон, хешон, наздикон, аҳли як хонадон; хешу табор, хешон ва наздикон шарҳ дода шудааст. Дар тафсирии забонӣ калимаи хешутаборӣ ва табор ҳарчанд мафҳумҳои: хешовандон, хешон, наздикон, аҳли як хонадон; хешу табор хешон ва наздикон истифода гардад ҳам, аммо ба таври мушаххас маълум нагардидааст, ки кадом шахсон барои ҳамдигар хешу табор ё хешӣ наздик ҳисобида мешаванд.

Кодекси оилаи Федератсияи Россия⁴ ба монанди Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, бастани ақди никоҳро байни хешони наздик ҳамчун монеаи ақди никоҳ муқаррар намудааст. Тибқи моддаи 14 Кодекси мазкур шахсон зерин барои ҳамдигар хешӣ наздик дониста мешаванд: падар ё модар бо фарзанд, бобо, бибӣ бо набераи худ, байни бародарону хоҳарони айнӣ ва ӯғай (ки аз як падар ё модаранд) байни фарзандхондагон ва фарзандхондшудагон.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар иртибот ба мавзӯи матраҳ, яъне муносибати хешутаборӣ ҳамчун монеаи ақди никоҳ Кодексҳои оилаи Ҷумҳурии Узбекистон⁵, Қирғизистон⁶ ва Туркменистон низ ба монанди Кодексҳои оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Россия муқаррароти шабеҳ доранд.

Кодекс оид ба никоҳ (заношӯӣ) ва оилаи⁷ Ҷумҳурии Қазоқистон байни хешони наздик бастани ақди никоҳро манъ кардааст, аммо дар Кодекси зикргардида муайян нашудааст,

³ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибора аз 2 ҷилд). Ҷилди 2 (О – Я). Душанбе, 2008. – С. 434.

⁴ Семейный кодекс Российской Федерации от 29.12.1995, № 223-ФЗ (ред. от 05.05.2014).

⁵ Ниг. муфассал моддаи 16 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Узбекистон. (Ведомости Мачлиси Олии Ҷумҳурии Узбекистон, соли 1998).

⁶ Ниг. муфассал моддаи 15 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Қирғизистон аз 30 августи соли 2003, № 201.

⁷ Кодекс Республики Казахстан о браке (супружестве) и семье (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.01.2014 г.).

ки кадом шахсон барои ҳамдигар хеши наздик дониста мешаванд. Боиси зикр аст, ки чунин тартиб, яъне муайян накардани доираи мушаххаси хешони наздик дар қонунгузории оилавӣ барои татбиқи қонун монеа эҷод мекунад.

Чи тавре ки аз омузиши мавзӯи муносибати хешутаборӣ ҳамчун монеаи ақди никоҳ дар қонунгузории давлатҳои мазкур (Ҷумҳурии Тоҷикистон, Узбекистон, Қирғизистон, Туркманистон, Қазоқистон ва Федератсияи Россия) маълум мегардад, ду ҳолатро мушоҳида кардан мумкин аст:

1. Дар баъзе давлатҳо доираи шахсоне, ки хеши наздик дониста мешаванд ва бастанӣ ақди никоҳ байни онҳо манъ аст, муайян шудааст;
2. Дар баъзе давлатҳои дигар, баръакс, доираи хешони наздик муайян нашудааст, масалан дар қонунгузории Қазоқистон.

Агар бо истифодаи усули муқоисавӣ вобаста ба ҳамин масъала ба Фикҳи Ислом назар афканем, дар сарчашмаҳои фикҳӣ низ муносибати хешутаборӣ ҳамчун монеаи ақди никоҳ ба тафсил нисбат ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳои дар боло зикршуда инъикос гардидааст. Яъне, қонунгузории шариат хешутабориро ҳамчун монеаи ақди никоҳ эътироф намуда, доираи шахсонро, ки наметавонанд байни ҳамдигар ақди никоҳ банданд, нисбат ба қонунгузории Тоҷикистон ба таври мушаххас муайян намудааст.

Аз назари шаръӣ никоҳи занҳои зерин ҳаром аст (маҳрамҳо):

➤ **маҳрамҳои насабӣ.** Онҳо хешовандоне мебошанд, ки ақди никоҳ бо онҳо барои ҳамеша ва абадан ҳаром аст. Ба ин гурӯҳ инҳо дохил мешаванд:

- ✓ модар, модари модар (бӣбӣ) ва модари падар;
- ✓ духтар;
- ✓ духтари духтар ва духтари писар;
- ✓ хоҳар;
- ✓ духтари хоҳар ва духтари бародар;
- ✓ амма;
- ✓ хола.

Маҳрамҳои насабӣ ва абадӣ дар маҷмӯъ ҳафт навъ мебошад, ки дар китоби Қуръони карим маҳрамияти онҳо собит шудааст. Худованд мефармояд: «Бар шумо модарон, духтарон, хоҳарон, аммаҳо, холаҳо, духтаро-

ни бародар ва духтарони хоҳаронатон ҳаром гардидааст»¹.

➤ **маҳрамҳои сабабӣ-абадӣ.** Онҳо хешовандоне мебошанд, ки бо сабаби издивоҷи шахс барои вай маҳрами абадӣ гардидаанд ва ё ба сабаби издивоҷи падар ва ё писараш барои вай маҳрами абадӣ гардидааст. Ин силсилаи маҳрамҳо низ ҳамеша барои ӯ ҳаром мебошад. Инҳоро маҳрамҳои бо мусоҳарат (домодӣ) низ мегӯянд. Яъне, аз тариқи домод шудан барояш ба вучуд омадааст. Ба гурӯҳи маҳрамҳои сабабӣ-абадӣ инҳо дохил мешаванд:

- ✓ модари зан (хушдоман), ба сабаби ин ки занро ба ақди худ даровард, модараш барои вай ҳароми абадӣ мегардад, хоҳ бо он зан ҳамбистарӣ карда бошанд, ё не;
- ✓ духтари зан дар сурате, ки бо модараш ҳамбистарӣ карда бошад, вале агар модарашро пас аз ақд ва пеш аз он, ки бо вай издивоҷ намояд;
- ✓ зани падар (моиндар) ва зани падарбузург;
- ✓ зани писар (келин) ва занони писарони писар.

Ин чор навъи маҳрамҳои сабабӣ низ бо китоби Қуръони карим собит шуда, маҳрамияти онҳо абадӣ мебошад. Худованд мефармояд: «Ва модарони ҳамсаронатон ва он пешдухтаронатон, ки дар канори шумо аз он занонатон мебошанд, ки бо онҳо ҳамбистар шудаед, вале агар бо онҳо ҳамбистар нашуда бошед, (никоҳи духтаронашон пас аз ҷудой аз онҳо) бар шумо гуноҳе надорад ва занони писаронатон, ки аз пушти худатон мебошанд, бар шумо ҳаром гардонидани шудаанд»²;

➤ **маҳрамҳои разоӣ.** Онҳо хешовандоне мебошанд, ки аз тариқи ширхорагӣ барои инсон маҳрами абадӣ гардидаанд. Ақди никоҳ бо онҳо ҳаром аст. Маҳрамҳои разоӣ ва абадӣ инҳоянд:

- ✓ модари разоӣ (зане, ки ба ӯ шир додааст);
- ✓ хоҳари разоӣ (духтароне, ки ҳар ду аз пистони як зан шир хӯрдаанд).

Манъ будани ақди никоҳ бо маҳрамҳои разоӣ низ дар китоби Қуръони карим собит шудааст. Худованд мефармояд:

«Ва он модаронатон, ки ба шумо шир до-

¹ Сураи Нисо, 4: 23.

² Сураи Нисо, 4: 23.

даанд ва хоҳаронатон аз разоъат (низ) бар шумо ҳаром гардонида шудаанд»¹.

➤ **маҳрамҳои сабабие, ки никоҳ бо онҳо муваққатан ҳаром ва манъ аст.** Маҳрамҳои сабабие, ки никоҳашон муваққатан ҳаром ва манъ аст, инҳоянд:

- ✓ хоҳар ва апай зан;
- ✓ холаи зан (ҳамсараш);
- ✓ аммаи зан.

Яъне, то замоне, ки ин ҳамсараш дар никоҳи ӯст, онҳо бар вай ҳаром мебошанд. Пас аз вафоти ҳамсар ӯ бекор шудани никоҳ ӯ метавонад бо шахсони мазкур ақди никоҳ бандад.

Фикҳи Исломи ҳатто маҳрамҳои сабабиеро, ки бо тариқи зино барои шахси зинокор пайдо шудаанд, муқаррар намудааст. Инҳо низ барои ӯ маҳрамҳои абадӣ гардида, барои ҳамеша никоҳаш бо онҳо ҳаром мебошад. Яъне, агар шахсе бо зани бегонае зино кунад, усул ва фуруъи он зан ба ҳамон тартибе, ки дар маҳрамҳои сабабии абадӣ зикр шудааст, барои вай маҳрам мегарданд. Мусоҳарат (домодӣ) ҳамон тавре ки бо никоҳи шаръӣ собит мешавад, бо зино низ собит мешавад².

Дар робита ба ҳамин мавзӯъ агар низоми ҳукуки амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳоеро, ки дар боло зикр шудаанд (Федератсияи Россия, Узбекистон, Туркменистон, Қирғизистон) бо низоми ҳукуки шариат муқоиса намоем, маълум мегардад, ки доираи ҳешони наздик дар низоми ҳукуки шариат нисбат ба қонунгузори амалкунандаи давлатҳои мазкур хеле ба тафсил ва мушаххас муайян шудааст. Низоми ҳукуки амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои номбаршуда танҳо бастанӣ ақди никоҳро байни падар ӯ модар бо фарзанд, бобо, бибӣ бо набераи худ, байни бародарону хоҳарони айни ва ӯгаӣ (ки аз як падар ӯ модаранд), байни фарзандхондагон ва фарзандхондшудагон ҳамчун монеаи ақди никоҳ эътироф менамоянд.

Аммо Фикҳи Исломи ғайр аз шахсони зикршуда боз дигар ҳешонеро низ муқаррар кардааст, ки байни онҳо бастанӣ ақди никоҳ манъ аст. Масалан, бастанӣ ақди никоҳро бо духтари хоҳар ва духтари бародар, амма, хола, модари зан (хушдоман), духтари зан дар сурате, ки бо модараш ҳамбистарӣ карда бошад, зани падар (моиндар), зани писар (келин)

ва занони писарони писар, модари разоъӣ (зане, ки ба шахс шир додааст), хоҳари разоъӣ (духтароне, ки ҳар ду аз пистони як зан шир хӯрдаанд), манъ намудааст.

Агар бо назари таҳлилий ва муқоисавӣ ба муқаррароти Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Фикҳи Исломи (қонуни шариат) назар афканем, маълум мегардад, ки дар қонунгузори оилавӣ ноқисӣ мавҷуд аст. Ба андешаи мо хуб мешуд, агар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар робита ба мавзӯи матраҳ бо назардошти таҷрибаи Фикҳи Исломи такмил дода шавад.

Мо такмили қонунгузори оилавиरो дар заминаи муқаррароти Фикҳи Исломи бо дарназардошти ҳолатҳои зерин мувофиқи мақсад медонем:

– аз рӯи маслиҳати мутахассисон, ки тавассути васоити ахбори омма иброз мегарданд ва таҷрибаи илми тиб, баъзе мавридҳо ақди никоҳи ҳешутаборӣ боиси тавлиди фарзандони аз ҷиҳати ҷисмонӣ носолим мегардад. Барои пешгирии чунин оқибатҳои манфӣ такмили қонунгузори оилави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи Фикҳи Исломи аз манфиат холӣ нест;

– Исломе яке аз унсурҳои муҳими фарҳанги миллӣ ба ҳисоб меравад. Ҳақ ба ҷониби Сарвари мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки вобаста ба бузургдошти фарҳангу тамаддуни миллӣ гуфтааст: “Исломе аз фарҳанги миллӣ ва фарҳанги миллиро аз Исломе чудо ҳисобидан хатост”. Ҳамин аст ки Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаи ҳифзи арзишҳои фарҳангиву маънавии гузаштаву имрӯзаро дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо барои мо масъалаи ҳаётӣ ва тақдирсоз мешуморад³. Зиёда аз ин: «Бо эътирофи аксари муҳаққиқони ҳам ватанӣ ва ҳам хориҷӣ, таърихи қонунгузори мо, адабиёти мо, сиёсату додгустарӣ ва ниҳоят тамаддуни мо бо фарҳанги аслу ноби Исломи тавҷам будааст»⁴.

Бо дарназардошти гиромидошти фарҳангу тамаддуни миллӣ давлат дар сатҳи конституционӣ, ҳифзи сарватҳои фарҳангӣ ва маънавиро кафолат додааст⁵. Аз ин рӯ, истифодаи таҷри-

³ Труды Академии. Выпуск 11. Академия МВД Республики Таджикистан. Душанбе. 2008. – С. 52.

⁴ Зоиров Ч. Заминаҳои ҳукуки пайдоиш ва инкишофи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар Тоҷикистон (Дастури илмӣ-таълимӣ). Душанбе, 2008.

⁵ Ниг. моддаи 40 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: матни расмӣ (бо тағйири иловаҳои то соли 2003). Ведомости Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1994. - №21. – С. 430.

¹ Сураи Нисо, 4: 23.

² Абдушариф Боқизода. Фикҳи Исломи бар асоси мазҳаби ҳанафӣ. – Душанбе, 2008. – С. 520-521.

баи бойи қонунгузории шариат оид ба муносибати хешутаборӣ ҳамчун монеаи ақди никоҳ бо мақсади такмили Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи мақсад мебошад. Чи хеле ки дар боло ишора гардид, ин иқдом аз як тараф барои солимгардонии генофонди миллат мусоидат намояд, аз ҷониби дигар ҷиҳати гиромидошти фарҳангу тамаддуни миллӣ ва Ҳимояи арзишҳои он кӯмак мерасонад.

Нуктаи дигарро қайд кардан зарур аст, ки доираи хешонеро, ки бо онҳо бастанӣ ақди никоҳ эҳтимол сабаби тавлиди фарзандони носолим гардад, муайян кардан ногузир мебошад. Дар васоити ахбори омма оид ба оқибати манфӣ доштани ақди никоҳи байни хешон, аз ҷумла бо духтари хола, тағо, амак ва амма мақолаҳои зиёд нашр шуда, барномаҳои телевизионӣ намоиш дода мешаванд. Дар бисёр мавридҳо сабаби тавлиди фарзанди ҷисман носолимо аз ҳисоби ақди никоҳи байни шахсони зикршуда маънидод мекунанд. Қайд кардан зарур аст ки на қонунгузории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва на Фикҳи исломӣ бастанӣ ақди никоҳро бо ин категорияи хешон манъ накардааст.

Аннотатсия

Масоили ақди никоҳи хешутаборӣ ва роҳҳои ҳалли он

Дар мақолаи мазкур муаллиф масоили оқибати манфӣ доштани ақди никоҳи хешони наздикро мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар иртибот ба ҳамин масъала таҷрибаи қонунгузории дигар давлатҳо ва низоми ҳуқуқии шариатро таҳлил ва бо қонунгузории Тоҷикистон муқоиса намудааст. Барои бартараф намудани камбудҳои ҷойдошта дар ин самт ва такмили Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тақлифҳои мушаххас манзур намудааст.

Аннотация

Вопросы брака с родственниками и пути их решения

В данной статье автор рассматривает проблемы, имеющие отрицательные последствия заключение брака между близкими родственниками. В решении этой проблемы автор производит сравнительный анализ законодательного опыта других стран и мусульманского права с законодательством Таджикистана. Для решения существующих проблем в этой области и совершенствования Семейного кодекса Республики Таджикистан он вносит конкретные предложения.

Annotation

Questions of marriage with relatives and way of its decision

In the given article author considers the problems, having the undesirable consequence in conclusion of the marriage between the close relatives. In solving this problem author conducts the comparative analyze the legislative experience of the other countries and Muslim right with the legislation of Tajikistan. For decision of existing problems in this field and improvement of the Domestic code of the Republic Tajikistan he contributes the concrete offers.

Тибқи моддаи 15 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муоинаи тиббии шахсони никоҳшаванда, инчунин додани машварат доир ба масъалаҳои тиббӣю генетикӣ ва масъалаҳои солимгардонии оила аз ҷониби муассисаҳои давлатии ниғаждорӣ тандурустӣ маҳалли истиқомати онҳо ба таври ройгон (бепул) ва танҳо бо ризоияти шахсони никоҳкунанда анҷом дода мешавад.

Бо дарназардошти ҳалли чунин проблемаҳо барои мукамалгардонии қонунгузории оилавӣ ва бунёди оилаи солим пешниҳод менамоем:

1. Доираи хешовандоне, ки бо онҳо бастанӣ ақди никоҳ манъ аст, дар қонунгузории оилавӣ ба таври мушаххас муайян карда шаванд;

2. Ба моддаи 15 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйирот ворид карда шуда, дар таҳрири зайл қабул карда шавад: “Муоинаи тиббии шахсони никоҳшаванда, инчунин додани машварат доир ба масъалаҳои тиббӣю генетикӣ ва масъалаҳои солимгардонии оила аз ҷониби муассисаҳои давлатии ниғаждорӣ тандурустӣ маҳалли истиқомати онҳо, ройгон (бепул) ва ба таври ҳатмӣ анҷом дода шавад”.

Абдурахимов С.К.,

омӯзгори кафедраи таърих ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Кӯрғонтеппа ба номи Носири Хусрав

ЧАВОБГАРИИ ГРАЖДАНӢ – ҲУҚУҚИИ МУАССИСАИ ТАЪЛИМӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: масъулияти молумулкӣ; ҷавобгарии граҷданӣ–ҳуқуқӣ; маблағҳои пулӣ; молик; иҷрои уҳдадорихо; муассисаи таълимӣ; масъулияти субсидиарӣ.

Ключевые слова: имущественная ответственность; граҷданско-правовая ответственность; денежные средства; исполнение обязательства; образовательное учреждение; субсидиарная ответственность.

Keywords: the property responsibility; the civil-law responsibility; money resources; execution of the obligation; educational establishment; subsidiary responsibility.

Мавзӯи масъулияти (ҷавобгарии) ҳуқуқи граҷданӣ, ки яке аз мавзӯҳои баҳснок ва фароҳ ба ҳисоб меравад, қайҳо боз мавриди таҳлилу баррасӣ ва баҳсу мунозираҳои олимони дохилу хориҷи кишварамон қарор гирифтааст. Табиист, ки мавзӯи мазкур нисбати тамоми субъектҳои ҳуқуқи граҷданӣ, аз ҷумла шахсони ҳуқуқӣ низ паҳн мегардад. Ҳадафи таҳқиқоти мазкур бошад, дар ин мақола танҳо ба масъулияти (ҷавобгарии) граҷданӣ–ҳуқуқии муассисаи таълимӣ ҳамчун шахси ҳуқуқӣ – субъекти мустақили муносибатҳои ҳуқуқи граҷданӣ равона гардидааст. Бояд гуфт, ки ҳуди ибораи масъулият дар як зумра адабиёти фанни ҳуқуқшиносии ватанӣ ҷавобгарӣ маънидод гардидааст¹, ки банди низ комилан ҷонибдори он мебошам.

Ташкилу фаъолияти дилхоҳ шахси ҳуқуқӣ, аз ҷумла муассисаи таълимӣ ба молумулқи муайян ҳамчун заминаи муҳими ташкилу фаъолият ва асоси ҳастию пойдорӣ он алоқамандии ниҳоят зич дорад. Бо дарки нақши меҳварӣ доштани молумулқ дар ташкилу фаъолияти шахси ҳуқуқӣ олимони масъулияти мустақили молумулқи дар адабиёти фанни ҳуқуқшиносӣ ба сифати яке аз нишонаҳои шахси ҳуқуқӣ низ эътироф намудаанд.

Муассиса ҳамчун шахси ҳуқуқӣ барои иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорихо граҷданӣ–ҳуқуқӣ масъулияти мустақили молумулқи ба зимма дорад. Профессор Богданов Е.В. барҳақ қайд менамояд, ки масъулияти мустақили молу мулкӣ – ин аломати асосӣ ва муайянкунандаи шахси ҳуқуқӣ аст. Моҳияти шахси ҳуқуқӣ пеш аз ҳама дар масъулияти он зоҳир меёбад². Тихомиров А.В. бошад, ишора мекунад, ки масъулияти мустақили молу мулкӣ шахси ҳуқуқӣ аз рӯи уҳдадорихо худ ва дигар уҳдадорихо дар он зоҳир меёбад, ки маҳз шахси ҳуқуқӣ субъекти масъулият ҳисоб меёбад³. Ҳамин тариқ, ҳар як субъекти ҳуқуқи граҷданӣ ба таври алоҳида вобаста ба хусусиятҳои фаъолияти хеш ҷавобгарии граҷданӣ–ҳуқуқиро ба зимма дорад, ки онҳо низ аз ҳамдигар фарқ менамоянд.

Табиист, ки молик муассисаи таълимиро барои ноил гардидан ба мақсадҳои муайяни хеш ташкил намуда, дар назди он иҷроӣ як зумра уҳдадорихоро пеш мегузорад, ки онҳо бояд бечуну чаро аз ҷониби он сари вақт ва бо сифати дахлдор иҷро карда шаванд. Бояд

² Богданов Е.В. Сущность и ответственность юридического лица // Государство и право. 1997. №10. С. 98.

³ Тихомиров А.В. Режим имущества государственных и муниципальных учреждений. Общая часть. Научно-практическое пособие. – М.: РИГО, ЦНИИОИЗ, 2002. С. 8.

¹ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ (Наشري дуум). // Маҳмудов М.А. – Душанбе, “ЭР-граф”, 2009, саҳ. 279; Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ. – Душанбе, 2008. С.437.

гуфт ки асосҳои пайдоиши уҳдадорихо бошад, нахуст дар моддаи 8 ва баъдан дар моддаи 328 Кодекси граждани Чумхурии Тоҷикистон¹ (минбаъд – КГ ҚТ) пешбинӣ шудааст, ки онҳоро дар маҷмӯъ ба намудҳои зерин ҷудо кардаанд: аҳдҳои граждани–ҳуқуқӣ, ҳуқуқвайронкунии граждани (деликт) ва қонун. Иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорихо боиси вайрон кардани онҳо мегардад². Чун суҳан оид ба вайрон кардани уҳдадорихо меравад, нахуст зарур меодем, ки ба мафҳуми он низ дахл намоем. Тибқи талаботи моддаи 422 КГ ҚТ таҳти мафҳуми вайрон кардани уҳдадорихо иҷро накардан ё иҷрои номатлуб (сари вақт иҷро накардан, норасоҳои мол ва қорҳо, вайрон кардани дигар шартҳо ё ки аз моҳияти уҳдадорӣ бармеояд) дар назар дошта шудааст (иҷрои номатлуб). Дар чунин сурат хоҳ – ноҳоқ масъалаи ба ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ ҷалб кардани муассисаи таълимӣ вобаста ба дараҷаи хавфнокӣ кирдори содиршудаи он ба миён меояд.

Муассисаи таълимӣ ба сифати субъекти мустақили муносибатҳои ҳуқуқи граждани уҳдадор аст, ки ғайрияти хешро тибқи талаботи меъёрҳои ҳуқуқи граждани ба роҳ монанд. Ногуфта намонанд, ки иҷрои талаботи меъёрҳои ҳуқуқи граждани низ ба мисли дигар меъёрҳои ҳуқуқӣ бо маҷбурияти давлатӣ таъмин карда мешавад. Маҳз вайрон кардани талаботи меъёрҳои ҳуқуқи граждани боиси пайдоиши масъулияти (ҷавобгарии) граждани муассисаи таълимӣ дар назди дигар субъектҳои муомилоти граждани мегардад. Пас саволе бармеояд, ки ҷавобгарии граждани чист? Ҷавобгарии граждани гуфта, дар зерин маҷбурияти давлатӣ иҷро намудани уҳдадорихои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиро аз тарафи субъектҳои муомилоти граждани меноманд³. Табиист, ки ҷавобгарии граждани ҳамчун намуди алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ хусусиятҳои ба худ хосро дорад. Хусусиятҳои асосии он оқибатҳои ногувор доштани ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ аст. Оқибатҳои ногувор доштани ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ дар он зоҳир меёбад, ки ҳангоми ба ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ

ҷалб кардани субъекте, ки ба чунин ҳуқуқвайронкунӣ роҳ додааст, ҳуқуқҳои он аз ҷиҳати молумулкӣ маҳдуд карда мешавад. Дақиқтараш, дар ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ на ба шахсияти субъект, балки ба молумулки он таъсир расонида мешавад. Хусусияти дигар, ки аз таърифи ҷавобгарии граждани бармеояд, дар зерин маҷбурияти давлатӣ иҷро намудани уҳдадорихои молумулкӣ ва шахсии ғайри молумулкӣ аз ҷониби субъектҳои дахлдор аст. Ба сифати субъекти дахлдор ҳам ҳуди субъекти ҳуқуқвайронкунанда ва ҳам намоёндаҳои қонунии он, дар ҳолатҳои дарҷкардаи қонун, баромад менамояд, ки ин хусусияти дигар фарқкунандаи граждани–ҳуқуқӣ аз дигар намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ аст⁴.

Бояд гуфт ки ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ дорои як зумра хусусиятҳо, аз ҷумла, шаклҳо, намудҳо асос ва шартҳои хеш низ мебошад, ки таҳлилу баррасии онҳо мавзӯи баҳси алоҳида аст. Ҳанӯз оид ба шартҳои ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ ё худ таркиби ҳуқуқвайронкунии граждани, ки маҳз дар сурати мавҷудияти онҳо субъект бояд ба ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ кашида шавад, миёни олимони ақидаи ягона ба назар намерасад. Масалан, профессор Раҳимов М.З., ки дар мавзӯи ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ яке аз мутахассисони шинохта ҳисоб меёбад, шартҳои ҷавобгарии граждани – ҳуқуқиро танҳо аз амали (беамалии) зиддиҳуқуқӣ, алоқаи сабабӣ дар байни рафтори зиддиҳуқуқӣ ва оқибати бавучудода, гуноҳ ва мавҷудияти зарар ё зиён иборат донанд⁵. Муҳаққиқ Попов А.А. бошад, дар рисолаи илмии хеш аломатҳои ҷавобгарии граждани – ҳуқуқиро аз рафтори ғайриқонунӣ, гуноҳ, алоқаи сабабӣ байни рафтори ғайриқонунӣ ва оқибати фарорасида иборат донистааст⁶.

Нахуст зарур меодем, ки мавзӯи мазкурро аз таҳлилу баррасии қонунгузори умумӣ оғоз намоем. Аз рӯи қоидаи умумӣ шахсони ҳуқуқӣ нисбати уҳдадорихо хеш бо тамоми

⁴ Ҳуқуқи граждани Чумхурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. қисми якум / Муҳаррирони масъул: д.и.х. профессор, Ғаюров Ш.К., н.и.х. дотсент Сулаймонов Ф.С. Душанбе, “ЭР-граф”, 2013, С. 314. Боби 25. Сулаймонов Ф.С. – н.и.х, дотсент – (дар ҳаммуаллифӣ бо Мирзоев П.).

⁵ Ҳуқуқи граждани. қисми 1. – Душанбе: “ЭР –граф”, 2007, С. 381. (М.З. Раҳимов - д.и.х. профессор – боби 27).

⁶ Попов А.А. Учреждения как субъект гражданского права. дисс...канд.юрид.наук. Краснодарь, 2006. С.14.

¹ www.mmk.tj (санаи мурочиат 20 июли соли 2015)

² Раҳимов М.З. Дар бораи баъзе масъалаҳои ҷавобгарии субъектҳои ғайрияти соҳибдорӣ // “Давлат ва ҳуқуқ”, №3, 2001, июл – сентябри соли 2001. – С.56.

³ Ҳуқуқи граждани. қисми 1. – Душанбе: “ЭР –граф”, 2007, С. 371 (М.З. Раҳимов - боби 27).

молумулкашон мустақилона ҷавобгар мебошанд. Вале, аз ин ҷоида нисбати муассисаҳо истисно мавҷуд буда, ҷоидаи дигар амал менамояд, ки минбаъд оид ба он дахл хоҳем кард. Принципи ҷавобгарии мустақилонаи шахси ҳуқуқӣ бошад, ба таври алоҳида дар моддаи 57 КГ ҚТ пешбинӣ шудааст. Вобаста ба талаботи мазмуни қисми 2 моддаи мазкур банди чунин эрод дорам: Дар қисми 2 моддаи мазкур омадааст, ки корхонаи давлатӣ ва муассисаи аз ҷониби молик маблағгузоришаванда аз рӯи уҳдадорихои худ мувофиқи тартиб ва дар асоси шартҳои пешбинишудаи қисми 8 моддаи 125, моддаҳои 126 ва 127 ҳамин Кодекс масъулият доранд. Ба назари мо, аз матни қисми 2 моддаи 57 КГ ҚТ ишораи моддаи 132 КГ ҚТ, ки дар он оид ба муассиса ба таври алоҳида сухан меравад, аз мадди назар дур мондааст. Зеро, таҳлили моддаҳои 57 КГ ҚТ масъул будани ҳам корхонаҳои давлатӣ ва ҳам муассисаро ба онҳо ҳавола кардааст, нишон медиҳад, ки дар онҳо ба истиснои масъулияти корхонаҳои давлатӣ оид ба масъулияти муассиса тамоман сухан нафтааст. Ҳол он ки чи тавре аз талаботи мазмуни моддаи 57 КГ ҚТ бармеояд, он оид ба масъулияти муассиса дар баробари корхонаҳои давлатӣ низ бояд дахл мекард. Муқоисаи моддаи 57 КГ ҚТ ба моддаи 56 Кодекси Гражданин Федератсияи Руссия¹ (минбаъд – КГ ФР) нишон медиҳад, ки дар матни он ғайр аз моддаҳои 113 ва 115 инчунин моддаи 120 КГ ФР, ки муассиса ном дорад, бевосита зикр шуда, чунин камбудӣ дар он ҷой надорад. Бинобар ин, пешниҳод мегардад, ки дар матни қисми 2 моддаи 57 КГ ҚТ моддаи 132 КГ ҚТ низ пешбинӣ карда шавад.

Муқаррароти дигар, ки дар қонунгузорию умумӣ ба мавзӯи масъулияти граждани-ҳуқуқии муассисаи таълимӣ дахл дорад, талаботи қисми 2 моддаи 132 КГ ҚТ аст. Тибқи он муассиса аз рӯи уҳдадорихои худ бо маблағи пулии дар ихтиёраш буда, масъулият дорад. Дар сурати нокифоя будани ин маблағ молики молу мулк дахлдор аз рӯи уҳдадорихои он масъулияти иловагӣ дорад.

Нахуст мехоҳем савол гузорем, ки чаро қонунгузор муассисаи таълимиро танҳо бо маблағҳои пулӣ масъул донистааст? Дар фаъолияти муассисаи таълимӣ ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратӣ маҳз маблағҳои пулӣ, ки ба он аз ҷониби молик бо ҳуқуқи идораи

оперативӣ вобаста карда мешаванд, нақши махсусан калон доранд. Зеро, муассисаи таълимӣ ҳамчун ниҳоди иҷроқунандаи яке аз вазифаҳои давлат дар соҳаи иҷтимоӣ (таълиму тарбия) ҳисоб ёфта, фаъолияти онро бидуни маблағгузорию ин ё он субъект тасаввур кардан қиёсқан душвор аст. Табиати фаъолияти муассисаи таълимӣ ҳамчун ташкилоти ғайритиҷоратӣ худ саршор аз хароҷот буда, чиҳати иҷрои вазифаҳои ба таври пайваста маблағгузорию талаб менамояд. Гуфтан мумкин аст, ки сатҳи пешрафту тараққиёти муассисаи таълимӣ аз сатҳи маблағгузорию молик вобастагии зиёд дорад. Бо дарки нақши меҳварӣ доштани маблағҳои пулӣ дар фаъолияти муассисаи таълимӣ он дар илм ва қонунгузорию ҷорӣ ташкилоти аз ҷониби молик маблағгузоришаванда низ ном бурда мешавад. Маблағҳои пулии муассисаи таълимӣ асосан аз ҳисоби ду сарчашма- яке аз рӯи харҷнома ҷудогардидаи молик ва дигаре аз фаъолияти даромаднок ба даст овардаи он ташаккул меёбанд. Дар қисми 2 моддаи 132 КГ ҚТ бевосита наомадааст, ки муассиса бо қадом навъи маблағҳо дар назди молик ҷавобгар аст. Вале мантиқан ҳулоса кардан мумкин аст, ки муассисаи таълимӣ пеш аз ҳама бо маблағҳои пулии тибқи харҷнома ҷудогардидаи молик дар назди он масъулият дорад. Зеро, молик муассисаи таълимиро маҳз барои ноил гардидан бо мақсадҳои хеш ташкил ва фаъолияти онро бо ҳуқуқи идораи оперативӣ маблағгузорию менамояд. Баъдан, муқаррар гардидааст, ки муассиса аз рӯи уҳдадорихои худ бо маблағи пулии дар ихтиёраш буда масъулият дорад. Ҳанӯз нофаҳмоӣ, ки қонунгузор бо дарназардошти қадом нуқта ибораи “ихтиёраш”-ро истифода кардааст. Зеро, ибораи мазкур нофаҳмоӣҳои зиёдро ба вуҷуд овардааст. Аввалан, ибораи ихтиёрдорӣ вақолати ниҳой ва қонунии молик ба ҳисоб рафта, тибқи талаботи қисми 2 моддаи 232 КГ ҚТ ба дорандаи хеш имкон медиҳад, ки тақдири ҳуқуқии молу мулкро ҳал намояд. Дорой вақолати ихтиёрдорӣ будан маънои ҳуқуқи моликият доштан нисбат ба молу мулк дар идорақунии хеш қарордошта низ аст. Вале, маҳз бо дарназардошти аз ҷониби молик ба муассисаи таълимӣ бо ҳуқуқи идораи оперативӣ вобаста кардани молу мулк охири нисбат ба молу мулк вобастакардаи молик аз рӯи ҷоидаи умумӣ ҳуқуқи моликият надорад. Ҳуқуқи моликият нисбат ба молу мулк муассисаи таълимӣ ба молики

¹ www.arbitr.ru. (санаи мурочиат 10.07.2015)

он тааллуқ дорад. Дар маҷмӯъ мавзӯи мазкур баҳси алоҳида аст.

Дуюм, агар иборай зикршуда бо мазмуни идоракуниаш истифода шуда бошад, он мантқан нодуруст аст. Зеро, иборай ихтиёрдорӣ мазмуни васеъ дошта, ҳаргиз маъноӣ идоракуниро пурра иҷро наменамояд. Бо дарназардошти андешаҳои дар боло зикршуда пешниҳод мегардад, ки ҷумлаи аввали қисми 2 моддаи 132 КГ ҚТ дар таҳрири нав бо мазмуни зерин баён карда шавад: “Муассиса аз рӯи уҳдадорихои худ бо маблағи пулии бо ҳуқуқи идорай оперативии вобаста кардаи молики хеш масъулият дорад”.

Тавре зикр гардид, молик молу мулки хешро, аз ҷумла маблағҳои пулиро ба муассисаи таълимӣ бо ҳуқуқи идорай оперативӣ вобаста менамояд, ҷавобгарии он низ маҳз дар ҳамин доира сурат мегирад. Манзури мо дар сурати нокифоя будани маблағҳои пулии муассиса аз рӯи уҳдадорихои масъулияти иловагӣ доштани молики он аст, ки дар поён дахл хоҳем кард. С.Н. Братус қайд менамояд, ки ҳаҷми масъулияти шахси ҳуқуқӣ аз хусусияти молу мулки алоҳидаи он вобастагӣ дорад¹. Хусусияти молу мулки алоҳидаи муассисаи таълимӣ бошад, ҳуқуқи идорай оперативӣ мебошад, ки нисбат ба молу мулки молик ваколатҳои соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдориро соҳиб мегардад. Доираи муносибати муассисаи таълимиро нисбат ба молумулки бо ҳуқуқи идорай оперативӣ вобастакардаи молик қисми 1 моддаи 313 КГ ҚТ муайян кардааст, ки тибқи талаботи мазмуни он муассиса ҳуқуқи соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдориро ба молу мулки бо ҳуқуқи идорай оперативӣ вобастакардаи молик танҳо дар доираи муайнкардаи қонун, мутобиқи мақсади фаъолияти хеш, супоришҳои молик ва таъиноти молу мулк пайдо менамояд. Дар ҳолати баръақс муносибат намудани муассисаи таълимӣ нисбат ба молу мулки ба ӯ вобасташуда молик ҳақ дорад молу мулки зиёдатӣ, таҳти истифода қарорнадошта ва ё мутобиқи мақсад истифоданашударо пас гирад ва мутобиқи салоҳиди худ истифода намояд (қисми 2 моддаи 313, моддаи 317 КГ ҚТ).

Хусусияти муҳим ва фарқкунандаи ҷавобгарии граждани-ҳуқуқии муассисаи таълимӣ, ки аз талаботи қисми 2 модда 132 КГ ҚТ бармеояд, ҳангоми норасоии маблағҳои

пулӣ аз рӯи уҳдадорихои он масъулияти иловагӣ доштани молики он аст. Ҷавобгарии субсидиарӣ – ҳамчун яке аз намудҳои ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ ба сифати ҷавобгари иловагӣ бо ҷавобгари асосӣ дар назди кредиторон баромад менамояд. Истилоҳи “субсидиарӣ” аз “субсидия” (subsidium), ҳосил шудааст, ки дар латинӣ маънои “ёрӣ, дастгирӣ”-ро дорад².

Аз ин ҷо ҷавобгарии субсидиарӣ ҳамон вақт татбиқ карда мешавад, ки қарздори асосӣ талаботи кредиторонро қонеъ наменамояд ё аз қонеъ гардонидани онҳо саркашӣ кунад (қ. 1 моддаи 430 КГ ҚТ). Барои ҳамин ҳамчун қоидаи умумӣ талаб карда намешавад, ки ҷавобгари асосӣ бо тамоми молу мулкаш дар назди ҷабридаи аввала ҷавоб диҳад. Вай бо тамоми молу мулкаш фақат ҳангоми нарасидани молумулки қарздори (ҷавобгари) субсидиарӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешавад³. Дар сурати аз ҷониби муассисаи таълимӣ иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадорихои хеш кредиторони он ҳақ доранд нисбат ба молу мулки муассисаи таълимӣ даъво пешниҳод намоянд. Дар чунин ҳолат предметҳои ситонидани даъвои кредиторон танҳо маблағҳои пулӣ буда метавонад⁴. Бояд гуфт ки рӯёниш ба молумулки муассисаи таълимӣ дар навбати аввал аз ҳисоби даромаде, ки аз фаъолияти даромаднок гирифтааст ва молу мулке, ки аз ҳисоби чунин даромад ба даст овардааст, нигаронида мешавад. Бинобар ин, ҳангоми ба ҷавобгарии граждани-ҳуқуқӣ кашидани муассисаи таълимӣ суд бояд дар навбати аввал муайян намояд, ки оё дар он маблағҳои иловагии аз фаъолияти даромаднок ба даст оварда мавҷуд ҳақ ё на. Агар чунин маблағҳо мавҷуд бошанд, он гоҳ зарурати аз ҳисоби маблағҳои молик қонеъ гардонидани талаботи кредиторон шарт нест.

Дар навбати дуюм бошад, танҳо дар ҳолати нокифоя будани чунин даромад ва молу мулки аз ҳисоби фаъолияти даромаднок ба дастоварда рӯёниш аз ҳисоби маблағҳои пулӣ, ки молик тибқи харҷнома ба он ҷудо кардааст

² Российская юридическая энциклопедия. – М.: Издательский дом ИНФРА, 1999. С.938. (автор статьи – Е.Ю. Грачева).

³ Ҳуқуқи граждани. қисми 1. - Душанбе: “Матбуот”, 2001, – С. 355. (М.З. Раҳимов – д.и.х. профессор – боби 27).

⁴ Маҳмудов М.А., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Тафсири Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум). - Душанбе, “ЭР-граф”, 2010, С. 366.

¹ С.Н. Братусь и другие. Субъекты гражданского права. М., Юрид. лит.-ра.1984. С.54.

ва молу мулке, ки аз ҳисоби чунин маблағҳои пулӣ ба даст овардааст, равона мегардад. Табиист, ки ҳангоми рӯёниш нигаронидан аз ҳисоби маблағҳои пулии тибқи харҷнома ҷудогардидаи молик охири ҳаргиз ҷонибдор намебошад, ки ба тамоми молу мулки муассисаи таълимӣ рӯёниш нигаронида шавад. Баръакс, молик маҳз дар чунин ҳолат бо мақсади барҳам нахӯрдани муассисаи таълимӣ даъвои кредиторони боқимондари аз ҳисоби маблағҳои пулии ҳеш қонеъ гардонида, баҳри фаъолияти муътадили минбаъдаи муассисаи таълимӣ шароит фароҳам меорад. Бинобар ин, беасос дар қисми 2 моддаи 132 КГ ҚТ ва қисми 3 моддаи 318 муқаррар нагардидааст, ки дар сурати нокифоя будани чунин маблағҳои молики молу мулк аз рӯи уҳдадорихоӣ он масъулияти иловагӣ дорад (қисми 4 моддаи 430 КГ ҚТ). Ба молу мулки муассиса танҳо дар чунин ҳолат аз рӯи уҳдадорихоӣ муассисаи таълимӣ рӯёниш нигаронидан мумкин аст, агар дар ихтиёри соҳибмулк на маблағҳои пулӣ ва на дигар молу мулк боқӣ монда бошад¹.

Омили муҳиме, ки ба иҷро кардани уҳдадорихоӣ муассисаи таълимӣ дар назди кредиторони он мусоидати фаъол карда метавонад, маблағгузори зарурии муассисаи он мебошад. Дар қонунгузори ҷорӣ кишварамон оид ба аз ҷониби молик ҳатман маблағгузори зарурӣ намудани ташкилоти таъсисдодааш ва ҷавобгарӣ дар ҳолати иҷро накардани он муқаррароти хусусияти ҳатмидошта мавҷуд нест. Эҳтимол, чунин ҳолат боиси хунукназарии молик нисбати маблағгузори зарурии муассисаҳо шавад. Бинобар ин, пешниҳод мегардад, ки нахуст дар қонунгузори умумӣ КГ ҚТ чунин уҳдадорӣ молик ҳамчун замина барои қонунгузори махсус муқаррар гардад.

Бо дарназардошти ҳамин нуқта баъзе олимони коркарди механизми “ҷавобгарии граждани – ҳуқуқии муассисро барои иҷро накардани уҳдадорихоӣ оид ба маблағгузори муассиса... ва мустаҳкам намудани меъёри дахлдорро дар қонунгузори”² пешниҳод кардаанд. Масъалаи мазкур аз ҷониби муҳаққиқони дигар низ

пешниҳод гардидааст³. Маҳз маблағгузори зарурии молик боис мегардад, ки муассисаи таълимӣ уҳдадорихоӣ ҳешро дар назди кредиторон сари вақт ва бо сифати дахлдор иҷро наояд. Тибқи талаботи мазмуни қисми 1 моддаи 132 КГ ҚТ молик ташкилоти таъсисдодаашро бояд пурра ё қисман маблағгузори намояд. Дар ҳолати баръакс муносибат намудани муассиса савол бармеояд, ки масъала бояд чи гуна ҳал гардад? Бинобар ин, ҳангоми ба ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ кашидани муассисаи таълимӣ барои иҷро накардани уҳдадорихоӣ суд бояд нахуст муайян намояд, ки оё молик яке аз уҳдадорихоӣ муҳими талаботи қисми 1 моддаи 132 КГ ҚТ –ро (манзур маблағгузори зарурӣ) иҷро кардааст ё на. Агар муайян гардад, ки молик чунин уҳдадорӣ муҳими ҳешро иҷро накардааст, пас, дар чунин ҳолат на танҳо муассисаи таълимӣ инчунин молики он низ бояд ба ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ кашида шавад. Табиист, ки иҷро накардани уҳдадорихоӣ аз ҷониби муассисаи таълимӣ на бо гуноҳи он, балки маҳз бо гуноҳи молики он ба амал омадааст. Ҳамин нуқта дар қонунгузори кишварамон бевосита пешбинӣ шудааст, ки тибқи талаботи қисми 3 моддаи 57 КГ ҚТ агар сабабгори муфлисшавии шахси ҳуқуқӣ муассисон (иштирокчиён), молики молу мулки шахси ҳуқуқӣ ё шахси дигаре бошанд, ки ҳуқуқи додани дастурҳои ҳатмиро ба шахси ҳуқуқӣ ё ба тариқи дигар имконияти муайян намудани амалҳои онро доранд, ба зиммаи чунин ашхос дар сурати нарасидани молу мулки шахси ҳуқуқӣ мумкин аст аз рӯи уҳдадорихоӣ он масъулияти иловагӣ гузошта шавад. Муҳаққиқ Королева Т.В. бошад, дар рисолаи ҳеш ба масъалаи мазкур таваҷҷуҳ зоҳир карда, баррасии “масъалаи муқаррар кардани муассисро ба сифати тарафи шартнома, ки муассиса мебандад, пешниҳод кардааст. Ба сифати қарздор ҳамин тарик, ду субъект баромад хоҳад кард - муассиса ва муассисаи он ва масъулияти онҳо дар назди кредиторон якҷоя хоҳад буд. Дар чунин ҳолат ҳангоми вайрон кардани шартҳои шартнома муассисаи олии таълимӣ имконияти бевосита нисбати муассиса даъво пешниҳод намуданро дорад”⁴.

Ба таҳлилу баррасии қонунгузори махсус, ки ба мавзӯи масъулияти муассисаи таълимӣ дахл доранд, рӯ меорем. Дар моддаи 1

¹ www.vuzlib.su. Комментарий к гражданскому кодексу РФ (часть первая – под. ред. профессора Т.Е. Абовой и профессора А.Ю. Кабалкина) – Издательство Юрайт, 2009 г. 880 С.

² Королева Т.В. Гражданско–правовой статус государственного образовательного учреждения высшего профессионального образования (государственного вуза) и его структурных подразделений. Дисс. канд. юрид. наук. – М., 2007. С. 96.

³ Максимец, Л.Г. Образовательное учреждение как субъект гражданского права. Дисс. канд. юрид. наук. Москва. 2001. С. 106.

⁴ Королева Т.В. Рисолаи зикршуда. С. 96.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (минбаъд – қонун дар бораи маориф), ки мафҳумҳои асосии қонуни мазкурро фаро мегирад, мафҳуми масъулияти муассисаи таълимӣ бевосита пешбинӣ нашудааст¹. Дар хусуси масъулияти муассисаи таълимӣ суҳан ронда, бояд қайд кард, ки боби 5 қонун дар бораи маориф ба таври алоҳида уҳдадориҳо ва масъулияти субъектҳои раванди таълиму тарбияро ба истиснои уҳдадориҳо ва масъулияти муассисаи таълимӣ пешбинӣ кардааст. Воқеан, агар ба қонун дар бораи маориф дуруст назар намоем, мебинем, ки дар матни он дар хусуси уҳдадориҳо ва масъулияти муассисаи таълимӣ ба таври алоҳида ба мисли дигар субъектҳои раванди таълиму тарбия, аз қабилӣ моддаи 46 ҳуқуқ ва уҳдадориҳои падару модар (шахсони онҳоро ивазкунанда) дар соҳаи маориф, моддаи 51 уҳдадориҳо ва масъулияти омӯзгорон ва дигар кормандони соҳаи маориф меъёри алоҳида мавҷуд нест. Зиёда аз ин, муқоисаи қонун дар бораи маориф ба Қонуни Федератсияи Руссия “Дар бораи маориф”² аз 29 декабри соли 2012 нишон медиҳад, ки моддаи 28 он салоҳият, ҳуқуқ, уҳдадориҳо ва масъулияти ташкилоти таълимӣ ном дошта, дар он ҷавобгарии ташкилоти таълимӣ мушаххас пешбинӣ гардидааст. Бинобар ин, дар матни қонуни мазкур ворид сохтани моддаи алоҳида бо номи “Уҳдадориҳо ва масъулияти муассисаи таълимӣ” дар таҳрири зерин қобили қабул доништа мешавад: “Муассисаи таълимӣ барои иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳои ҳеш тибқи талаботи боби 24 кодекси граждани (Масъулияти вайрон кардани уҳдадорӣ) масъулият дорад. Зарари моддӣ ва маънавӣ, ки муассисаи таълимӣ ба шахсони воқеӣ, ҳуқуқӣ ва давлат расонидааст, тибқи талаботи боби 55 кодекси граждани (Уҳдадориҳо вобаста ба расонидани зарар) рӯёнида мешавад”.

Қонун дар бораи маориф баъзе масъулияти муассисаи таълимиро барои иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро накардани уҳдадориҳои он муқаррар кардааст. Таҳлилу мушоҳидаҳо собит менамоянд, ки муассисаи таълимӣ вобаста ба хусусияти фаъолияти ҳеш асосан ду масъулияти муҳим ба зимма дорад. Аз ҷум-

ла, дар моддаи 59 қонун уҳдадори муассисаи таълимӣ оид ба ҷуброни зарари аз таҳсилоти бесифат ба таълимгиранда расонидашуда мееравад, ки тибқи он зарари аз таҳсилоти бесифат ба таълимгиранда расонидашуда зараре мебошад, ки бо гуноҳи муассисаи таълимӣ дар ҳолати номатлуб иҷро кардани талаботи стандартҳо, барномаҳо, нақшаҳои таълимӣ ва ғайраҳо расонида шудааст. Тибқи талаботи қонун дар бораи маориф шахсе, ки аз таҳсилоти бесифат зарар дидааст, ҳуқуқ дорад аз муассисаи таълимӣ ҷуброни онро дар шаклҳои пешбиникардаи қонун талаб намояд. Уҳдадори дигарӣ асосии муассисаҳои таълимӣ дар он аст, ки онҳо ҳангоми ҷараёни таҳсил масъулиятро барои беҳатарии ҳаёт ва саломатии хонандагон, тарбиягирандагон ва кормандони соҳа бояд ба зимма дошта бошанд. Вобаста ба ин, дар қисми 1 моддаи 64 қонун нишон дода шудааст, ки фаъолияти соҳаи маориф бо дарназардошти зарурати таъмини ҳифзи ҳаёт ва саломатии таълимгирандагон ба роҳ монда мешавад. Ҳамзамон, дар қисми 2 моддаи мазкур омадааст, ки муассисаҳои таълимӣ шароити заруриро, ки ба ҳифз ва таҳкими саломатии таълимгирандагон, инчунин инкишофи ҷисмонии онҳо нигаронида шудааст, муҳайё месозанд. Тавре ки мебинем қонунгузор дар инҷо аз ҷи сабаб бошад, ки масъулиятро барои ҳаёт ва саломатии кормандони соҳа аз ҷумла омӯзгорон ва дигар кормандони он сарфи назар кардааст. Аз ин рӯ, пешниҳод мегардад, ки омӯзгорон ва дигар кормандони соҳа низ ҳамчун ҷузъи ҷудоинопазир, ҳамзамон яке аз субъектҳои асосии раванди таълиму тарбия дар масъалаи зикршуда хатман ба ҳисоб гирифта шаванд.

Хулоса, барои инкишофи зарурии муносибатҳои ҳуқуқи граждани ба субъектҳои он аз ҷумла, муассисаи таълимӣ лозим аст, ки он уҳдадориҳо, ки қонунгузори ҷорӣ кишварамон ва молики он дар назди онҳо гузоштааст, ба таври дахлдор иҷро намоянд. Дар ҳолати баръакс муносибат намудан он боиси халалдор ёфтани фаъолияти дигар субъектҳо гардида, билохира ба онҳо зарар расонида мешавад, ки ҷунин ҳолат боиси пайдоиши масъалаи ҷавобгарии граждани–ҳуқуқӣ мегардад.

¹ www.mmk.tj.

² www.consultant.ru.

Аннотатсия**Чавобгарии граждани-хукукии муассисаи таълимӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Дар мақолаи мазкур оид ба чавобгарии граждани-хукукии муассисаи таълимӣ ҳамчун субъекти мустақили муносибатҳои ҳукукии граждани суҳан меравад. Дар он муаллиф оид ба мафҳум, моҳият ва хусусиятҳои чавобгарии граждани-хукукии ҳамчун намуди алоҳидаи чавобгарии ҳукукии ва дигар масоили ба он алоқаманд дар заминаи таҳқиқоти илмии як зумра олимони, ҳамчунин қонунгузорию умумӣ ва махсуси дохиливу хориҷи кишварамон ибрози ақида кардааст.

Аннотация**Гражданско-правовая ответственность образовательного учреждения в Республике Таджикистан**

В данной статье речь идет о гражданско-правовой ответственности образовательного учреждения как самостоятельного субъекта правоотношений гражданского права. Автор выражает своё мнение относительно сущности, понятия и особенности гражданской ответственности, как одного из видов юридической ответственности и другие проблемы, имеющие отношение к ней, на основе ряда научных исследований отечественных и иностранных учёных, а также общее и специальное законодательство страны и зарубежья.

Annotation**Civil-legal responsibility of educational establishment in the Republic of Tajikistan**

This article analyzes the civil - legal responsibility of educational establishment as the independent subject of legal relation of the civil rights. The author expresses his the opinion concerning essence, concept and features of the civil liability as the one kinds of juridical responsibility and other problems having, the relation to it on the basis of a number of scientific researches of the domestic and foreign scientists, and also the general and special legislation of the country and the foreign countries.

Нуров Х.,

специалист отдела законодательства по труду, миграции и социальной защите Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан, соискатель Института философии, политики и права им. А. Баховаддинова АН РТ
E-mail: nkhofiz@mail.ru

О СОСТОЯНИИ ПРАВООТВЕТСТВА В СФЕРЕ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКИСТАНЕ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Калидвожаҳо: илм; фаъолияти илмӣ-техникӣ; ҳуқуқэҷодкунӣ; қонунгузорӣ; Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи илм ва технология.

Ключевые слова: наука; научно-техническая деятельность; правотворчество; законодательство; Стратегия Республики Таджикистан в области науки и технологий.

Keywords: science; scientific-technical activity; law-making; legislation; Strategy Republic of Tajikistan in the field of science and technology.

Опыт развития экономики передовых стран убедительно свидетельствует о решающей роли научно – технического процесса. Наука все в большей мере становится непосредственно производительной силой общества. Новая техника и технология позволяют выпускать товары с высокими потребительскими качествами, экономить материальные и энергетические ресурсы, повышать производительность труда, сохранять окружающую среду. Новейшие технологии разрабатываются на основе достижений науки. Наука сама является неотъемлемой частью культуры, формируя базовые духовные и моральные ценности человека. Именно на этом пути достигли значительных успехов в экономическом и социальном развитии многие страны с различной историей и национальными традициями, природными ресурсами и географическим расположением.

В Республике Таджикистан в период предшествующий распаду СССР, общественно-политическому и социально-экономическому кризису, вызванному событиями начала 90-х годов, развитие науки находилось на сравнительно высоком уровне. В институтах Академии наук Республики Таджикистан, других научно-исследовательских учреждениях и высших учебных заведениях была создана материально-техни-

ческая база для проведения научных исследований. По многим направлениям науки были подготовлены научные кадры, сформировались оригинальные научные школы. Исследования проводились в координации с институтами Академии наук СССР и другими научными центрами бывшего СССР.

После провозглашения государственной независимости Республики Таджикистан, большие усилия были направлены на сохранение и поддержание научного потенциала, реформирование науки и переориентацию ее на решение актуальных проблем стоящих перед страной. В настоящее время продолжается процесс реформирования науки. Научно-исследовательские учреждения постепенно адаптируются к деятельности в новых условиях. В стране взят стратегический курс на поддержание и укрепление научного потенциала, как основы для успешного продвижения страны по пути устойчивого развития.

Определяющим документом в этой сфере является Конституция Республики Таджикистан (1994 г.). В статье 40 Конституции Республики Таджикистан утверждается: «Каждый имеет право на свободное участие в культурной жизни общества, художественном, научном и техническом творчестве, и пользоваться

ся их достижениями. Культурные и духовные ценности охраняются государством»¹.

Конечно, сфера научной деятельности, как и другие сферы, нуждается в правовом регулировании, и такая необходимость в настоящее время признана во всем мире. В связи с этим необходимо каждому государству, в том числе Таджикистану, иметь эффективные правовые механизмы научной и научно-технической политики.

Правотворчество представляет собой одну из важнейших сторон деятельности государства, форму его активности, имеющую своей непосредственной целью формирование правовых норм, их изменение, отмену или дополнение. В каждом государстве правотворчество обладает своими особенностями, но везде оно направлено на создание и совершенствование единой, внутренне согласованной и непротиворечивой системы правовых норм, регулирующих сложившиеся в обществе разнообразные отношения.

По своей социальной сути правотворчество есть процесс возведения государственной воли в закон, ее оформления в различных нормативных правовых актах, процесс придания содержащимся в них правилам поведения – государственным велениям общеобязательного характера. Оно охватывает непосредственную деятельность уполномоченных на то государственных органов по выработке, принятию, изменению или дополнению нормативных правовых актов.

Правотворчество является важнейшей составной частью правообразования вообще. Последняя включает в себя не только собственно правотворческий, но и весь предшествующий ему подготовительный процесс формирования права. Необходимость существования подготовительного процесса обуславливается постоянно возникающей потребностью повышения качества издаваемых актов. Ведь качество зависит не только, а зачастую и не столько от уровня собственно самой правотворческой деятельности государственных органов, сколько от уровня проводившихся до принятия того или иного правового акта подготовительных работ.

Для того чтобы принимаемый акт в максимальной степени отвечал потребностям жизни общества и был эффективен, важно за-

ранее разрешить круг проблем, касающихся его характера, формы, внутренней структуры, места и роли в системе других нормативных правовых актов, определить факторы, способствующие, или наоборот, препятствующие подготовке и принятию того или иного нормативного правового акта. Необходимо четко спрогнозировать позитивные и возможные негативные (побочные) последствия реализации требований, содержащихся в различных нормативных правовых актах.

Государство обеспечивает принятие законодательных и правовых норм, определяющих в соответствии с международными нормами основные правовые, экономические и социальные условия и гарантии, обеспечивающие государственную поддержку развитию научно – технической сферы, свободное развитие научных исследований и защиту прав ученых и научно – исследовательских организаций. Действия в этой области направлены на правовое регулирование в научно – технической сфере, на создание правового пространства, максимально содействующего раскрытию творческого потенциала научно – технических работников.

Эти задачи решаются на основе действующего законодательства Республики Таджикистан и разрабатываемых проектах нормативных правовых актов о науке.

С этой целью был принят ряд законов и постановлений Правительства, определяющий национальную политику в сфере науки, направленный на поддержание научного потенциала и развитие научных исследований, среди которых необходимо отметить следующие:

- Закон Республики Таджикистан «О науке и государственной научно-технической политике»²;
- Закон Республики Таджикистан «Об Академии наук Республики Таджикистан»³;

² Закон Республики Таджикистан «О науке и государственной научно-технической политике» (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1998 г., № 10, ст. 94; 2004 г., № 5, ст. 336; 2007 г., № 7, ст. 697; 2008 г., № 12, ч.2, ст. 1011; 2013 г., №7, ст. 535, №12, ст. 904). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mmk.tj.

³ Закон Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года «О науке и государственной научно-технической политике» (Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1998 г., № 10, ст. 94; 2004 г., № 5, ст. 336; 2007 г., № 7, ст. 697; 2008 г., № 12, ч.2, ст. 1011; 2013 г., №7, ст. 535, №12, ст. 904). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mmk.tj.

¹ Конституция Республики Таджикистан (1994 г.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mmk.tj.

- постановление Правительства Республики Таджикистан «О Концепции государственной научно-технической политики Республики Таджикистан»¹;
- постановление Правительства Республики Таджикистан «О порядке государственной аккредитации научных организаций»²;
- постановление Правительства Республики Таджикистан «О Совете по координации научно-исследовательских работ в области естественных, технических, медицинских, гуманитарных и общественных наук в Республике Таджикистан»³;
- постановление Правительства Республики Таджикистан «О создании Аттестационной комиссии Республики Таджикистан по аттестации научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации»⁴;
- постановление Правительства Республики Таджикистан «Об Академии педагогических наук при Министерстве образования Республики Таджикистан»⁵;
- постановление Правительства Республики Таджикистан «Об утверждении программы развития точных наук в Республике Таджикистан на 2005-2008 годы»⁶;
- постановление Правительства Республики Таджикистан «О деятельности Академии наук Республики Таджикистан»⁷.
- постановление Правительства Республики Таджикистан «О Стратегии Республи-

ки Таджикистан в области науки и технологий на 2007-2015»⁸.

В 2015 году взамен Закона Республики Таджикистан «О науке и государственной научно-технической политике» от 1998 года был принят Закон Республики Таджикистан «О научной деятельности и государственной научно-технической политике»⁹.

Таким образом, основными важными документами, определяющими политику и стратегию научно-технической деятельности в Республике Таджикистан в настоящее время являются Закон Республики Таджикистан «О научной деятельности и государственной научно-технической политике» и утвержденная постановлением Правительства Республики Таджикистан «Стратегия Республики Таджикистан в области науки и технологий».

Закон «О научной деятельности и государственной научно-технической политике» определяет организационные, правовые, экономические и социальные основы научной и научно-технической деятельности в Республике Таджикистан и направлен на создание благоприятных условий для государственной поддержки науки и повышения интеллектуального и культурного уровня граждан. Правительство Республики Таджикистан обеспечивает проведение в Республике Таджикистан единой государственной политики в области науки, в частности, разрабатывает и осуществляет меры государственной поддержки развития науки, обеспечивает государственную поддержку фундаментальной науки, имеющих общегосударственное значение приоритетных направлений прикладной науки.

Согласно ст.6 Закона Республики Таджикистан «О научной деятельности и государственной научно-технической политике», к компетенции Правительства Республики Таджикистан в области научной и (или) научно-технической деятельности относится: разработка основных направлений государственной политики в области научной и (или) научно-технической деятельности и организация ее осуществления; утверждение Перечня приоритетных направлений фундаментальных и

⁸ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2006 г., №362, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

⁹ Закон Республики Таджикистан от 18 марта 2015 года № 1197 «О научной деятельности и государственной научно-технической политике» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mmk.tj.

¹ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 15 марта 1999 г., №87, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

² Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 февраля 2000 г., №54, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

³ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 сентября 1997 г., №395, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

⁴ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 сентября 1997 г., №395, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

⁵ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 декабря 2002 г., №482, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

⁶ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 29 декабря 2003 г., №571, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

⁷ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 1 октября 2004 г., №385, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

прикладных научных исследований; утверждение правил аккредитации субъектов научной и (или) научно-технической деятельности; учреждение премий в области науки, государственных научных стипендий и утверждение порядка их присуждения; утверждение правил государственного учета научных, научно-технических проектов и программ, финансируемых за счет государственного бюджета, и отчетов по их выполнению; утверждение порядка организации и проведения научных исследований и опытно-конструкторских работ на основе партнёрства государства и частного сектора и др.

Следует отметить, что Стратегия Республики Таджикистан в области науки и технологий на 2011-2015 гг., утвержденная постановлением Правительства Республики Таджикистан 3 марта 2011 года за №114, стала основополагающим документом реформирования и развития сферы науки в Республике Таджикистан. В течение нескольких лет, прошедших со времени её утверждения Правительством страны, научно-исследовательские учреждения и высшие учебные заведения неукоснительно придерживались Плана мероприятий по реализации указанной Стратегии. В соответствии с этим Планом были подготовлены и представлены в Правительство Республики Таджикистан проекты программ по реализации Стратегии, разработаны и нашли применение в производстве ряд технологий, включённых в Перечень важнейших технологий, которые планировались разработать и внедрить в производство в 2011-2015 годы.

В последние годы Правительство Республики Таджикистан утвердило следующие программы и меры по реализации Стратегии, направленные на развитие науки и практическое использование результатов научных исследований:

- Программа подготовки научных кадров в Республике Таджикистан на 2009-2015 годы¹;
- меры по поддержке развития общественных и гуманитарных наук в Республике Таджикистан на 2010-2015 годы²;

- Программа интеграции науки и высшего образования Республики Таджикистан на 2010-2015 годы³;
- Программа внедрения научно-технических достижений в промышленное производство Республики Таджикистан на период 2010-2015 годы⁴;
- Программа развития естественных, математико-технических наук на 2010-2020 годы⁵;
- перечень приоритетных направлений научных исследований в Республике Таджикистан на 2010-2012 годы⁶;
- Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы⁷;
- Программа развития потенциала и интеллектуальной собственности человека на период до 2020 года⁸;

Стало очевидно, что Стратегию Республики Таджикистан в области науки и технологий на 2011-2015 годы необходимо привести в соответствие с перечисленными выше программами и рядом других мер Правительства страны, направленных на развитие науки, с учётом современных требований к науке и возрастания её роли в социально-экономическом развитии страны.

К этому призвал Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своём выступлении на встрече с представителями науки и образования, посвящённой Году образования и технической культуры, состоявшейся 23 декабря 2009 года.

В принятом Правительством Республики Таджикистан постановлении от 4 февраля 2010

¹ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 2 июля 2008 г., № 296, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

² Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31 декабря 2008 г., № 661, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

³ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 2 июля 2009 г., № 371, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

⁴ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 05 октября 2009 г., № 574, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

⁵ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 27 февраля 2010 г., № 89, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

⁶ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 марта 2010 г., № 167, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

⁷ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 апреля 2011 г., № 227, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

⁸ Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 декабря 2012 г., № 687, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.adlia.tj.

г. за № 33 «Об итогах социально-экономического развития Республики Таджикистан в 2009 году и задачах на 2010 год», Академии наук Республики Таджикистан совместно с соответствующими министерствами и ведомствами было дано поручение подготовить предложения по внесению изменений и дополнений в Стратегию Республики Таджикистан в области науки и технологий на 2007-2015 годы. Во исполнение данного поручения специально созданная межведомственная комиссия подготовила новую редакцию Стратегии Республики Таджикистан в области науки и технологий на 2011-2015 годы.

В соответствии с постановлением Правительства Республики Таджикистан от 16 сентября 2010 года, №459 «О структурно-административной реформе Академии наук Республики Таджикистан», была обновлена административная структура Академии. Основные положения этого важного документа были направлены для поддержания деятельности Академии наук Республики Таджикистан и науки страны в целом, что было учтено при подготовке новой редакции Стратегии.

Цель Стратегии в новой редакции состоит в создании высокоэффективной системы государственной поддержки и развития науки, обеспечивающей концентрацию научного потенциала на приоритетных для нашей страны направлениях научных исследований и социально-экономического развития, ускорении формирования инновационной инфраструктуры и практического применения инноваций, создании конкурентоспособных технологий, востребовании научных разработок со стороны производства, бизнеса, предпринимателей, обеспечении престижности и привлекательности научного труда, создании благоприятных условий для подготовки молодых ученых и специалистов, развитии образования и культуры и, в конечном итоге, подъеме интеллектуального потенциала общества до такого уровня, который обусловит ускорение прогресса нашей страны и достижение целей Национальной стратегии развития Таджикистана.

Важнейшими элементами реформирования системы управления сферой науки является совершенствование законодательной, нормативно-правовой базы науки и социальной поддержки работников сферы науки.

Интересы социально-экономического развития Республики Таджикистан выдвигают новые требования к науке. В связи с этим актуаль-

ным является вопрос о необходимости более четкого определения правового статуса и задач научно-исследовательских учреждений страны всех категорий, а также статуса и обязанностей субъектов научно-технической деятельности.

Законодательство о науке, которое в советский период в значительной мере тяготело к сфере административного права, в настоящий период представляет собой межотраслевой законодательный комплекс, развивающийся на стыке административного, гражданского, налогового, бюджетного, трудового и других отраслей законодательства. К сожалению, из предметной сферы закона о науке практически выпал такой важный блок, как права и обязанности субъектов научной деятельности. Глава 3 Закона Республики Таджикистан «О науке и государственной научно-технической политике» лишь определяет основные понятия, относящиеся к правовому регулированию научной деятельности субъектов научной и (или) научно-технической деятельности, правовые формы организации и принципы регулирования научной и (или) научно-технической деятельности, способы формирования и реализации государственной научно-технической политики. Правда, в статье 10 Закона Республики Таджикистан «О науке и государственной научно-технической политике», посвященной субъектам научной деятельности, законодатель перечислил их права и обязанности, однако эти перечни в современных условиях, не являются достаточными. Поэтому, на наш взгляд, необходимо внести ряд изменений и дополнений в рассматриваемую главу Закона Республики Таджикистан «О научной деятельности и государственной научно-технической политике» с целью ее совершенствования.

С целью социальной поддержки работников сферы науки необходимо разработать и принять ряд законодательных и нормативных правовых актов направленных на усовершенствование системы оплаты труда в сфере науки, государственной поддержке работников сферы науки, особенно аспирантов и молодых ученых, создания благоприятных условий для прогрессирования их деятельности и пр.

В целях обеспечения исполнения действующего законодательства Республики Таджикистан и его совершенствования и гармонизации, необходимо разработать нормативные правовые акты, регламентирующие и конкретизирующие практическое их применение в научно-технической сфере.

Аннотатсия

Оид ба ҳолати ҳуқуқэҷодкунӣ дар соҳаи ҷаҳоншиносӣ ва илмӣ-техникӣ дар Тоҷикистони муосир ва баъзе масъалаҳои тақвинути он

Дар мақолаи мазкур муаллиф ҳолати ҳуқуқэҷодкуниро дар соҳаи ҷаҳоншиносӣ ва илмӣ-техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намуда, роҳҳои ҳалли масоили ҷаҳоншиносӣ дар ин соҳа ба вуҷуд меорад пешниҳод менамояд.

Аннотация

О состоянии правотворчества в сфере научно-технической деятельности в современном Таджикистане и некоторые вопросы его совершенствования

В данной статье автор, анализируя состояние правотворчества в сфере научно-технической деятельности в Республике Таджикистан, предлагает пути решения отдельных вопросов возникающих в этой области.

Annotation

On the state of law-making in the field of scientific and technological activities in the modern Tajikistan and some questions of its improvement

In this article the author, analyzing the state of the law-making in the field of scientific and technological activities in the Republic of Tajikistan, offers the solutions to individual issues arising in this area.

Маҳмадшоев Ф.А.,

сардори шуъбаи ҳукуқи байналмилалӣ Маркази миллӣ қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

E-mail: farhodmahmadshoev@rambler.ru

НАҚШИ ТАШРИФОТИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАШАККУЛИ МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚИИ ДИПЛОМАТӢ

Калидвожаҳо: *ташрифоти давлатӣ; робитаҳои дипломатӣ; таширфоти дипломатӣ; муносибатҳои байналмилалӣ; хадамоти дипломатӣ; сиёсати хориҷӣ; танзимномаи ҳуқуқи таширфот.*

Ключевые *государственный протокол; дипломатические сношения; дипломатический протокол; международные отношения; дипломатическая служба; внешняя политика; правовое регулирование протокола.*

Keywords: *state protocol; diplomatic relations; diplomatic protocol; international relations; diplomatic service; foreign policy; regulation protocol.*

Дипломатияи муосир ва ҳуқуқи дипломатиро бе ташрифоти давлатӣ тассавур намудан ғайримкон аст. Зеро, дар заминаи ташрифоти давлатӣ ҳамчун падидаи нодир муносибатҳои дӯстона, ҳамзистӣ, ҳамсоғии муътадили байни кишварҳо, намояндагии давлат дар хориҷа ва дар назди ташкилотҳои байналмилалӣ минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ташаккул меёбад. Бо мақсади дар сатҳи дахлдор амалӣ намудани ҳадафҳои стратегии худ ҳар як давлат бо шумули Тоҷикистон, бо таъри ба урфу одат, анъана ва таҷриба, стандартҳои байналмилалӣ ва миллӣ заминаҳои ҳуқуқи рушди падидаи мазкурро фароҳам меоварад.

Аз лиҳози таърихӣ дипломатияи тоҷик аз аҳди қадим бо оғоз аз қабули эълумияи Куруши Кабир, аҳди Сомониён то имрӯз ба урфу одат ва анъанаҳои барҷастаи ташкили муносибатҳои дипломатӣ таъри намуда, амалан дар низоми алоҳидаи давлатдорӣ қарор дошт. Таъсиси мақомоти алоҳидаи Девони амид-ал-мулк (вазират) дар аҳди Сомониён барои мисол, ҳамчун муассисаи марказӣ, ки ба омодагии ҳуҷҷатҳои расмӣ ва муқотибот машғул буд, дар давлатдорӣ тоҷикон ҳаёти сиёсии ҳамонвақта, ташаккули муносибатҳои байналмилалӣ минбаъд ҳам нақши назаррас гузошт¹.

Баробари соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон қатори масъалаҳои зиёде эъморӣ давлатдорӣ, бунёди сохтори муосири сиёсати хориҷӣ ба вучуд омад. Интиҳоби роҳи бунёди давлатдорӣ навин, азми роҳбарияти олии кишвар, махсусан Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар устувор гардонидани муносибатҳои байналмилалӣ бо кишварҳои Афғонистон, Туркия, Қирғизистон² ва ғ., вусъати батадричи муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистон бо ташкилотҳои байналмилалӣ умумиҷаҳонӣ ва минтақавӣ боиси қабули асосҳои ҳуқуқӣ гардид, ки дар маҷмӯъ барои пешрафти дипломатияи тоҷик нақши қалбӣ бозиданд. Қабули Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии хадамоти дипломатӣ ва амалисозии форматҳои нави ҳамкорӣ ба пайдоиш ва рушди падидаи ҳуқуқи дипломатӣ-таширфоти давлатӣ таъсирӣ амиқ гузошт.

Зарурати иҷроӣ яқзайли муқаррарот ва одатҳои хусусияти ташрифотидошта боиси он гардид, ки Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Муқаррароти асосии амалияи ягонаи ташрифоти Тоҷикистон (Ташрифоти давлатӣ)»³ аз 4 июни

¹ Саъди Шарифи. Становление и развитие таджикской дипломатии (1917-2011 гг.). / Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук, Душанбе, 2011. С.10.

² Сарони кишварҳои мазкур яке аз аввалинҳо шуда ба Тоҷикистон ташриф оварда буданд.

³ Минбаъд – Муқаррароти асосӣ.

соли 1997, №733 қабул гардид. Ва дуруст аст, ки бо қабули санади мазкур ташрифоти давлатӣ шакли муайяни худро гирифт¹. Мутобиқи банди 2 Фармони мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазорату муассисаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор гардиданд, ки ҳамин Муқаррароти асосиро ба роҳбарӣ гирифта, иҷро намоянд.

Бо саъю кӯшиши мақомоти олии ҳокимияти давлатӣ, махсусан Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раисони палатаҳои парлумони касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба зиммаи онҳо амалӣ намудани сиёсати хориҷии кишвар воғузур гардидааст, ташрифоти давлатӣ такмил ёфта, барои таъминоти ташкилии он тадбирҳои мушаххас андешида шуданд.

Дар асоси қисми II Низомномаи Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2006, №593 тасдиқ шудааст, ба зиммаи он иштирок дар таъмини маросими ташрифотӣ ҳангоми мубодилаи байнидавлатӣ дар сатҳи олий ва баланд, риоя ва назорати рафти Ташрифоти давлатӣ аз ҷониби мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои дохилидавлатӣ ва байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон воғузур гардидааст. Аз ин рӯ, пешравӣ ва муваффақиятҳо дар самти робитаҳои байналмилалӣ, натиҷаҳои назарраси чорабиниҳои гузаронидашаванда, дар маҷмӯъ обрӯ ва эътибори ҷумҳурӣ ба фаъолияти ҳамин сохторҳо ва мақомот алоқаманд доништа мешавад.

Бояд зикр намуд, ки ба ҳайси мақомоти асосии иҷроқунандаи ташрифи давлатӣ Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида, дар сохтори дастгоҳи марказии он Раёсати Ташрифоти давлатӣ таъсис ёфта, ба таври мунтазам амал менамояд, ки мутобиқи таҷрибаи байналмилаливу тамоми чорабиниҳои муҳим вобаста ба сафарҳои расмӣ ва қорӣ хориҷии давлатии ҳайатҳои Тоҷикистон, қабул ва гусели ҳайатҳои давлатҳои хориҷӣ ва ходимони давлатиро барӯҳда дорад. Ва дар ҳақиқат Раёсати ташрифоти давлатӣ, ки ҳамрадифи таъсиси вазорати

мазкур аст, симои Вазорати қорҳои хориҷиро муайян менамояд².

Бояд ибраз намуд, ки дар ҷумҳурӣ дараҷа ва хусусиятҳои ташрифот низ муқаррар гардидааст. Ташрифоти давлатӣ вобаста ба дараҷа ба олий (ташрифи роҳбарони давлатҳо, роҳбарони ҳукуматҳо) ва ба дараҷаи баланд (ташрифи ҳайатҳои давлатӣ ва ё ҳукумати, ки аз ҷониби муовинони сарони давлатҳо, ё ин, ки ҳукуматҳо раҳбарӣ карда мешаванд, ташрифи вазирони қорҳои хориҷӣ, ташрифи намояндагони махсуси сарони давлатҳо, сарони намояндагиҳо ва Дабири кулли СММ) ҷудо гардидаанд. Вобаста ба хусусияти қабул ташрифҳои зикргардида онҳоро ба категорияҳои зерин ҷудо намудаанд:

- ташрифи давлатӣ;
- ташрифи расмӣ;
- ташрифи қорӣ;
- ташрифи сарироҳӣ;
- ташрифи ғайрирасмӣ (хусусӣ).³

Бояд зикр намуд, ки аксари категорияҳо ва форматҳои ташрифотӣ дар таҷрибаи байналмилалӣ ва ҷумҳурӣ ба таври васеъ ба назар мерасад. Илова бар ин тақсимбандии мазкур вобаста ба мақоми ҳар як шахси ташрифоваранда муайян гардида, баёнгари ҳолати ҳамқорӣ, дурнамои муносибатҳои байналмилалии ҳар як кишвари мустақил аст. Масъалаи танзимнамоии ҳуқуқи ташрифот дар сатҳи олий ва баланд дар замони муосир зарур арзёбӣ гардида, як навъ муайянқунандаи қутбҳои рушди муносибатҳои байни кишварҳо аст. Илова бар ин, ташкили мувофиқи қор дар самти ташрифоти давлатӣ ҳамчун воситаи ҳамқорӣ миёни кишварҳо боиси ба даст овардани эътиром гардида, нуфуз ва обрӯ, қадру қимати ҳар як давлатро дар арсаи байналмилалӣ баланд мебардорад.

Ба раванди ташрифоти давлатӣ қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъсир расонида, боиси мунтазам такмил ёфтани он мегардад. Қабули Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рамзҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи хизмати дипломатӣ» ва дигар санадҳои меъёрии

² Дипломатия Таджикистана (к 50-летию создания Министерства иностранных дел Республики Таджикистан), Душанбе, 1994.

³ Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня. В двух томах. Том 2./ Под общей редакцией Хамрохона Зарифи (Составитель Д.Назриев) из серии: Внешняя политика Таджикистана. - Душанбе: «Ирфон», 2011.С.9.

¹ Эмомалӣ Раҳмон – бунёнгузори сиёсати хориҷии Тоҷикистон. / Зери назари ҳамроҳон Зарифӣ. – Душанбе. «Ирфон», 2012. – С.35.

хуқуқӣ боиси таквияти муносибатҳои ҳуқуқии дипломатӣ гардида, дар ташрифоти давлатӣ дигаргуниҳоро ба вуҷуд оварданд. Аз ҷумла, тартиби истифодаи Ливои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми дар хориҷа ба сифати шахси расмӣ будани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардид.

Ливои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми дар сафари расмӣ қарор доштани Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тақия ба принсипи одоби байналмилалӣ мутобиқи тартиби протоколи тарафи қабулкунанда метавонад дар қароргоҳи зисти муваққатӣ ва воситаи нақлиёти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон афрохта шавад. Ба ҳамин монанд истифодаи Нишони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми таҷлили чашнҳои давлатӣ, гузаронидани парадҳои расмӣ, қабули шахсонӣ расмӣ давлатҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ, иҷлосияи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, иҷлосияҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, супоридани мукофотҳои давлатӣ, қабули расмӣ аз номи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳолатҳои дигар, инчунин ҳангоме, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар ба сифати меҳмони фахрӣ даъват шудааст ва ё дар пазирии расмӣ ҳузур дорад, мутобиқи тартиби протоколи тарафи қабулкунанда, истифода мегардад.

Истифодаи рамзҳои давлатӣ – Парчам, Нишон ва Суруди миллӣ низ дар доираи қонунгзорӣ ба низом дароварда шуда, ҳамчун муқаддасоти миллӣ мавриди истифода ва ҳифз¹ қарор дорад. Азбаски рамзҳои давлатӣ яке аз ҷузъиёти муҳим ва таркибӣ дар ташрифоти давлатӣ ба ҳисоб мераванд, арҷгузорӣ ба онҳо, танзими истифодаи онҳо дар чараёни ташрифоти давлатӣ (дар воситаҳои нақлиёт, қароргоҳи расмӣ) ҳамчун омили таҳкимбахшандаи муносибатҳои кишварҳо, эътимод ба пайдорӣ ва устувории ҳамкориҳои байналмилалӣ мебошанд.

Мақомоти хизмати дипломатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амалисозии ташрифоти давлатии сатҳи гуногун нақши созанда дорад. Бинобар он, ки расмиёти ташрифоти давлатӣ хоҳ ноҳақ бо сафарҳои хориҷии шахрвандо-

ни Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа ва ё ташрифоти шахрвандони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аст, мақомоти хизмати дипломатӣ дар таъмини ташрифотии табодули ҳайатҳои байнидавлатӣ дар ҳамаи сатҳҳои иштирок намуда, риояи имтиёзҳо ва масуниятҳои дипломатиро консулиро назорат менамоянд. Вазифаи мақомоти мазкур вобаста ба ташрифоти давлатӣ одатан дар омодагии ҳуҷҷатҳо, гузаронидани чорабиниҳо, додани раводид ва ғайра ифода меёбад.

Дар Консепсияи сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон², ки ба тозагӣ қабул гардидааст, мақсад, ҳадафҳо ва дурнамои рушди муносибатҳои байналмилалӣ ҷумҳурӣ муайян гардидаанд. Ҳамзамон, дар ҳуҷҷати мазкур роҳандозии дипломатияи бисёрҷониба ва дучониба зикр гардидааст, ки ба падидаи ташрифоти давлатӣ таъсир расонида, ба принсипҳои оғӣ будани муносибатҳои байнидавлатӣ аз идеология, барқарор намудан ва густариш додани робитаҳои баробархуқуқ ва мутақобилан судманд бо тамоми кишварҳои ҷаҳон тақия менамояд. Роҳандозии дипломатияи бисёрҷониба ва дучониба тақозо менамояд, ки падидаи ташрифоти дипломатӣ бо дарназардошти иштироки фаъолонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳои байналмилалӣ минтақавӣ ва ҷаҳон ҳамчун субъекти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ ва ташаббускор ба таври мунтазам тақим дода шавад.

Нуқтаи дигаре, ки дар ин замина боиси зикр аст, тақвияти муносибатҳои дипломатӣ бо кишварҳои хориҷӣ, рушди муносибатҳои гуногуни байналмилалӣ, аз ҷумла, тавассути фаъолияти корпуси дипломатӣ аст, ки водор менамоянд, ки мунтазам як зумра чорабиниҳои ҷиҳати муқаммал намудани тартиби ташрифоти давлатӣ гузаронида шаванд. Таҷрибаи нишон медиҳад, ки барои дар сатҳи баланд анҷом додани ташрифоти давлатӣ одатан гуруҳҳо ё комиссияҳои корӣ таъсис гардида, ҷузъиёти ташриф қаблан тарҳрезӣ ва мувофиқа кунонида мешаванд.

Алҳол, баробари асосҳои ҳуқуқии танзимкунандаи чараёни ташрифот бо мақсади ҳамроҳандозии қоидаҳои байналмилалӣ қабул, гусели ашхоси расмӣ, сафирон ва намояндаҳои дипломатӣ, консулиҳои хориҷӣ бо қонунгузориҳои миллӣ вобаста ба расмиятдорӣ он зарурати таҳияи як қатор санадҳои хусусияти меъёри-

¹ Қонунгузорӣ барои таҳқири рамзҳои давлатӣ мутобиқи моддаи 342 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноиро пешбинӣ менамояд.

² Бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 27 январӣ соли 2015, №332 тасдиқ шудааст.

дошта низ ба вучуд омадааст, масалан, таҳияи Қоидаҳои миллии қабул, гусели ашхоси расмӣ, сафирон ва намояндаҳои дипломатӣ, консулии хориҷӣ¹. Албатта, таҳияи санади мазкур бо дарназардошти тағйироти куллӣ, ки дар қонунгузорӣ вобаста ба рамзҳои давлатӣ ва хизматрасонии дипломатӣ ба миён омадаанд, зарур доништа мешавад. Зеро, ҳангоми таҳияи он имкон дорад, ки баробари муқаррароти умумӣ, тартиби қабул ва гусели сафирон, намояндаҳои консулӣ ва тичоратӣ, вазъи ҳуқуқии онҳо ҳангоми иҷрои вазифаҳои ба зиммашон гузошта, молиякунонии хароҷоти марбут ба расмиёти қабул ва гусел, асосҳои қатъ гардидани фаъолият ва масъулият дар ҳамоҳангӣ бо меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аниқ ва мушаххас карда шаванд.

Боиси тазаккур аст, ки дар қонунгузории ҷумҳурӣ мафҳуми «ташрифоти давлатӣ» мавриди истифода қарор гирифта, мафҳуми «ташрифоти дипломатӣ» ҳаммаъно доништа мешавад.

Дар адабиёти илмӣ таҳқиқоти қобили тавачҷух оид ба ташрифоти дипломатӣ² гузаро-

¹ Мутобиқи банди 13 Нақшаи чорабиниҳои «Барномаи давлатии татбиқи Консепсияи пешгуи инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъминоти ҳуқуқии муносибатҳои байналмилалӣ барои солҳои 2012-2015» пешбинӣ гардидааст.

² Ташрифоти дипломатӣ ҳамчун категорияи сиёсӣ маъ-

нида шудааст. Ташрифоти дипломатӣ баъзан ҳамчун категорияи сиёсӣ ва таърихӣ³ маънидод мегардад, ки ба моҳияти танзимнамоии ҳуқуқии он тавассути конвенсияҳои байналмилалӣ ва одатҳои байналмилалӣ мувофиқат наменамояд. Таҳти мафҳуми «ташрифоти дипломатӣ» инчунин шакл, усул ва воситаи ҳалли сулҳомези баҳсҳо ҳангоми анҷом додани кори дипломатӣ фаҳмида шуда, он ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ робитаҳои байналмилалӣ муаррифӣ гардидааст, ки аз маҷмӯи меъёрҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ иборат доништа мешавад, ки дар конвенсияҳо ва меъёрҳои ҳуқуқии байналмилалӣ одатӣ дарҷ гардидаанд⁴.

Ҳамин тавр, рушди муносибатҳои ҳуқуқии дипломатӣ натавонанд дар заминаи қонунгузории дипломатӣ, балки таъя ба урфу одат ва анъанаҳои эътирофгардидаи байналмилалӣ, ки муддати солҳо ба вучуд омада суфта мегарданд, ва ахиран хусусияти меъёрӣ низ мегеранд, ба низом дароварда мешаванд.

нидод мегардад, ки моҳиятан вобаста ба танзимнамоии ҳуқуқии он тавассути конвенсияҳои байналмилалӣ ва одатҳои байналмилалӣ мувофиқат наменамояд.

³ Масалан ниг.: Борунков А.Ф. Дипломатический протокол в России. Изд. 3е, доп. – М.: Международ. отношения, 2007.С.24.

⁴ Ларина Ф.Ш. Дипломатический протокол в праве внешних сношений/Автореф. дис. канд. Юрид. наук, Казань, 2008.С.10.

Аннотатсия

Нақши ташрифоти давлатӣ дар ташаккули муносибатҳои ҳуқуқии дипломатӣ

Дар мақола ташаккули падидаи ташрифоти дипломатӣ ва таъсири он дар рушди муносибатҳои ҳуқуқии дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамзамон, мавриди тавачҷухи муаллиф омилҳои асосии пайдоиш, ташаккул, мақсади роҳандозии ташрифоти дипломатӣ дар даврони соҳибистиклолӣ қарор гирифта, дар таносуб бо қонунгузории дипломатӣ баррасӣ гардидаанд.

Аннотация

Роль государственного протокола в формировании дипломатических правоотношений

В статье проанализирован и исследован институт государственного протокола и его влияние на развитие дипломатических правоотношений Республики Таджикистан. В то же время автором исследованы основные факторы становления, формирования и цели проведения государственного протокола в период независимости в соотношении с дипломатическим законодательством.

Annotation

The role of state protocol in formation of diplomatic law relations

The article analyzed and investigated institute of state protocol and its influence on the development of diplomatic relations of the Republic of Tajikistan. At the same time, the author studied the main factors of development, the formation and purpose of the state protocol in the period of independence in relation to the diplomatic law.

Уве Хартманн,
судья финансового суда, Саксонский финансовый суд г. Лейпциг

ФИНАНСОВЫЕ СУДЫ КАК ОСОБЫЙ ВИД АДМИНИСТРАТИВНОЙ ЮСТИЦИИ

(Выступление на V Международной научно-практической конференции
по административному праву, 13-14 ноября 2014 г., г. Бишкек)

Калидвожахо: адлияи маъмури; судҳои молиявӣ; тобеият; истеҳсолоти тафтишиотӣ.

Ключевые слова: административная юстиция; финансовые суды; юрисдикция; ревизионное производство.

Keywords: administrative justice; financial courts; jurisdiction; audit proceedings.

Возникновение финансовых судов в Германии

Финансовые суды возникли в Германии, как часть административной юстиции. Если суды по гражданским и уголовным делам имелись уже в древности и средневековье, то первый административный суд (Verwaltungsgerichtshof) Германии был создан Законом от 5 октября 1863 г. в Великом княжестве Баден. Прусский высший административный суд был учрежден Законом об административно-судебном процессе от 3 июля 1875 г.¹ При этом, нижестоящих инстанций (т.е. нынешних административных судов первой инстанции) изначально не существовало. Также не существовало и Верховного административного суда с широкой юрисдикцией.

В 1918 г в рамках внедрения налога с оборота, возникла проблема равномерно-

го сбора налогов на территории рейха, поскольку исполнение являлось делом 26 федеральных земель с различными структурами органов власти. Законом от 26 июля был создан Имперский финансовый суд (Reichsfinanzgerichtshof, ИФС), но только с 1 октября 1918 г. он приступил к своей работе. Исходя из следующих названий «Имперский налоговый суд» или «Имперский финансовый суд» можно предположить, что речь шла не о суде в смысле третьей ветви власти, а об органе имперского налогового управления. Имперский министр финансов предлагал президенту рейха кандидатуры судей для назначения. В 1919 г. вместе с Кодексом об отчислениях, вступил в силу также первый унифицированный на территории рейха Закон «Об административным процедурах», поскольку начиная с того момента создавались также имперские финансовые органы. Финансовые органы земель должны были единообразно применять Кодекс об отчислениях, вследствие чего выросла потребность в единой судебной практике.

¹ Гессен в 1875 г., Бавария в 1876 г., с 1879 г. и вплоть до 20-х годов XX века, оставшиеся отдельные государства Германской империи создавали свои высшие административные суды.

Подструктура ИФС, земельные финансовые суды (Landesfinanzgerichte) были созданы только в 1922 г, однако также как ИФС, они являлись не независимыми судами, а отделами по рассмотрению жалоб при земельных финансовых органах. Тем не менее, благодаря им стало в целом возможным получить эффективную правовую защиту от налоговых административных актов.

В период национал-социализма в 1939 г. земельные финансовые суды, подструктура ИФС были упразднены и заменены отделами по рассмотрению дел, связанных с рассмотрением жалоб при высших финансовых президиумах. ИФС был распущен в 1945 г. Федеральный финансовый суд (Bundesfinanzgerichtshof, ФФС) был создан в 1950 г. в традициях Имперского финансового суда, но уже впервые с получением независимости. Финансовые суды были также созданы в этом году, как независимые особые административные суды. Закон о судопроизводстве в финансовых судах (Finanzgerichtsordnung), как единый процессуальный кодекс для всех финансовых судов вступил в силу 1 января 1966 года¹.

Подведомственность дел финансовым судам

В процедуре налогообложения налогоплательщики путем подачи жалобы могут добиться пересмотра акта налоговым административным органом. Территориальный компетентный финансовый орган изначально определяет своим административным актом размер налога. Граждане вправе обжаловать данный акт в течение одного месяца. Однако следует отметить, что обжалование не приостанавливает действия акта, т.е. налог подлежит уплате в любом случае. Тем не менее, в случаях, когда необходимо приостановить действие налогового уведомления существует возможность подать специальное заявление. При рассмотрении жалобы с проверкой обстоятельств дела, финансовый орган вправе удовлетворить жалобу либо оставить ее без удовлетворения. Между тем отмечаем, что ситуация может вылиться в еще большее «зло» - возможное увеличение размера налога в сравнении с первоначальным уведомлением. На данное решение по жалобе граждане могут предъявить иск в финансовый суд в течение одного месяца.

Финансовые суды рассматривают и разрешают все дела, связанные с отчислениями, которые предусматриваются федеральным зако-

нодательством и взимаются государственными финансовыми органами федерации или федеральных земель. Федерация определяет законодательную основу для наиболее важных видов налогов, таких как подоходный налог, промышленный налог, налог с продаж, корпоративный налог, налог на покупку земельного участка, поземельный налог и т.д. Финансовые суды не рассматривают и не разрешают дела, связанные с местными налогами и сборами, такими как: налог на собак, налог на второе жилище, тарифы и платежи (например за стоки, мусор и т.д.), поскольку данные категории дел рассматриваются административными судами. К особым случаям относятся такие реальные (прямые) налоги, как поземельный и промышленный, так как финансовые органы определяют для них особый порядок налогообложения (поэтому открыта возможность обращения в финансовые суды), а муниципалитеты – размер и порядок сбора (поэтому открыта возможность обращения в административные суды)². К подсудности финансовых судов также относятся споры, связанные с таможенными пошлинами, налоговыми консультациями и детскими пособиями.

Финансовые суды не рассматривают налоговые уголовные дела, поскольку они подлежат рассмотрению уголовными судами, т.е. участковыми и земельными судами.

Участие адвоката в финансовых судах не является обязательным, только в ФФС существует обязанность участия адвоката или налогового консультанта вместе со стороной, обратившейся с иском. При этом иск предъявляется напрямую к налоговому органу, который представляет себя сам, малоимущие же стороны получают бесплатную юридическую помощь.

В настоящее время в Германии имеется 18 финансовых судов, которые рассматривают около 65000 дел в год, из которых около 10000 в порядке обеспечения предварительной судебной защиты (приостановления исполнения). В среднем, исковое производство длится 22 месяца. Большинство дел связано с подоходным налогом (30%), налогом на оборот (13%) и пособием на ребенка (20%).

Обычно иск должен быть предъявлен в течение одного месяца с момента издания административного акта. Следует отметить,

² Однако они проверяют только законность местных налоговых постановлений и извещений, но не оснований для налога.

¹ ГПК действует с 1877 г., АПК с 1960 г.

что Финансовый суд имеет свой собственный процессуальный кодекс – Закон о судопроизводстве в финансовых судах. В соответствии с настоящим законом суд по своей инициативе должен исследовать все обстоятельства дела и не должен быть связан с заявлениями или доказательствами. То есть, как и в случае административных органов, здесь действует принцип инквизиционного процесса. Участие прокурора не предусмотрено. Суд состоит из трех профессиональных судей и двух заседателей, избираемых от широкой общественности и не имеющих специальных познаний в области налогообложения¹. Решения финансовых судов обжалуются в порядке ревизии, которую должен допустить сам финансовый суд. Недопуск ревизии может быть обжалован. Жалоба рассматривается сразу Федеральным финансовым судом: второй инстанции по обстоятельствам, как и в судах всех других юрисдикций, не существует.

ФФС расположен в Мюнхене насчитывает около 60 судей и рассматривает около 3000 дел в год с ревизионным производством, длящимся в среднем около 20 месяцев. При этом доля удовлетворения ревизионных жалоб по делам налогоплательщиков составляет 40%, а по остальным категориям дел – 13%.

Примеры рассматриваемых дел

Финансовые суды рассматривают, например, дела по следующим видам налогов:

Подходный налог:

Большинство дел в финансовых судах связаны с исками на уведомление о размере подоходного налога, например в случае налогообложения работников, по причине предъявления [к вычету] представительских расходов на рабочие материалы, рабочее помещение или поездки на работу.

Налог с оборота

При налоге с оборота частым предметом спора является освобождение от уплаты налога в случае приобретения товаров на территории стран-членов Европейских сообществ. Налог с оборота не подлежит уплате, если товары продаются на территорию других государств-членов Европейского Союза или в другие зарубежные страны. Налогоплательщик должен также доказать, что товар фактически поступил за рубеж².

Налог с корпораций

Налог с корпораций – это налог, взимаемый с таких юридических лиц, как акционерные общества. Здесь часто оспаривают так называемое скрытое распределение доходов, освобождение от налогов кооперативов, проблемы баланса либо амортизации и т.д. В случае так называемого приобретения «фасона» общества (прав участия общества, *Mantelkauf*) речь идет о вопросе, при каких условиях возможна купля-продажа общества с ограниченной ответственностью, которое представляет из себя «фасон» («оболочку»), т.е. не имеет на своем балансе никакого имущества, кроме установленных налоговых потерь, которые приобретатель намерен дополнительно вычесть из своих доходов³.

Пособие на ребенка

В Германии пособие на ребенка выплачивается в качестве налогового возврата в случае обязанности уплаты налогов с доходов, получаемых внутри страны. Сюда также могут попадать иностранные граждане, когда они в течение определенного времени работают и получают большую часть своих доходов в Германии. Постановление Европейского союза регулирует права работников в других странах ЕС. Европейский суд постановил, что также и сезонные работники имеют право на получение детского пособия, если дети проживают в Польше⁴. В этом случае, Финансовые суды обязаны частично применять право Европейского Союза, о толковании которого, в конечном счете, решает Европейский суд.

Контрабанда сигарет/таможенная пошлина

В Германии таможня отвечает за акцизы, в том числе за налог на табак и табачные изделия. Во время пограничного контроля часто обнаруживаются табачные изделия в больших партиях, за которые не была уплачена таможенная пошлина. Федеральный финансовый суд постановил, что ответственность в указанном выше случае несет водитель автобуса или грузовика в чьем транспортном средстве были обнаружены сигареты. В связи с этим, водитель должен уплатить налоговую пошлину, даже если сигареты были сокрыты в неизвестных ему местах транспортного средства⁵.

брю 2014 г. – XI R 37/12, VfGH/NV 2015, 358

³ Решение Федерального финансового суда от 23 февраля 2011 г. – I R 8/10, VfGH/NV 2011, 1188.

⁴ Решение Европейского суда от 8 мая 2014 г. – C 347/12, ABJ EU 2014, Nr C 202, 3.

⁵ Определение Федерального финансового суда от 25

¹ Так же, как в случае административных судов, в первой инстанции.

² Решение Федерального финансового суда от 26 ноя-

Выводы

Причины создания финансовых судов в Германии как особого вида административной юстиции носят, в основном, исторический характер. Тем не менее, уже несколько раз предпринимались попытки объединить публично-правовые юрисдикции в одну. Однако за 50 лет финансовые суды сформировались как независимая юрисдикция. Преимущества такой независимости заключаются в обеспечении профессиональной специализации среди судей и повышении уровня воспринимаемости судов как части третьей ветви власти. В результате происходит укрепление судебной власти в целом и повышение правовой защиты гражданина от государства. Особенно важной такая защита представляется в сфере налогообложения, поскольку в прошлом государство использовали налоги для чрезмер-

ного ограничения свобод граждан¹. Сильная третья ветвь власти способна предотвратить произвол и повысить доверие граждан к государству. Безусловно, для этого не обязательно наличие финансовых судов в качестве отдельной юрисдикции, поскольку специальные коллеги в судах общей юрисдикции (как в Румынии) или административные суды (как во Франции) также способны обеспечить профессиональную правовую защиту. Вместе с тем отмечаем, что отдельные виды юрисдикций особым образом способствуют укреплению третьей ветви власти. Прежде всего, ФФС имеет в Германии высокую репутацию и снискал именно среди финансовых (налоговых) органов и в политике глубокое уважение.

¹ Так, в 1933 г. был введен налог за бегство с территории рейха, цель которого заключалась в конфискации имущества, прежде всего еврейских мигрантов. В ГДР максимальная ставка налога для индивидуальных предпринимателей достигала 95%.

марта 2013 г. – VII В 213/12, BFH/NV 2013, 1131.

Аннотация**Судҳои молиявӣ ҳамчун шакли махсуси адолати маъмурӣ**

Судҳои молиявӣ дар Олмон шакли махсуси мустақили адлияи маъмурӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо таърихан пеш аз ташкил шудани адлияи маъмурӣ дар сатҳи федералӣ таъсис ёфтаанд. Судҳо парвандаҳоро вобаста ба андоз, боҷҳои гумрукӣ ва кӯмакпулӣ барои кӯдакон баррасӣ ва ҳал менамоянд. Афзалияти махсуси тобеият дар таъмини таҳассуси касбӣ байни судҳо ва сатҳи баландтарини эҳтироми мақомот ба қарорҳои судҳо зоҳир мегардад.

Аннотация**Финансовые суды как особый вид административной юстиции**

Финансовые суды в Германии являются самостоятельным особым видом административной юстиции. Исторически они сформировались раньше, чем административная юстиция на федеральном уровне. Суды рассматривают и разрешают дела, связанные с налогами, таможенными пошлинами и детскими пособиями. Преимущества особой юрисдикции заключаются в обеспечении профессиональной специализации среди судей и более высокого уровня уважения органов к решениям судов.

Annotation**Financial courts as a special kind of administrative justice**

In Germany there is an independent jurisdiction of the tax courts as a separate part of the administrative jurisdiction. This financial jurisdiction was established earlier than the administrative jurisdiction at federal level. The tax courts deal with cases in tax law, customs and child benefits. The advantages of separate independent jurisdictions are the better competence of the judges and that the administrations respect more the judgements of the courts.

Пулатов А.С.,

сардори шуъбаи қонунгузори кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Қурбонова М.,

сармутахассиси шуъбаи қонунгузори кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист

Ғуломхайдаров Ҷ.,

сармутахассиси шуъбаи иттилооти ҳуқуқӣ ва мураббатбозӣ

Орифӣ Ш.,

мутахассиси пешбари шуъбаи қонунгузорӣ оид ба молия, андозу гумрук ва фаъолияти бонкӣ

Маҳмашарифзода А.,

мутахассиси шуъбаи қонунгузори кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ ва ҳифзи муҳити зист

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЗАМИНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҚОНУНГУЗОРИИ ДАВЛАТҲО-АЪЗОИ ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ

Замин ҳамчун қисмати муҳити табиӣ ва сарвати табиӣ, муҳимтарин боигарии ҷамъият ва давлат ба ҳисоб рафта, нақши он дар инкишофи иқтисодиёти ҳар як кишвар бениҳоят бузург аст. Замин барои ҷамъияти инсонӣ арзиши махсуси худро дошта, сарчашмаи аввалиндараҷаи ҳамагуна боигарист¹. Замин арзише дорад, ки ўро аз арзишҳои дигари моддӣ ба кулӣ фарқ мекунонад. Арзиши замин ҳамчун сарвати табиӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки заминро чун воситаи истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ истифода менамоянд². Гузашта аз ин, замин ҳамчун объекти махсуси табиӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос аст, ки аз дигар объектҳои табиӣ фарқ мекунад ва метавон гуфт, ки ҳамчун сарчашмаи дигар объектҳои табиӣ баромад менамояд. Аз ҷумла, дар хоҷагии деҳқонӣ ҳамчун сарчашмаи ҷангал, олами

набототу ҳайвонот, об, сарватҳои табиӣ, зеризаминӣ ва ғайраҳо³.

Бояд гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати рушди иқтисодӣ ҷумҳурии аграрӣ ба шумор меравад⁴. Вобаста ба ин дар Тоҷикистон як қатор санадҳои меъриӣ ҳуқуқӣ қабул карда шудаанд, ки барои танзим намудани муносибатҳои вобаста ба замин ва заминистифодабарӣ равона гардидаанд. Инҳо - Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 декабри соли 1996⁵ (минбаъд – КЗ ҶТ), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» аз 5 март соли 1992⁶, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷи-

³ Раҳимзода М.З., Каримов А.Қ., Фарҳудинов Ҷ.И. Тафсири Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2015. С. 34.

⁴ Раҳимзода М.З., Каримов А.Қ., Фарҳудинов Ҷ.И. Асари зикршуда. С. 12.

⁵ Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон. 13.11.1996 // Маҳзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Адлия. Версияи 6.00.

⁶ Аҳбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1992. №10. мод. 139; 1994. №15-16. мод. 252; Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1995. №22. мод. 276; 1997. №9. мод. 117; 2006. №3. мод. 165.

¹ Сухова Е.А. Ответственность за правонарушения в области охраны и использования земель. Дисс. к.ю.н. Саратов. 2005. С.3.

² Федькин Л.О. Аренда земельных участков (гражданско-правовой аспект). Дисс. к.ю.н. Краснодар. 2005. С. 3.

кистон «Дар бораи баҳои замин» аз 12 майи соли 2001¹, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои табиноти кишоварзӣ» аз 15 июли соли 2004², Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи заминсозӣ» аз 5 январи соли 2008³ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 19 майи соли 2009⁴.

Лозим ба ёдоварист, ки дар Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 аз 1 августи соли 2012⁵ қайд гардидааст, ки «пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар ҷумҳурӣ давраи ислоҳоти иқтисодӣ оғоз гардид. Аз соли 1992 инҷониб марҳилаи ба деҳқонон қисман ҷудо намудани заминҳои минтақаи кӯҳистон ва наздиқӯҳӣ оғоз шуд. Бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 октябри соли 1995, №342 ва аз 1 декабри соли 1997, №874 75 ҳазор гектар замин барои истифода ба хоҷагидорон ҷудо карда шуд, ки ин амал ба таъминоти аҳоли бо озуқа хуб мусоидат кард. Мавриди қайд аст, ки пас аз қабул гардидани ин асноди мазкур як қисми бекори аҳоли ба кор ҷалб гардид, ки он барои ҳалли масъалаҳои шуғли аҳоли аҳамияти калон дошт». Ҳамин тариқ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ замин ба ҳайси воситаи асосии истехсолот дар соҳаи кишоварзӣ баромад намуда, яке аз омилҳои баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии иҷтимоии аҳолии кишварамон ба ҳисоб меравад.

Яке аз шартҳои зарурии рушди бомуваффақияти иқтисодиёти кишварамон, ин рушди қонунгузории замин мебошад. Бо мақсади такмил додани қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистон, мо мақсад гузоштем, ки дар мақолаи мазкур баъзе паҳлуҳои қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо қонунгу-

зории давлатҳо-аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (минбаъд - ИДМ) таҳлил намоем.

Бояд гуфт, ки қариб дар ҳамаи давлатҳои аъзои ИДМ муносибатҳои вобаста ба замин ва заминистифодабарӣ аз ҷониби қонуни мураттабгашта – Кодекс танзим гардидаанд. Мисол, дар Федератсияи Русия – Кодекси замини Федератсияи Русия аз 25 октябри соли 2001⁶ (минбаъд – КЗ Русия), дар Ҷумҳурии Казоқистон – Кодекси замини Ҷумҳурии Казоқистон аз 20 июни соли 2003⁷ (минбаъд – КЗ Казоқистон), дар Ҷумҳурии Беларус – Кодекси Ҷумҳурии Беларус дар бораи замин аз 23 июли соли 2008⁸ (минбаъд – КЗ Беларус), дар Ҷумҳурии Қирғизистон – Кодекси замини Ҷумҳурии Қирғизистон аз 2 июни соли 1999⁹ (минбаъд – КЗ Қирғизистон), дар Ҷумҳурии Узбекистон – Кодекси замини Ҷумҳурии Узбекистон аз 30 апрели соли 1998¹⁰ (минбаъд – КЗ Узбекистон), дар Ҷумҳурии Озарбойҷон – Кодекси Замини Ҷумҳурии Озарбойҷон аз 25 июни соли 1999¹¹ (минбаъд – КЗ Озарбойҷон), дар Ҷумҳурии Арманистон – Кодекси Замини Ҷумҳурии Арманистон аз 4 июни соли 2001¹² (минбаъд – КЗ Арманистон) ва монанди инҳо.

Заминистифодабарандагон метавонанд замин (қитъаи замин)-ро дар асоси ҳуқуқи моликият, ҳуқуқи истифодаи якумраи меросӣ, ҳуқуқи истифодаи бемухлат, ҳуқуқи истифодаи мухлатнок ва дар асоси шартномаи иҷора ё сервитути замин истифода намоянд¹³.

Ҳуқуқи моликият ба замин (қитъаи замин). Ба истиснои қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистон¹⁴, Конститутсия

¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2001. № 4. мод. 187.

² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2004. №7. мод. 463; 2007. №7. мод. 689.

³ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008. №1, қ. 2. мод. 21.

⁴ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2009. №5. мод. 333.

⁵ Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2012, № 383 тасдиқ шудааст // Маҳзани марказонидашудаи иттилооти ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Адлия. Версияи 6.00.

⁶ URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_law_33773/ (санаи мурочиат: 25.08.2015).

⁷ URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1040583 (санаи мурочиат: 25.08.2015).

⁸ URL: <http://laws.newsby.org/documents/kodeks/kod01/> (санаи мурочиат: 25.08.2015).

⁹ URL: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30241294 (санаи мурочиат: 25.08.2015).

¹⁰ URL: http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=149947 (санаи мурочиат: 25.08.2015).

¹¹ URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2588 (санаи мурочиат: 25.08.2015).

¹² URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=8657 (санаи мурочиат: 25.08.2015).

¹³ Конюх Е.А. Возмещение вреда, причиненного земельными правонарушениями (гражданско-правовой аспект). Дисс. к. ю. н. Омск. 2003. С. 3.

¹⁴ Тибқи м. 13 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва к. 1 м. 2 КЗ ҚТ замин моликияти истисноии давлат мебошад.

ва кодекси замини тамоми давлатҳои-аъзои ИДМ (м. 9 ва қ.1 м. 36 Конституцияи Федератсияи Русия, м. 13 Конституцияи Ҷумҳурии Беларус ва қ. 1 м. 2 КЗ Беларус, м.6 Конституцияи Ҷумҳурии Казоқистон ва м. 3 КЗ Казоқистон, м. 4 Конституцияи Ҷумҳурии Қирғизистон ва қ. 1 м. 4 КЗ Қирғизистон) муқаррар менамоянд, ки замин (қитъаи замин) дар баробари объекти ҳуқуқи моликияти давлатӣ, инчунин ба ҳайси объекти ҳуқуқи моликияти хусусӣ баромад карда метавонад.

Ҳуқуқи истифодаи меросии якумраи замин (қитъаи замин). Ҳуқуқи истифодаи меросии якумраи қитъаи заминро метавон ҳамчун ҳуқуқи шахс муайян кард, ки мувофиқи қонунгузорӣ, замини ба ихтиёри ӯ додасударо бемухлат соҳибӣ мекунад ва истифода мебарад.

Дар қонунгузори замини Ҷумҳурии Тоҷикистон категорияи ҳуқуқи истифодаи меросии якумраи қитъаи замин дар м. 12 КЗ ҚТ ба танзим дароварда шудааст. Тибқи қ. 1 м. 12 КЗ ҚТ ҳуқуқи истифодабарии якумраи меросии қитъаи замин ба шахсони зерин дода мешавад: 1) ба шахсони воқеӣ ва коллективҳои шахрвандон барои ташкили хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ). Дар инҷо бо дарназардошти аз ҷониби қонунгузор истифода шудани категорияҳои «шахсони воқеӣ» ва «шахрвандон» дар мадди аввал ба назар чунин мерасад, ки соҳибкори инфиродии хориҷӣ метавонад бо мақсади ташкили хоҷагии деҳқонӣ ҳуқуқ ба истифодаи якумраи меросии қитъаи заминро пайдо намоянд. Лекин бо дарназардошти он ки ҳуқуқи таъсис додани хоҷагии деҳқонӣ танҳо ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад¹, пас хулоса кардан мумкин аст, ки ҳуқуқи истифодабарии якумраи меросии қитъаи замин барои ташкили хоҷагии деҳқонӣ танҳо ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад; 2) ба шахрвандон ҳамчун қитъаи замини наздиҳавлигӣ. Дар инҷо ҳам низ қонунгузор категорияи умумии «шахрвандонро» истифода менамояд, ки дарбаргирандаи мафҳумҳои «шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «шахрвандони хориҷӣ» мебошад. Лекин

¹ Ниг.: қ. 1 м. 3 Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» аз 19 майи соли 2009 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2009. №5. мод. 333; Рахимов М.З. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» - Душанбе, 2010. С. 7.

бинобар он ки қитъаи замини наздиҳавлигӣ ба заминҳои таъиноти кишоварзӣ мансуб дониста мешаванд² ва дар навбати худ тибқи қ. 2 м. 25 КЗ ҚТ заминҳои таъиноти кишоварзӣ ба шахрвандони хориҷӣ ва шахсони ҳуқуқи хориҷӣ дода намешаванд, пас аз ин ҷо бармеояд, ки ҳуқуқи истифодабарии якумраи меросии қитъаи замин ҳамчун қитъаи замини наздиҳавлигӣ танҳо ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад. Ба ғайр аз ин ҳангоми гузаштани қитъаи замини наздиҳавлигии шахрвандон Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шахсони ҳуқуқӣ (аз он ҷумла, ба шахсони ҳуқуқи хориҷӣ) речаи ҳуқуқи истифодабарии қитъаи замини мазкур бояд ба ҳуқуқи истифодабарии бемухлат иваз карда шавад.

Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки институтҳои ҳуқуқи истифодаи меросии якумраи қитъаи замин танҳо дар қонунгузори замини Ҷумҳурии Беларус (м.14 КЗ Беларус), Ҷумҳурии Узбекистон (м. 19 КЗ Узбекистон) ва Федератсияи Русия (м.21 КЗ Русия) мустақам гардидааст. Аз таҳлили меъёрҳои кодексҳои замини Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Узбекистон ва Федератсияи Русия баръало бармеояд, ки субъекти ҳуқуқи истифодаи меросии якумраи қитъаи замин мутобикан танҳо шахрвандони Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Беларус ва Ҷумҳурии Узбекистон шуда метавонанд.

Бояд қайд кард, ки КЗ Беларус ва КЗ Узбекистон муайян намудаанд, ки дар қадом ҳолатҳо қитъаҳои замин барои истифодаи меросии якумра пешниҳод карда мешаванд. Ҳамин тариқ, мутобики моддаи 14 КЗ Беларус қитъаҳои замин дар ҳолатҳои зерин барои истифодаи меросии якумра пешниҳод карда мешаванд:

- барои сохтмон ва хизматрасонии бинои истоқоматӣ;
- барои таъсисдиҳии хоҷагии ёрирасони шахсӣ;
- барои таъсисдиҳии хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ);
- барои таъсисдиҳии боғпарварии коллективӣ;
- барои сохтмони бўстонсаро;
- дар ҳолати ба таври мерос гирифтаан ё харидани хонаи истиқоматӣ.

² Ниг.: қ. 7 м. 5 Қонуни ҚТ «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» аз 8 декабри соли 2003 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2003. №12. мод. 675; 2006. № 7. М. 349; 2011. №6. мод. 449.

Мутобиқи м. 19 КЗ Узбекистон қитъаҳои замин дар ҳолатҳои зерин барои истифодаи меросии якумра пешниҳод карда мешаванд:

- барои таъсисдиҳии хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ);
- барои сохтмон ва хизматрасонии бинои истокоматӣ;
- барои таъсисдиҳии боғпарварии коллективӣ ва тоқпарварӣ.

Бояд гуфт ки қонунгузори замини Федератсияи Русия бевосита ҳуқуқи ихтиёрдорӣ намудани қитъаи заминро бо ҳуқуқи истифодаи меросии якумра манъ менамояд, ба истиснои ба вучуд омадани ҳуқуқи истифодаи меросии якумраи қитъаи замин тариқи мерос (қ.2 м. 21 КЗ Русия). Дар ин ҷо баръало муҳолифат байни қ.2 м. 21 КЗ Русия ва қ.1 м. 267 Кодекси граждании Федератсияи Русия аз 30 ноябри соли 1994¹ ба назар мерасад. Зеро, тибқи қ.1 м. 267 Кодекси граждании Федератсияи Русия соҳибмулки қитъаи замин метавонад, ки қитъаи замини дар ихтиёраш бударо ба шахсони дигар ба иҷора ё истифодаи муҳлатноки ройгон диҳад. Дар ин замина ҳамчунин бояд қайд намуд, ки м. 21 КЗ Русия муқаррар менамояд, ки шахрванд имконият дорад, ки нисбати қитъаи замини бо ҳуқуқи истифодаи меросии якумра, ҳуқуқи моликияти пайдо намояд.

Ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлати замин (қитъаи замин). Ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлати қитъаҳои замин дар м. 11 КЗ ҚТ, м. 15 КЗ Беларус, м. 20 КЗ Русия, м. 34 КЗ Қазоқистон, м. 7 КЗ Қирғизистон, қ. 2 м. 50 КЗ Озарбойҷон, м. 47 КЗ Арманистон, м. 20 КЗ Узбекистон пешбинӣ гардидаанд.

Тибқи қ.1 м. 11 КЗ ҚТ истифодаи қитъаи замини бемӯҳлати пешакӣ муқарраршуда, истифодаи бемӯҳлат эътироф карда мешавад. Қайд кардан зарур аст, ки дар кодекси замини қариб ҳамаи давлатҳо-аъзои ИДМ концепсияи додани қитъаи замин барои истифодаи бемӯҳлат мутобиқат менамояд.

Дар асоси қ.2 м. 11 КЗ ҚТ қитъаҳои замин барои истифодаи бемӯҳлат танҳо ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии ватанӣ, яъне Чумҳурии Тоҷикистон дода мешаванд. Дар ин замина бояд гуфт, ки дар Федератсияи Русия муҳолифати дохилии қонунгузорӣ бараъло маълум аст, зеро моддаҳои 268 ва 271 Кодекси граждании Федератсияи Русия пешбинӣ менамоянд, ки субъекти ҳуқуқи истифодабарии доимӣ (бе-

муҳлат) метавонанд ҳам шахсони воқеӣ ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ бошанд, аммо қ. 2 м. 20 КЗ Русия бошад, ба шахрвандон додани қитъаи заминро бо ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлат манъ менамояд. Мувофиқи қ. 1 м. 20 КЗ Русия қитъаҳои замин бо ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлат танҳо ба муассисаҳои давлатӣ ва мунитси-палӣ, корхонаҳои федеролӣ ва давлатӣ, инчунин мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидораи маҳаллӣ дода мешаванд.

Моддаи 265 Кодекси граждании Чумҳурии Беларус аз 7 декабри соли 1998² низ мисли қонунгузори Русия муқаррар менамояд, ки соҳибмулки амволи ғайриманқули дар қитъаи замини бегона қароргирифта метавонад субъекти ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлати қитъаҳои замин гардад. Ин танҳо нисбат ба заминҳои давлатӣ татбиқ мегардад, ба шарте, ки дар санади қонунгузорӣ, қарор дар бораи додани қитъаи замин, шартнома ҳолати дигар пешбинӣ нашуда бошад. Мутаассифона, на дар қонунгузори граждании Беларус ва на дар қонунгузори замини Чумҳурии Беларус мазмуни ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлати қитъаи замин муайян карда нашудааст. Масоили истифодаи қитъаи замин аз ҷониби шахрвандони Чумҳурии Беларус дар боби 16 КЗ Беларус ба танзим дароварда шудааст. Аммо бояд қайд кард, ки дар боби мазкур, масъалаи ҳуқуқи соҳибмулки амволи ғайриманқул вобаста ба истифодаи бемӯҳлати қитъаи замин ки дар он амволи ғайриманқули ӯ ҷойгир аст, ба танзим дароварда нашудааст. Тибқи моддаҳои 74, 96, 99, 113 КЗ Беларус ва м. 6 Қонуни Чумҳурии Беларус «Дар бораи нақлиёти роҳи оҳан» аз 6 январи соли 1999³ ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлати қитъаи замин ба шахсони ҳуқуқӣ дода мешавад.

Бояд қайд кард, ки дар қ. 4 м. 20 КЗ Русия мазмуни ҳуқуқи истифодабарии бемӯҳлати қитъаи замин муайян карда шудааст. Дар баробари ин дар моддаи мазкур қонунгузор муқаррар менамояд, ки шахрвандон ё шахсони ҳуқуқӣ ҳуқуқ надоранд, ки қитъаҳои замини бо ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлати худро ихтиёрдорӣ намоянд. Дар баробари ин тибқи м. 270 Кодекси граждании Федератсияи Русия шахсе, ки ба ӯ қитъаи замин барои истифодаи бемӯҳлат дода шудааст, ҳуқуқ дорад, ки қитъаи замини мазкурро ба иҷора ё барои истифо-

² URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1822 (санаи мурочиат: 25.08.2015).

³ URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1907 (санаи мурочиат: 25.08.2015).

¹ URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=8657 (санаи мурочиат: 25.08.2015).

даи мухлатнок диҳад. Ягона шарт асосӣ, ин розигии соҳибмулки қитъаи замин аст.

Қонунгузори замини Ҷумҳурии Қазоқистон дар фарқият аз қонунгузори замини давлатҳои дигари аъзои ИДМ вобаста ба ҳуқуқи истифодаи бемухлати қитъаи замин пешбинӣ намудааст, ки ҳуқуқи истифодаи бемухлати қитъаи замин ба заминистифодабарандагонии давлатии зерин дода мешавад: шахсони ҳуқуқие, ки соҳиби бино (сохтмон, иншоот) ҳастанд; шахсони ҳуқуқие, ки ба истехсолоти хочагии кишлоқ ё ҷангал машғуланд; шахсони ҳуқуқие, ки ба заминистифодабарӣ дар ҳудудҳои табиӣ махсус муҳофизатшаванда машғуланд, ва инчунин дар ҳолатҳои дигаре, ки қонунгузори Ҷумҳурии Қазоқистон муқаррар менамояд (м. 34 КЗ Қазоқистон).

Хусусияти ҳолати ҳуқуқии заминистифодабарандагонии давлатӣ (корхонаҳои давлатии ҷумҳуриявӣ ва корхонаҳои давлатии коммуналӣ) дар м. 39 КЗ Қазоқистон ва м. 23 КЗ Қирғизистон муайян карда шудаанд. Дар баробари ин моддаҳои мазкур пешбинӣ менамоянд, ки заминистифодабарандаи давлатӣ ҳуқуқ надоранд, ки ҳуқуқи заминистифодабарии худро бегона намоянд, инчунин ба гарав гузоранд, ба истиснои ҳолатҳое, ки бо бегона намудани молумулки ғайриманкули дар қитъаи замин воқеъбуда, алоқаманд бошанд.

Ҳуқуқи истифодаи мухлатноки замин (қитъаи замин). Дар баробари истифодаи бемухлати қитъаи замин қонунгузори тамоми давлатҳои аъзои ИДМ заминистифодабарии мухлатноки қитъаи заминро пешбинӣ менамоянд.

Дар м. 24 КЗ Русия истифодаи ройғони мухлатноки қитъаи заминро мустаҳкам намуда, муқаррар менамояд, ки ба истифодаи ройғони мухлатнок қитъаҳои замин дода мешаванд, ки:

- аз ҳисоби заминҳои таҳти моликияти давлатӣ ё муниципалӣ қарордошта ба мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ё мақомоти худидораи маҳаллӣ бо талаботи моддаи 29 Кодекси мазкур, шахсони ҳуқуқӣ бо талаботи қисми 1 моддаи 20 Кодекси мазкур ба мухлати на зиёда аз як сол;
- аз ҳисоби заминҳои таҳти моликияти шаҳрвандон ё шахсони ҳуқуқӣ қарордошта ба дигар шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ дар асоси шартнома;
- аз ҳисоби заминҳои корхонаҳои дар қисми 2 моддаи зикргардида ба шаҳрвандон ҳамчун саҳми хизматӣ;

– аз ҳисоби заминҳои дар моликияти давлатӣ ва муниципалӣ қарордошта ба мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ё мақомоти худидораи маҳаллӣ бо моддаи 29 Кодекси мазкур, ташкилотҳои динӣ бо қисми 3 моддаи 30 ва қисми 1 моддаи 36 ҳамин Кодекс.

Дар танзими ҳуқуқии масъалаҳои вобаста ба истифодаи бемухлати қитъаи замин дар қонунгузори замини давлатҳои аъзои ИДМ на танҳо фарқияти терминологӣ дида мешавад, инчунин мухлатҳои додани қитъаи замин барои истифодаи бемухлат низ гуногун мебошанд. Масалан, дар қ. 2 моддаи 13 КЗ ҚТ қонунгузор муқаррар менамояд, ки мухлати истифодаи қитъаи замин метавонад кӯтоҳмуддат - то 3 сол ва дарозмуддат - аз 3 то 20 сол бошад, ба истиснои ҳолатҳои пешбининамудаи КЗ ҚТ. Дар ин замина бояд ёдовар шуд, ки дар ҳақиқат ҳолати истиснои вобаста ба мухлати истифодаи қитъаи замин дар КЗ ҚТ муқаррар шудааст. Хусусан дар қ. 1 м. 25 КЗ ҚТ омадааст, ки қитъаҳои заминро ба истифодаи мухлатнок ба муддати то 50 сол додан мумкин аст ва ин ҳам бошад, танҳо ба шаҳрвандони хоричӣ ва шахсони ҳуқуқии хоричӣ¹. Дар КЗ Беларус мафҳуми «истифодабарии муваққатӣ» истифода мешавад, ки дар навбати худ ба истифодаи кӯтоҳмуддат (то се сол) ва дарозмуддат (аз се то даҳ сол) тақсим мешавад. Истифодаи «Мухлатнок (муваққатӣ)»-ро инчунин м. 7 КЗ Қирғизистон низ пешбинӣ менамояд, ки тибқи он зери категорияи истифодаи мухлатнок (муваққатӣ)-и қитъаи замин истифодаи қитъаи замин дар асоси шартнома ба мухлати то 50 сол фаҳмида мешавад.

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон «заминистифодабарии муваққатӣ» тибқи м. 29 КЗ Қазоқистон ба ҳуқуқи истифодаи муздноки муваққатии замин (ичора) ва ҳуқуқи истифодаи ройғони муваққатии замин ҷудо мешавад. Вобаста ба ин тибқи моддаи 35 КЗ Қазоқистон ҳуқуқи истифодаи муваққатии замин ба мухлати то 5-сол дода мешавад, агар тибқи кодекси мазкур ва қонунгузори замин тартиби дигаре барои мақсадҳои зерин пешбинӣ нашуда бошад: барои пешбурди чорводорӣ (чарогоҳҳои мавсимӣ); барои чаронидани чорвои аҳоли ва алафдаравӣ; заминистифодабарандагонии

¹ Пулатов А.С. Доир ба баъзе масъалаҳои ҳуқуқи субъектҳои хочагидорӣ хоричӣ ба қитъаи замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Қонунгузорӣ. № 2 (18), 2015, апрел – июн. Душанбе. 2015. С. 63.

давлатӣ; барои пешбурди боғдорӣ; ҳамчун заминҳои хизмати ҳиссагӣ; хангоми сохтмони роҳҳои истифодаи умум, объектҳои моликияти давлатӣ ва хусусияти иҷтимоӣ маданӣ дошта; хангоми барқарорсозии заминҳои заволёфта ва вайроншуда; тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори Қумхурии Қазоқистон хангоми додани бино (ҷой) ва иншоот барои истифодаи муваққатии ройгон; барои объектҳои иншооти хусусияти динидошта; дар дигар ҳолатҳои муқаррарнамудаи Кодекс ва қонунгузори Қумхурии Қазоқистон.

Иҷораи қитъаи замин. Заминастифодабарандагон метавонанд қитъаҳои заминро дар асоси шартнома ба иҷора диҳанд (қ. 1 м. 14 КЗ ҚТ). Иҷораи қитъаи замин гуфта, истифодаи муҳлатнок ва муздноки қитъаи замин дар асоси шартномаи иҷора фаҳмида мешавад (қ. 1 м. 24 КЗ Узбекистон).

Субъектони муносибатҳои ҳуқуқии иҷоравӣ тибқи қонунгузори замини давлатҳо-аъзои ИДМ иҷорагиранда ва иҷорадихандагон ҳисобида мешаванд. Иҷорагири қитъаи замин дар давлатҳо-аъзои ИДМ метавонад шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, шахсони бешаҳравандӣ, шаҳравандони хориҷӣ ва шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, давлатҳои хориҷӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ бошанд.

Аз рӯи қоидаи умумӣ ба сифати иҷорадихандаи қитъаи замин шаҳравандон ва шахсони ҳуқуқӣ (мисол, м. 44 КЗ Беларус, м. 22 КЗ Русия) баромад менамоянд.

Бояд гуфт, ки қонунгузори замини тамоми давлатҳо-аъзои ИДМ ҳадди ниҳии муҳлати иҷораи заминро (дар баъзе ҳолат камтарин муҳлатро) муқаррар менамоянд. Масалан дар Қумхурии Беларус муҳлати иҷораи замин набояд аз 99-сол зиёд бошад ва иҷораи замин барои истифодаи хоҷагии қишлоқ набояд аз 5-сол кам бошад (м. 45 КЗ Беларус). Дар қ. 2 м. 7 КЗ Қирғизистон пешбинӣ шудааст, ки иҷораи қитъаи замин набояд аз 50-сол зиёд бошад, аммо хангоми гузаштани ин муҳлат бо розигии тарафҳо мумкин аст, ки муҳлати иҷора дароз карда шавад. Дар Қумхурии Қазоқистон ҳуқуқи истифодаи муваққатии муздноки замин ба кӯтоҳмуддат (то 5 сол) ва дарозмуддат (аз 5 то 49 сол) чудо карда мешавад (м. 35 КЗ Қазоқистон).

Қайд кардан ба маврид аст, ки КЗ Русия ҳадди ниҳии муҳлати ба иҷора гирифтани қитъаҳои заминро пешбинӣ накардааст, Танҳо муҳлати иҷораи заминҳо, ки барои

эҳтиёҷоти давлат ё чамъият ва ё барои гузаронидани корҳои иқтисодӣ ҷудогардида, муайян карда шудааст Тибқи қ. 7 м. 22. КЗ Русия муҳлати иҷораи заминҳои зикргардида набояд аз 1 сол зиёд бошад.

Дар қонунгузори замини аксарияти давлатҳо-аъзои ИДМ пешбинӣ шудааст, ки дар ҳолати ба охир расидани муҳлати шартномаи иҷораи замин иҷорагиранда ҳуқуқи афзалиятноки бастании шартномаи нави иҷораи заминро дорад (мисол, м. 592 КЗ Беларус, қ. 3 м. 22 КЗ Русия, қ. 2 м. 37 КЗ Қазоқистон). Дар баробари ин қонунгузори замини давлатҳо-аъзои ИДМ муқаррар менамоянд, ки иҷорагиранда ҳуқуқ дорад, ки бе розигии соҳибмулки қитъаи замин дар давраи амали шартномаи иҷора, қитъаи замини ба иҷора гирифтаашро ба субаренда (иҷораи фаръӣ) диҳад (мисол, қ. 6 м. 22 КЗ ФР ва м. 38 КЗ Қумхурии Қазоқистон). Вобаста ба ин бояд қайд намуд, ки м. 586 Кодекси граждании Қумхурии Беларус бошад, баръакс муқаррар менамояд, ки иҷорагиранда танҳо хангоми мавҷуд будани розигии иҷорадиханда ҳуқуқ дорад, ки молумулки ба иҷорагирифтаашро ба субаренда (иҷораи фаръӣ) диҳад.

Сервитути замин. Сервитути замин гуфта, ҳуқуқи истифодабарии мақсадноки маҳдуди қитъаи замини дар истифодаи дигар шахс қарордоштаро менаманд¹. Масъала сервитутҳо дар қонунгузори тамоми давлатҳои аъзои ИДМ ба танзим дароварда шудаанд.

Тибқи сарҳати 6 м. 12– КЗ ҚТ сервитутин ҳуқуқи шахс ва (ё) шахсон ба истифодаи маҳдуди қитъаи замини дар истифодаи дигар шахс қарордошта мебошад, ки бо тартиби муқарраргардида ба қайди давлатӣ гирифта шудааст.

Дар асоси моддаи 101 КЗ ҚТ сервитут метавонад бо розигии тарафҳо (сервитути хусусии ба розигӣ асосёфта) ё дар мавриди зарурат дар асоси қарори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳрҳо ва ноҳияҳо (сервитути оммавӣ (маҷбурий) муқаррар карда шавад.

Мутобиқи қ. 4 м.13 КЗ Беларус молики қитъаи замин ҳуқуқ дорад аз молики қитъаи замини ҳамсоя ва дар ҳолати зарурӣ аз молики дигар қитъаи замин ҳуқуқи маҳдуди истифодабарии қитъаи ҳамсоя (сервитут)-ро талаб на-

¹ Бирюков А.А. Сервитуты в российском гражданском законодательстве. Дисс. к. ю. н. Ставрополь. 2004. С. 62.

мояд. Тибқи м. 13 КЗ Беларус сервитут барои таъмини гузаштан, аз ҷумла бо нақлиёт тариқи қитъаи замини ҳамсоя ва дар ҳолати зарурӣ тариқи қитъаи замини дигар, гузаронидан ва истифодабарии шабакаҳои барқӣ, алоқа ва лӯлаҳо, таъмини об ва обтаъминкунӣ, инчунин дигар эҳтиёҷот муқаррар карда мешавад.

Мутобиқи м. 67 КЗ Қазоқистон дар ҳолатҳои пешбининамудаи кодекси мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Қазоқистон, молик ё заминистифодабаранда уҳдадор аст, ки ба шахсони ҷисмонӣ ва шахсони ҳуқуқии манфиатдор ҳуқуқи маҳдуди истифодаи мақсадноки қитъаи заминро, ки нисбати он ҳуқуқи молумулкӣ ё ҳуқуқи заминистифодабарӣ дорад, диҳад. Сервитут барои гузариш, гузаронидан ва истифодабарии коммуникатсияҳо, хоҷагии шикор ва эҳтиёҷоти дигар дода мешавад.

Бояд гуфт ки қонунгузориҳои замини Ҷумҳурии Тоҷикистон ду намуди сервитутҳоро муқаррар намудааст – сервитути оммавӣ ва сервитути хусусӣ (қ.1 м. 101 КЗ ҚТ). Дар ин замина бояд гуфт қонунгузориҳои замини Ҷумҳурии Қазоқистон низ сервитутҳоро ба ду намуд ҷудо менамояд – сервитути оммавӣ ва сервитути хусусӣ. Гузашта аз ин қ. 4 м. 23 КЗ Русия сервитутҳоро ба муҳлатнок ва доимӣ ҷудо менамояд.

Дар баробари ин м. 72 КЗ Қазоқистон муқаррар менамояд, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Қазоқистон ё созишномаи тарафҳо, метавонанд дигар сервитутҳо ғайр аз онҳое, ки дар ҳамин кодекс дарҷ гардидаанд, пешбинӣ намоянд.

Тибқи қ. 1 м. 69 КЗ Қазоқистон ҳуқуқи истифодаи маҳдуди қитъаи замини ҳамсоя ё дигар қитъаҳои замин (сервитути хусусӣ) дар мавридҳои зайл муқаррар карда шаванд:

– барои таъмини гузаштан ва гузариш бо нақлиёт тариқи қитъаи замини ҳамсоя ё дигар қитъаи замин, агар гузариши соҳибмулки хусусӣ ё заминистифодабаранда ба қитъаи замини худ имконнопазир бошад, хеле душвор аст ё хароҷоти зиёдро талаб менамояд;

– барои гузаронидан ва истифодаи ноқилҳои зарурии барқӣ, алоқа, обтаъминкунӣ, обпарто, обтаъминкунӣ ва эҳтиёҷоти дигари соҳибмулки хусусӣ ё заминистифодабаранда, ки бе муқаррар намудани сервитут ба қитъаи замини ҳамсоя ва қитъаи дигар таъмини гузаронидани онҳо имконнопазир аст.

Дар Федератсияи Русия сервитути хусусӣ мутобиқи қонунгузориҳои граждани (б. 1 м.

23 КЗ Русия) муқаррар карда мешавад. Бояд гуфт ки мақсадҳои барои муқаррар намудани сервитут дар қ. 2 м. 274 Кодекси граждани Федератсияи Русия пешбинӣ карда шудаанд. Аслан мақсадҳои мазкур бо мақсадҳои дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Қазоқистон пешбинигардида айнан монанд мебошанд.

Сервитути оммавӣ дар Федератсияи Русия ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар ҳолатҳои зерин муқаррар карда мешаванд: барои гузариш бо нақлиёт тариқи қитъаи замин (дар Ҷумҳурии Қазоқистон – ба объектҳои истифодаи умумӣ, қабристонҳо, ҷои дафн ва дигар ҷойҳои муқаддас); барои истифода намудани қитъаи замин бо мақсади таъмири воситаҳои коммуналӣ, сохтмон, шабакаҳои барқдихӣ ва дигар хатҳои лозима, инчунин инфраструктураи нақлиёт; барои дар қитъаи замин гузаронидани тадқиқот; барои обгирӣ ва обчорикунӣ; барои гузаронидани чорпоён тавассути қитъаи замин; барои истифодаи қитъаи замин ба мақсади шикор, моҳидорӣ, ва бо тартиби муқарраргардида саривақт чамъовари намудани растаниҳои ваҳшӣ; барои истифодаи муваққатии замин барои мақсадҳои иқтишофӣ, таҳқиқот ва корҳои дигар; барои дастрасии озод ба қитъаҳои замини назди соҳили обанборҳо (қ. 3 м. 23 КЗ Русия, б. 2 қ. 4 м. 69 КЗ Қазоқистон).

Дар баробари ин бояд гуфт ки дар фарқият аз КЗ Қазоқистон қонунгузориҳои Федератсияи Русия дар ҳолатҳои зерин муқаррар намудани сервитути оммавиро пешбинӣ менамояд; гузаронидани корҳои дренажӣ дар қитъаи замин; чаронидани чорво мутобиқи меъёрҳо ва одатҳои маҳал, ба истиснои ҳудудҳои заминҳои хоҷагии чангал.

Дар Ҷумҳурии Қазоқистон сервитути оммавӣ, аз ҷумла барои гузаронидани чорабиниҳои оммавӣ-фарҳангӣ бо иҷозати мақомоти давлатӣ, инчунин дар ҳолатҳои дигари вобаста ба манфиатҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ иҷозат дода мешавад.

Дар Ҷумҳурии Қирғизистон дар асоси б. 1 м. 53 КЗ Қирғизистон сервитут ба ихтиёрӣ (ба розигии тарафайн асосёфта) ва маҷбурӣ (дар асоси қарори мақомоти ваколатдор асосёфта, дар ҳолати зарурӣ муайян карда мешавад), ҷудо мешавад. Дар асл бошад, чунин тақсимбандӣ ба тақсимбандии Русия ва Қазоқистон монанд аст.

Сервитути маҷбурӣ дар ҳолатҳои зерин муқаррар карда мешавад. Барои таъмини:

– дастрасӣ ба замин, агар дастрасӣ ба он бо дигар роҳ имконнопазир аст, хеле мушкил аст ва ё харочоти беандозаро талаб мекунад;

– кашидан ва истифода бурдани хатҳои интиқоли нерӯи барқ, алоқа, таъминоти об, таъмини гармӣ, ҳолати мелиоративӣ ва талаботи дигаре, ки наметавонанд бе истифодаи сервитути маҷбурӣ таъмин карда шаванд. (қ. 2, м. 56 КЗ Қазоқистон).

Дар қонунгузорию давлатҳои аъзои ИДМ имконияти ситонидани маблағи мувофиқ ба рои истифодаи маҳдуди қитъаи замин (сервитут) муқаррар карда шудааст. Аммо шартҳои маблағситонӣ аз ҳам каме фарқ мекунанд. Мисол, дар Ҷумҳурии Беларус мутобиқи қисми 4 м. 13 КЗ Беларус соҳибмулки қитъаи замини бо сервитут маҳдудкардашуда, ҳуқуқ дорад аз шахсе, ки ба ғоидаи ӯ сервитут муқаррар карда шудааст, пардохти маблағи муайянро талаб намояд, агар мутобиқи қонунгузорию ягон ҳолати дигар муқаррар карда нашуда бошад.

Дар Қазоқистон соҳибмулки қитъаи замини бо сервитути хусусӣ маҳдудкардашуда, ҳуқуқ дорад аз шахсе, ки ба ғоидаи ӯ сервитут муқаррар карда шудааст, пардохти маблағи муайянро талаб намояд, агар санадҳои қонунгузорию Ҷумҳурии Қазоқистон ҳолати дигарро муқаррар накарда бошанд.

Дар ҳолати муқаррар кардани сервитут нисбати заминҳое, ки ба моликияти давлатӣ шомиланд ва барои заминистифодабарӣ дода нашудаанд, маблағи истифодаи сервитут аз заминҳои мазкур ба бучети маҳаллӣ равана карда мешавад (қ. 5 м. 6 КЗ Қазоқистон). Ҷамҷунин, субъектҳои ҳуқуқи маҳдуди истифодаи қитъаи замин уҳдадоранд ҳамаи зарарҳое, ки бо истифодаи сервитут алоқаманданд, ҷуброн намоянд (б. 2 қ.3 м.69 КЗ Қазоқистон).

Дар Федератсияи Русия соҳибмулки замин, ба он сервитут муқаррар карда шудааст, метавонад аз шахсоне, ки сервитут ба манфиаташон муқаррар гардидааст, пардохти маблағи мувофиқро талаб намояд, агар қонунҳои федералӣ ҳолатҳои дигарро пешбинӣ накарда бошанд (қ.6 м.23 КЗ Русия).

Вобаста ба сервитути оммавӣ бошад, агар муқаррар намудани сервитути оммавӣ истифодабарии қитъаи заминро мушкил гардонад, пас соҳибмулки замин ё заминистифодабарандаи қитъаи замин (дар Федератсияи Русия - танҳо соҳибмулки замин), ки бо сервитути оммавӣ маҳдуд карда шудааст, ҳуқуқ дорад аз мақомоти давлатӣ (дар Федератсияи Русия - ё мақомоти худидоракунии маҳаллӣ), ки сервитути оммавино муқаррар намудааст, пардохти маблағи мувофиқро талаб намояд.

Агар муқаррар намудани сервитути оммавӣ истифодабарии қитъаи заминро номумкин гардонад, соҳибмулки замин ё заминистифодабаранда (дар Федератсияи Русия - ё соҳибмулки замин) ҳуқуқ дорад аз ӯ гирифтани қитъаи замин, аз ҷумла бо роҳи харида гирифтани ҳуқуқи истифодабарии ин қитъаи заминро бо ҷуброни зарар аз ҷониби мақомоти давлатӣ (дар Федератсияи Русия - ё мақомоти худидоракунии маҳаллӣ), ки сервитути оммавино муқаррар намудаанд, ё додани қитъаи дигари баробарарзиши заминро бо ҷуброни тавони зарар талаб намояд (қ. 7 м. 23 КЗ Русия, қ.7, м. 69 КЗ Қазоқистон).

Дар қонунгузорию замини Ҷумҳурии Қирғизистон пардохти маблағ барои истифодаи қитъаи замини бо сервитут маҳдуд кардашуда, танҳо нисбати сервитути оммавӣ (маҷбурӣ) муқаррар карда шудааст. (м. 57 КЗ Қирғизистон). Хусусан, зараре, ки ба соҳибмулк ё истифодабарандаи қитъаи замин дар натиҷаи муқаррар намудани сервитути маҷбурӣ расонида шудааст, бояд аз ҷониби шахсе, ки сервитут ба манфиаташ муқаррар гардидааст, ҷуброн карда шавад.

Ҳаҷми ҷуброни зарарро мақомоти ваколатдор муайян мекунанд. Дар ҳолати розӣ набудани соҳибмулк ё истифодабарандаи қитъаи замин, ҳаҷми ҷуброни зарарро мақомот суд муайян менамояд. Инҷунин, ба ҷои ҷуброни зарар соҳибмулк ё заминистифодабарандае, ки нисбати қитъаи замини ӯ сервитути маҷбурӣ муқаррар карда шудааст, ҳуқуқ дорад, ки аз шахсе, ки сервитут ба манфиаташ муқаррар гардидааст, пардохти маблағи мувофиқро талаб намояд.

Қарори
Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
№14

аз 23 ноябри соли 2012

ш. Душанбе

Дар бораи татбиқи қонунгузорӣ оид ба баъзе масъалаҳое, ки дар таҷрибаи судӣ ҳангоми баррасӣ ва ҳалли парвандаҳо марбут ба эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона ба миён меоянд
(*бо тағйири иловаҳои бо қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 июни соли 2014, №4 воридгардида*)

Мутобиқи талаботи моддаҳои 10 ва 14-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси граждани (минбаъд КГ), манзил (минбаъд КМ), оила (минбаъд КО), замин (минбаъд КЗ), ҷиноятӣ (минбаъд КҶ), муурофиавии граждани (минбаъд КМГ), қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, ҳар шахс метавонад дар моликияти хусусии худ манзили истиқоматӣ ё қисми онро дошта бошад.

Ҷамъбасти таҷрибаи судии баррасии парвандаҳо оид ба эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона аз он шаҳодат медиҳад, ки судҳо асосан парвандаҳои мазкурро бо риояи талаботи меъёрҳои моддию муурофиавӣ баррасӣ менамоянд. Ҳамзамон, дар баъзе ҳолатҳо аз ҷониби судҳо ба камбудию норасоӣ роҳ дода мешаванд. Аз ҷумла, судҳо ҳангоми омодакунии парвандаҳо ба муҳокимаи судӣ ба тариқи дахлдор ҳамаи ҳолатҳои ба сохтмони манзилҳои истиқомати худсарона ва ғайра алоқамандбударо пурра муайян намесозанд. Дар амалияи судӣ ҳангоми баррасии парвандаҳо оид ба эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона ва қабули санадҳои судӣ на ҳама вақт меъёрҳои ҳуқуқи моддӣ ва муурофиавӣ ба роҳбарӣ гирифта мешаванд.

Аз ин рӯ, бо мақсади таъмини ягонагии таҷрибаи судӣ ва қонунии **баррасӣ ва ҳалли** парвандаҳо вобаста ба эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона, дар асоси моддаи 27-и Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», Пленуми Суди Олӣ,-

Қ а р о р к а р д:

1. Суд, судҳо, прокурорҳо (моддаи 47 КМГ), мақомоти ҳокимияти давлатии худидоракунии маҳаллӣ, шахсон мансабдор ва хизматчиёни давлатӣ бояд дар назар дошта бошанд, ки мутобиқи моддаҳои 5, 19, 32, 36-и Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат ҳифз менамояд. Ҳар кас ҳақ дорад соҳиби моликият бошад. Ҳеч кас ҳақ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Ҳар кас ба манзил ҳуқуқ дорад, ки ин ҳуқуқ бо роҳи сохтмони манзили давлатӣ, ҷамъиятӣ, кооперативӣ ва хусусӣ таъмин карда мешавад ва ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад.

Аз ин рӯ, ба суд, судҳо зарур аст, ки ҳангоми пешниҳод ва қабули аризаи (аризаи даъвогии) шахсон оид ба эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона бо дарназардошти талаботи моддаи 4-и КМГ амал намоянд.

2. Бояд дар назар дошт, ки мувофиқи моддаи 246 КГ сохтмони худсарона - сохтмони хонаи истиқоматӣ, биною иншоот ё дигар молу мулкӣ ғайриманқуле мебошад, ки дар қитъаи замини мутобиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун ва дигар санади ҳуқуқӣ барои ҷунин мақсад ҷудонашуда ё бидуни гирифтани иҷозати зарурӣ ё ба таври назаррас вайрон кардани меъёру қоидаҳои шахрсозӣ бунёд шудааст.

Шахсе, ки сохтмони худсаронаро анҷом додааст, ба он ҳуқуқи молиқӣ пайдо намекунад. Ӯ ҳуқуқ надорад ҷунин биноро ихтиёрдорӣ кунад, тухфа намояд, ба иҷора супорад ва дигар аҳдҳоро анҷом диҳад.

Иҷозат барои оғоз намудани сохтмон аз ҷониби мақомоти меъморӣ ва шахрсозӣ дода мешавад.

Мувофиқи талаботи моддаи 60 Кодекси шахрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат барои оғоз намудани сохтмонро мақомоти маҳал-

лии меъморӣ ва шахрсозии шахру ноҳияҳо дар асоси қарори дахлдори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ чиҳати чудо кардани қитъаи замин мувофиқи нақшаи генералӣ тасдиқшуда ва лоиҳаи мувофиқагардидаи сохтмон бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон медиҳанд.

Нисбати сохтмони биною иншоотҳо, тибқи талаботи моддаи 66 Кодекси шахрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат барои оғоз намудани корҳои сохтмонӣ дар объектҳои дорои аҳамияти ҷумҳуриявӣ ва стратегӣ, ки номгӯи онҳоро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ намудааст, аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи меъморӣ ва шахрсозӣ дода мешавад. Иҷозат барои оғоз намудани корҳои сохтмони дигар объектҳо аз ҷониби мақомоти маҳаллии меъморӣ ва шахрсозӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешавад.

Барои оғоз намудани корҳои сохтмонӣ оид ба объекти мушаххас бо нишон додани муҳлати давомнокии сохтмони ин объект иҷозат дода мешавад.

Дар ҳолати рад гардидани ариза оид ба додани иҷозат барои оғоз намудани корҳои сохтмонӣ ба мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи меъморӣ ва шахрсозӣ ва ё суд шикоят кардан мумкин аст.

3. Суд, судяҳо, прокурорҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор ва хизматчиёни давлатӣ бояд дар назар дошта бошанд, ки ҳуқуқи моликии шахси сохтмони худсаронаро анҷомдода аз ҷониби суд ба шарте эътироф карда мешавад, агар қитъаи замин мутобиқи тартиби пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин шахс барои сохтмони иморат дода шуда бошад. Агар нигоҳ доштани сохтмони худсарона ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшавандаи дигар шахсонро вайрон кунад ё ба ҳаёт ва саломатии онҳо ё бехатарии иншооти дар атрофи ин сохтмон ҷойгиршуда таҳдид намояд, ҳуқуқи моликии ин шахс эътироф карда намешавад.

Аз ин рӯ, асоси ҳуқуқи эътирофи моликият ба сохтмонҳои худсарона, қарори мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар бораи чудо кардани қитъаи замин барои сохтмони манзилҳои шахсӣ, биною иншоот ё дигар молумулки ғайриманқул ба шумор меравад.

Сохтмон, азнавсозии манзили истиқоматӣ, бино ва дигар иншоотҳо дар қитъаи замини барои ин мақсад чудокардашуда мутो-

биқи лоиҳаи бо мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи меъморӣ ва шахрсозӣ мувофиқашуда ва риояи меъёрҳои санитарии техникӣ иҷозат дода мешавад.

4. Суд, судяҳо, прокурорҳо, мақомоти ҳокимияти давлатии худидоракунии маҳаллӣ, шахсони мансабдор ва хизматчиёни давлатиро зарур аст, ки хангоми баррасии мурочиат, шикоят, пешниҳод ва аризаҳо (аризаҳои даъвогӣ) оид ба эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона талаботи моддаҳои 6, 242, 243 ва 246-и КГ, моддаҳои 1, 2, 3, 111, 112, 114-118-и КМ, моддаҳои 1-18, 22, 24-30, 47, 49, 76-99-и КЗ, моддаҳои 34, 35, 36 ва 37-и КО, моддаи 47-и КМГ, Кодекси шахрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқиро ба роҳбарӣ гиранд.

5. Дикқати суд, судяҳо ба он чалб карда шаванд, ки:

- ариза (аризаи даъвогӣ) дар бораи эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона ба суди ҷойгиршавии сохтмони худсарона пешниҳод карда мешавад (моддаи 32-и КМГ);
- бочи давлатии ариза (аризаи даъвогӣ) дар бораи эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона бо дарназардошти арзиши воқеии сохтмони худсарона пардохта мешавад;
- нисбати ариза (аризаи даъвогӣ) дар бораи эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона мӯҳлати даъво татбиқ намегардад.

6. Судя хангоми оmodасозии парванда аз рӯи ариза (аризаи даъвогӣ) дар бораи эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона аризадихандаро оид ба моҳияти талаботи пешниҳоднамудааш пурсида, агар зарур бошад, ба ӯ пешниҳод мекунад, ки дар муҳлатҳои муайян далелҳоро ба суд супорад.

Ба қатори чунин далелҳо ҳуҷжатҳои зерин дохил шуда метавонанд:

- маълумотномаи (хулосаи техникӣ) корхонаи фаръии бақайдгирии техникӣ ё мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар хусуси сохтмони худсарона будани манзили истиқоматӣ ё иншоот;
- шиносномаи техникӣ сохтмони худсаронаи манзили истиқоматӣ ё иншоот;
- сертификати ҳуқуқи истифодабарии замин;
- ҳуҷжатҳои ҳуқуқмуайянкунанда оид ба он ки қитъаи замини дар он сохтмони худсарона бунёд гардидааст, мутобиқи тартиби муқарраргардидаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин шахс барои бунёди ҳамин намуди иморат дода шудааст;

– далелҳои боэтимодӣ, ки сохтмон аз ҷониби шахси аризадиханда (даъвогар) бунёд ва ба итмом расонида шудааст;

– хулосаҳои мақоми ваколатдори давлатии батанзимдарории муносибатҳои вобаста ба замин, мақомоти маҳаллии меъморӣ ва шахрсозӣ, ҳифзи муҳити зист ва дигар мақомоти дахлдор (зиддисӯхторӣ, экологӣ, шабакаи барқӣ, обу корезӣ, алоқа) бобати дар ҳолатҳои дахлдори техникӣ буда, ба талаботи санитария эпидемиологӣ, зиддисӯхторӣ, экологӣ, меъморию эстетикӣ қарор доштани сохтмони худсарона, инчунин ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшавандаи дигар шахсонро вайрон накардани ин сохтмон, ё ба ҳаёт ва саломатии онҳо ё бехатарии иншооти дар атрофи ин сохтмон ҷойгиршуда таҳдид нанамудани он, ки ба тариқи дахлдор тартиб дода шуда, пешниҳод гардидаанд.

Мутобиқи талаботи моддаи 70 КМГ ҳеч яке аз далелҳои барои суд дорои эътибори қаблан муқарраргардида намебошад. Аз ин рӯ, суд уҳдадор аст натиҷаҳои баҳодихии далелҳоро, асосҳои барои қабули баъзе далелҳо чун воситаи асосноккунии хулосаи суд қабул намуда, дигар далелҳоро суд рад кардааст, инчунин асосҳое, ки мутобиқи онҳо ба як далел нисбат ба далели дигар афзалият дода шудааст, дар ҳалнома дарҷ намояд. Ҳангоми баҳодихии саҳеҳии ҳуҷҷатҳо ва дигар далелҳои хаттӣ суд бояд бо дарназардошти дигар далелҳои эътимод дошта бошад, ки ҳуҷҷат ва дигар далелҳои хаттӣ аз мақомоте пешниҳод шудаанд, ки барои додани чунин навъи далелҳои ваколатдоранд, аз ҷониби шахсе имзо шудааст, ки ҳуқуқ дорад ба ин ҳуҷҷатҳо имзо гузорад, дорои ҳамаи дигар реквизитҳое бошад, ки барои чунин навъи далелҳои заруранд.

7. Зимни оmodасозии парванда ба муҳокимаи судӣ, судя бояд масъалаи ба парванда ҳамроҳ шудани намояндагони Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, Мақомоти ваколатдори давлатии батанзимдарории муносибатҳои вобаста ба замин ва сохторҳои маҳаллии он, корхонаи фаръии бақайдгирии техникӣ ва дигар шахсони манфиатдорро ҳал намояд.

Инчунин, судя ҳангоми муайян кардани мавҷудияти дигар шахсони ба балоғатрасида, ки дар бунёди сохтмони худсарона иштирок кардаанд ё якҷоя зиндагӣ доранд, бояд масъалаи ба парванда ҳамроҳ шудани шахсони мазкурро низ ҳал намояд (моддаи 153-и КМГ).

8. Ҳангоми мавҷуд набудани дигар шахсоне, ки ҳуқуқи моликиятро нисбат ба сохтмони худсарона мавриди баҳс қарор медиҳанд ва мавҷуд набудани баҳс оиди чунин ҳуқуқ, парвандаҳои мазкур бо тартиби муурофияи махсус баррасӣ мегарданд, агар ҳангоми пешниҳоди ариза ё баррасии парванда бо тартиби муурофияи махсус оид ба ҳуқуқ, тобеияти судӣ баҳс ба миён ояд, суд дар хусуси баррасӣ накардани ариза таъинот мебарорад, ки дар он ҳуқуқи аризадиханда ва дигар шахсони манфиатдор ҷиҳати ҳалли баҳс бо тартиби муурофияи даъво тавзеҳ дода мешавад (қисми 3 моддаи 268-и КМГ).

9. Суд, судя бояд дар назар дошта бошанд, ки мавриди **баррасӣ ва ҳалли** парванда дар бораи эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона ҳолатҳои зерини аҳамияти ҳуқуқидошта:

– мувофиқат кардан ё накардани сохтмон ба талаботи лоиҳа, агар чунин лоиҳа вуҷуд дошта бошад;

– ҳангоми сохтмон банақшагирӣ ва ободонии маҳал, нигоҳдории қитъаҳои ҳамхудуд, меъёрҳои қоидаҳои зидди сӯхтор ва ғайра рӯи гардидаанд ё не;

– қитъаи замин, ки дар он сохтмони худсарона бунёд шудааст, дар асоси қадом ҳуҷҷатҳо ба аризадиханда (даъвогар) тааллуқ доранд ва ғайраҳоро муайян намоянд.

Ҳамзамон, дар ҳолатҳои зарурӣ ҷиҳати тавзеҳи масъалаҳои ҳангоми баррасии парванда ба миён омада, ки донишҳои махсусро дар соҳаи илм, санъат, техника ё касбҳои мухталиф тақозо мекунад, суд бо ташаббуси худ ё тибқи дархости тарафҳо ё дигар шахсони иштирокчии парванда экспертиза ва барои гузаронидани он коршиноси судиро таъин намуда, дар ин бора таъинот қабул мекунад (қисми 1-и моддаи 82 КМГ).

10. Агар муайян гардад, ки шахси ғавтида дар давраи қайди ҳаёт буданаш дар қитъаи замини ба ӯ мутобиқи тартиби пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои чунин мақсад додашуда сохтмони худсарона бунёд намудааст, он гоҳ масъала ҷиҳати эътироф намудани ҳуқуқи моликият ба чунин сохтмон аз тарафи суд дар асоси аризаи (аризаи даъвогии) шахсони манфиатдор бо тартиби муайяннамудаи боби 28 КМГ, ки муқаррар намудани ҳолатҳои дорои аҳамияти ҳуқуқиро ба танзим мебарорад, баррасӣ ва ҳал карда мешавад.

11. Суд, судяҳо бояд дар назар дошта бошанд, ки моддаҳои 338 ва 3381–и КҶ ҷавобгарии ҷиноятиро барои худсарона ишғол намудани қитъаи замин, сохтмони худсарона дар қитъаи замини худсарона ишғол намуда, ғайриқонунӣ додани қитъаи замин пешбинӣ кардаанд, аз ин рӯ, ҳангоми қабули ариза (аризаи даъвогӣ) дар бораи эътирофи ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона ё агар парванда мавриди баррасии судӣ қарор дошта бошад, бояд масъалаи вучуд доштан ё надоштани парвандаи ҷиноятӣ нисбати аризадиҳанда муайян намуда, вобаста ба натиҷаи баррасии парвандаи ҷиноятӣ (қарори мақомоти таъқиби ҷиноятӣ бинобар гузаштани муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан, қабули санади авф, санади судӣ ва ғайраҳо) қарори дахлдори қонунию асоснок қабул гардидааст ё не, мавриди санҷиш қарор диҳанд.

12. Дар қисми хулосавии ҳалнома бояд суроға (маҳалли ҷойгиршавии сохтмони худсарона, номгӯй ва табиноти он, масоҳати умумӣ аз ҷумла, масоҳати зери сохтмон, масоҳати зист, андозаи ҳучраҳои он, иншооти ёрирасон, масоҳати қитъаи замин, ки дар

он иншоот бунёд шудаанд ва ғайраҳо нишон дода шаванд.

13. Суди Олӣ, судҳои ҳарбӣ, суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳрҳо ва ноҳияҳои ҷумҳурӣ бояд мунтазам таҷрибаи баррасии парвандаҳои мазкурро ҷамъбаст намуда, барои бартараф кардани камбудии ошкоргардида дар амалияи судӣ, дар қору фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатии худидоракунии маҳаллӣ, шахсони мансабдор ва хизматчиёни давлатӣ оид ба ҷудо кардани қитъаи замин, мақсаднок истифода бурдани он ва ғайраҳо чораҳо андешида, таҷрибаи ягонаи судиро таъмин намуда, мувофиқи мақсад мебуд, ки ин қабил парвандаҳо дар маҷлисҳои сайёри судӣ баррасӣ карда шаванд.

14. Бо қабули қарори мазкур қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баъзе масъалаҳои, ки ҳангоми аз ҷониби судҳо баррасӣ намудани парвандаҳо оид ба ҳуқуқи моликият ба сохтмони худсарона (хонаи истиқоматӣ) бармеоянд», аз 31 августи соли 2007, таҳти №6 аз эътибор соқит дониста шавад.

**Раиси Пленум,
Раиси Суди Олии
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Н. Абдуллоев

**Котиби Пленум,
Судяи Суди Олии
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

М. Саидов

Манбаъ: сомонаи расмии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон
<http://sudioli.tj/index.php?action=item&id=130>

ТАФСИРИ
ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
«ДАР БОРАИ САНАДҲОИ МЕЪЁРИИ ҲУҚУҚӢ»

Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
Раҳимов Маҳмад Забирович

(Давомаш. Аввалаш дар шумораи гузашта)

**БОБИ 7. АМАЛИ САНАДИ МЕЪЁРИИ ҲУҚУҚӢ ДАР ЗАМОН, МАКОН
ВА НИСБАТ БА ШАХСОН**

Моддаи 62. Тартиби мавриди амал қарор додани санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Тартиби мавриди амал қарор додани санади меъёрии ҳуқуқиро Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни мазкур, ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ё санади меъёрии ҳуқуқӣ оид ба тартиби мавриди амал қарор додани он муқаррар менамояд.

2. Агар дар ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ муҳлати мавриди амал қарор додан муқаррар нашуда бошад, пас ин санад аз рӯзи имзо, қабул ё тасдиқ, мавриди амал қарор дода мешавад.

3. Санади меъёрии ҳуқуқие, ки муқаррар ё пурзӯр намудани ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ менамояд, андози навро муқаррар мекунад ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин менамояд, баъд аз як моҳи интишори расмӣ мавриди амал қарор мегирад, агар дар санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳолати дигар муқаррар нашуда бошад.

1. Аз ин ҷо, тартиби мавриди амал қарор додани санади меъёрии ҳуқуқӣ дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни мазкур, ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ё санади меъёрии ҳуқуқии дигар пешбинӣ шудааст. Пеш аз ҳама тартиби мавриди амал қарор додани санади меъёрии ҳуқуқиро муқаррароти моддаи 10 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд, яъне қонунҳо ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон эътироф кардааст, пас аз интишори расмӣ амал мекунад.

Дар ҳолатҳои дигар Қонуни мазкур, ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ё санади меъёрии ҳуқуқӣ оид ба тартиби мавриди амал қарор додани он муқаррар менамояд. Чунончи, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» пас аз интишори расмӣ мавриди амал қарор дода шудааст, зеро ин ҳолат дар моддаи 36 Қонуни мазкур қайд шудааст¹. Ҳолати дигар низ ҷой дорад, ба мисли

мавриди амал қарор додани кодексҳо, ки он дар қонуни алоҳида нишон дода мешавад. Чунончи, моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қабул ва мавриди амал қарор додани Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон» мавриди амал қарор додани ин кодексро 1 апрели соли 2010 муқаррар менамояд².

Дар Қонуни мазкур ин ҳолатҳо қайд карда шудааст. Агар дар ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ё дар санади меъёрии ҳуқуқии мавриди амал қарор додани он тартиби дигар пешбинӣ нашуда бошад, санади меъёрии ҳуқуқӣ бевосита амал мекунад. Дар баробари ин барои татбиқи санади меъёрии ҳуқуқӣ, ки эътибори ҳуқуқӣ пайдо кардааст, ягон дастури иловагӣ талаб карда намешавад. Агар дар ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ таъкид шуда бошад, ки ягон меъёри ҳуқуқии он дар асоси санади меъёрии ҳуқуқии иловагӣ татбиқ карда мешавад, пас ин меъёр мутобиқи

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» 19 марти соли 2013 (№961) қабул шудааст. Ниг.: <http://mmk.tj/legislation/base/2013/>.

² Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамин Қонун 3 декабри соли 2009 (№564) қабул шуда буд. Ниг.: Кодекси муҳофизатии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2010.

санади меъёрии ҳуқуқии асосӣ ва иловагӣ татбиқ карда мешавад. То қабул кардани санади меъёрии ҳуқуқии иловагӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки муносибатҳои дахлдорро қаблан ба танзим мебароварданд ва безъитбор доништа нашудаанд, дар қисмати ба санади меъёрии ҳуқуқии нав муҳолифатнадошта амал мекунад (ниг.: тафсири моддаи 12 Қонуни мазкур).

2. Қисми дуюми моддаи тафсиршаванда пешбинӣ намудааст, ки агар дар ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ муҳлати мавриди амал қарор додани он муқаррар нашуда бошад, пас ин санад аз рӯзи имзо, қабул ё тасдиқ мавриди амал қарор дода мешавад.

3. Қисми сеюми моддаи тафсиршаванда ҳолатҳои истисноии мавриди амал қарор додани санадро низ пешниҳод мекунад. Чунончи, санади меъёрии ҳуқуқӣ метавонад, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро муқаррар ё пурзӯр намояд, андозии навро муқаррар кунад ва ё шароити андоз-супорандагонро вазнин гардонад. Агар дар санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳолати дигар муқаррар нашуда бошад, пас дар ин вақт мавриди амали санади меъёрии ҳуқуқӣ баъд аз як моҳи интишори расмӣ он сураат мегирад. Вале дар назар бояд дошт, ки санади мазкур дар мавридҳои ҷавобгарии ҳуқуқиро муқар-

рар ё пурзӯр намудан, андозии навро муқаррар кардан ва ё шароити андозсупорандагонро вазнин гардонидан қувваи бозгашт надорад, ба истисноии ҳолатҳои муқаррарнамудаи Қонун (ниг.: тафсири моддаи 63 Қонуни мазкур). Чунончи, тибқи талаботи моддаи 165 Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон «аз тарафи як супорандаи андоз аз арзиши иловашуда ба дигар супорандаи андоз аз арзиши иловашуда дар доираи як амалиёт фурӯхтан ё супоридани корхона дар маҷмӯъ чун комплекси молумулкӣ ё воҳиди мустақилан амалкунандаи корхона амалиёти андозбандишаванда ҳисоб карда намешавад. Дар ин маврид харидор ё гиранда ҳамон ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои фурӯшандаи дар фасли мазкур пешбинишударо қабул менамояд, ки ба корхонаи фурӯхта ё додашуда ё воҳиди мустақилона амалкунандаи корхона вобаста мебошанд. Ин ҳолат танҳо ҳангоме татбиқ мегардад, ки агар тарафҳои фурӯшанда (супоранда) ва харидор (гиранда) дар муҳлати на дертар аз 30 рӯзи таквими баъди фурӯш (супоридан) мақомоти андозро дар бораи қарор оид ба татбиқи муқаррароти ҳамин модда ба таври хаттӣ огоҳ намоянд»¹.

¹ Ниг.: Кодексҳо // <http://mmk.tj/legislation/base/>.

Моддаи 63. Қувваи бозгашти санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Санади меъёрии ҳуқуқӣ қувваи бозгашт надорад, ба истисноии ҳолатҳои муқаррарнамудаи Қонун.

2. Ба санади меъёрии ҳуқуқӣ мумкин аст қувваи бозгашт дода шавад. Меъёр дар бораи додани қувваи бозгашт дар ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ё дар санади меъёрии ҳуқуқии мавриди амал қарор додани он пешбинӣ мегардад.

3. Агар санади меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар намудан ё вазнин кардани ҷавобгарии ҳуқуқиро пешбинӣ намояд, инчунин андозии навро муқаррар кунад ё шароити андозсупорандагонро вазнин намояд, ба он додани қувваи бозгашт манъ аст.

1. Қувваи бозгашти санади меъёрии ҳуқуқӣ метавонад ба ҳар як шахс (шахси воқеӣ ва шахси ҳуқуқӣ) сабуқӣ ва ё вазнинӣ биёрад. Тибқи талаботи умумӣ санади меъёрии ҳуқуқӣ қувваи бозгашт надорад, ба истисноии ҳолатҳои муқаррарнамудаи Қонун. Ин муқаррарот аз талаботи моддаи 20 Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд, зеро «қонуне, ки баъд аз содир шудани рафтори ғайриқонунии шахс қабул шудааст ва он ҷазои шахсро вазнин мекунад, қувваи бозгашт надорад». Талаботи умумӣ оид ба мавриди қувваи бозгашти санади меъёрии ҳуқуқӣ диққатҷалбкунанда аст, зеро қувваи бозгашти санад татбиқи талаботи санади меъёрии

ҳуқуқиро нисбат ба ҳодиса ва муносибатҳое, ки дар мавриди амали ин санад ба вуқӯъ омадаанд ва ё ҷой дошта метавонанд, гуногун мебошанд. Дар баробари ин қувваи бозгашти санади меъёрии ҳуқуқӣ оқибатҳои сабуқкунанда ва ё вазнинкунандаро нисбат ба субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ фароҳам меоранд. Аз ин ҷо ин талабот нисбати тамоми пайдоиш, тағйирёбӣ ва аз байн рафтани муносибату фаъолият дар ҷомеа бояд татбиқ карда шавад. Чунончи, қабул ва аз 1 январи соли 2013 мавриди амал қарор додани Кодекси нави андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон субъектҳои хоҷагидориро аз супоридани якчанд намуди андозҳои муқарраркардаи Кодекси андозии Ҷумҳурии

Тоҷикистон, ки бо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004 қабул карда шуда буд, озод кард¹.

2. Бо дарназардошти талаботи моддаи 20 Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон («Агар баъд аз содир шудани рафтори ғайриқонунӣ барои он ҷазо пешбинӣ нашуда бошад ва ё ҷазои сабук пешбинӣ шуда бошад, қонуни нав амал мекунад» имконияти қувваи бозгашт ба санади меъёрии ҳуқуқӣ дода шудааст. Дар баробари ин меъёр дар бораи додани қувваи бозгашт дар ҳуди санади меъёрии ҳуқуқӣ ё дар санади меъёрии ҳуқуқии мавриди амал қарор додани он пешбинӣ мегардад. Чунончи, тибқи моддаи 327 Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон «андозсупорандагони тибқи низоми умумии андозбандӣ ғайриқонунӣ, ки даромади умумиашон дар соли 2012 аз ҳадди дахлдори даромад кам буда, онҳо на кам аз 3 соли тақвими пай дар пайи қаблӣ тибқи низоми умумии андозбандӣ ғайриқонунӣ доштанд, бояд то 1-уми январи соли 2013 ба яке аз низомҳои махсуси андозбандӣ гузаранд ва бақайдгирии ҳудро барои мақсадҳои андоз

аз арзиши иловашуда бекор кунанд»².

3. Дар қисми сеюми моддаи тафсиришаванда қонунгузор ҳолатҳои манъ будани қувваи бозгашти санади меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ мекунад. Тибқи он ҳангоми вазнин кардани ҳолати шахс вобаста ба муқаррар намудан ё вазнин кардани ҷавобгарии ҳуқуқӣ, инчунин муқаррар кардани андозии нав ё вазнин кардани шароити андозсупорандагон қувваи бозгашти санади меъёрии ҳуқуқӣ манъ аст. Чунончи, тибқи талаботи қисми 1 моддаи 13 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Қонуни ҷиноятӣ, ки ҷиноят будани кирдорро бартараф мекунад, ҷазоро сабук ё ба тариқи дигар вазъи шахси ҷиноят содиркардари беҳтар мекунад, қувваи бозгашт дорад, яъне ба шахсоне татбиқ мегардад, ки то эътибор пайдо кардани ҷунин қонун кирдор содир кардаанд, аз ҷумла ба шахсоне, ки муҳлати ҷазоро адо мекунад ё кардаанд, вале доғи судӣ доранд. Аз лаҳзаи эътибор пайдо кардани қонун, ки ҷиноят будани кирдорро бартараф мекунад, кирдори то эътибор пайдо кардани қонун содиршуда ҷиноят ҳисоб намешавад»³.

² Ниг.: Кодекси <http://mmk.tj/legislation/base/codecs/>.

³ Ниг.: Кодекси <http://mmk.tj/legislation/base/codecs/>

¹ Ниг.: Кодекси <http://mmk.tj/legislation/base/>.

Моддаи 64. Муҳлати амали санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Санади меъёрии ҳуқуқӣ амали бемуҳлат дорад, агар дар он ё дар санади меъёрии ҳуқуқӣ дар бораи мавриди амал қарор додани он муҳлати дигари амал нишон дода нашуда бошад.

2. Муҳлати муваққатии амали санади меъёрии ҳуқуқӣ мумкин аст барои тамоми санад ё қисмҳои таркибии алоҳидаи он муқаррар гардад. Дар ин ҳолат дар санади меъёрии ҳуқуқӣ ё қисми таркибии дахлдори он ё дар санади меъёрии ҳуқуқӣ дар бораи мавриди амал қарор дода шудани бояд муҳлати амали он нишон дода шавад. Бо гузаштани муҳлати нишондодашуда амали санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ё қисми таркибии он қатъ мегардад.

3. То ба охир расидани муҳлати амали санади меъёрии ҳуқуқии муваққатӣ (қисми таркибии он) мақомте, ки санади меъёрии ҳуқуқиро қабул намудааст, метавонад дар бораи ба муҳлати нав тамдид намудани муҳлати амали санади меъёрии ҳуқуқӣ ё оид ба додани хусусияти бемуҳлат ба он қарор қабул кунад.

1. Амали санади меъёрии ҳуқуқӣ оғоз ва ба итмомрасии ҳудро дорад. Аз мазмуни қисми якуми моддаи тафсиришаванда бармеояд, ки амали санади меъёрии ҳуқуқӣ бемуҳлат аст, ба шарт ки дар он ё дар санади меъёрии ҳуқуқӣ дар бораи мавриди амал қарор додани он муҳлати дигари амал нишон дода нашуда бошад. Аз ин ҷо, то он вақте ки қонунгузор қарори ҳудро нисбат ба ин амал дигар накунад, санади меъёрии ҳуқуқӣ амал мекунад. Қонунгузор муҳлати амали санади меъёрии ҳуқуқиро дар он ё дар санади меъёрии ҳуқуқӣ

дар бораи мавриди амал қарор додани он ё қисми таркибии дахлдори он муҳлати дигари амал нишон дода метавонад.

2. Дар қисми дуюми моддаи тафсиришаванда масъалаи ҳолатҳои ба муҳлати муваққатӣ амал намудани санади меъёрии ҳуқуқӣ баррасӣ шудааст, зеро дар таҷриба ин ҳолатҳо низ дида мешавад. Ин муҳлат мумкин аст барои тамоми санад ё қисмҳои таркибии алоҳидаи он муқаррар гардад. Дар ин ҳолат дар санади меъёрии ҳуқуқӣ ё қисми таркибии дахлдори он ё дар санади меъёрии ҳуқуқӣ дар бораи мавриди амал қарор дода шу-

данаш бояд мухлати амали он нишон дода шавад. Бо гузаштани мухлати нишондодашуда амали санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ё қисми таркибии он қатъ мегардад. Чунончи, тибқи талаботи моддаи 252 Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барои супорандагони андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард меъёри андоз ба андозаи зерин муқаррар карда мешавад:

– аз 1-уми январи соли 2013 ба андозаи 0,5 фоиз барои фаъолияти савдо, маҳсулоттайёркуни, таъминоти фурӯш ва ба андозаи 2 фоиз барои дигар намудҳои фаъолият;

– аз 1-уми январи соли 2015 ба андозаи 0,25 фоиз барои фаъолияти савдо, маҳсулоттайёркуни, таъминоти фурӯш ва ба андозаи 1 фоиз барои дигар намудҳои фаъолият;

– аз 1-уми январи соли 2017 андоз бекор карда мешавад.»¹.

¹ <http://mmk.tj/legislation/base/codecs/>.

Моддаи 65. Қатъи амали санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) дар мавридҳои зерин қатъ мегардад:

- ба охир расидани мухлати амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он);
- бо тартиби муқарраршуда тибқи қарори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриконституционӣ донишдани санад (қисми таркибии он);
- аз эътибор соқит донишдани санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) ё боздошти амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) аз ҷониби мақомоте (шахси мансабдоре), ки санади мазкурро қабул намудааст ё дигар мақомоти (шахси мансабдори) барои ин амал ваколатдор.

2. Амали санади меъёрии ҳуқуқӣ тибқи санади меъёрии ҳуқуқии ҳамон дараҷа ё дараҷаи болоӣ ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун бо санади суд қатъ мегардад.

1. Амали санади меъёрии ҳуқуқӣ қатъ шудани мумкин аст. Қонунгузор се мавриди қатъ гардидани амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он)-ро тибқи қисми якуми моддаи тафсиришаванда пешбинӣ намудааст.

Аввало, ба охир расидани мухлати амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он), сониян, бо тартиби муқарраршуда тибқи қарори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриконституционӣ донишдани санад (қисми таркибии он) ва баъдан аз эътибор соқит донишдани санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) ё боздошти амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) аз ҷониби мақомоте (шахси мансабдоре), ки санади мазкурро қабул намудааст ё дигар мақомоти (шахси мансабдори) барои ин амал ваколатдор.

Чой доштани ин мавридҳо аз ҳолатҳои гуногун вобастагӣ дорад. Мавриди аввал онро дар назар дорад, ки қонунгузор мухлати ама-

Аз ин ҷо бармеояд, ки ин намуди андоз аз 1-уми январи соли 2017 бекор карда мешавад, яъне амали талаботи моддаи мазкур то ҳамин давра муайян карда шудааст.

3. Дар қисми сеюми моддаи тафсиришаванда масъалаи тамдид намудани мухлати амали санади меъёрии ҳуқуқӣ ё оид ба додани хусусияти бемуҳлат ба он ҳалли худро ёфтааст. Зеро дар баробари чой доштани мухлати амали санади меъёрии ҳуқуқии муваққатӣ (қисми таркибии он) ба мухлати нав тамдид намудани ин муҳлат ё мавриди амали бемуҳлат қарор додани санад дар таҷриба дида мешавад. Ин салоҳияти мақомоте мебошад, ки санади меъёрии ҳуқуқиро қабул намудааст. Мақомоти мазкур то ба охир расидани мухлати амали санади меъёрии ҳуқуқии муваққатӣ (қисми таркибии он) метавонад дар бораи ба мухлати нав тамдид намудани мухлати амали санади меъёрии ҳуқуқӣ ё оид ба додани хусусияти бемуҳлат ба он қарор қабул кунад.

ли санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) ба вақти муайян вобаста карда дар ҳуди санади мазкур пешакӣ муайян кардааст.

Ҷолиби диққат аст, ки мавриди қатъ гардидани амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) аз тарафи субъектҳои махсус пешбинӣ карда шудааст, яъне асосҳои аз боздошти соқит кардани санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) ва ё боздошти амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) аз ҷониби Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоте (шахси мансабдоре), ки санади мазкурро қабул намудааст. Вобаста ба ин ду мавриди дигари қатъ гардидани амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) дар қонуни мазкур пешбинӣ гардидаанд. Пеш аз ҳама татбиқи талаботи Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати бартараф кардани муҳолифат дар байни Конституция ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Аз ин ҷо, асоси дуюм аз салоҳияти Суди кон-

ститутсионӣ, ки дар моддаи 89 Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудаанд, бармеояд. Бо тартиби муқарраршуда тибқи қарори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриконституционӣ донишдани санад (қисми таркибии он) амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) қатъ мегардад. Чунончи, банди 4 Қоидаҳои гузаронидани аттестатсия ва бақайдгирии намоёндагони патентии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2009, №25 ва тағйири ба он аз 25 сентябри соли 2012, № 92 воридкардашуда, бинобар ба қисми дуҷуми моддаи 12 ва қисмҳои яқум ва дуҷуми моддаи 35 Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқат надоштан бо Қарори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 марти соли 2013 ғайриконституционӣ дониста шуда, амали қисми таркибии санади меъёрии ҳуқуқии мазкур қатъ карда шуд¹.

¹ Ниг.: Қарори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба дархости шаҳрванд Тураев М.М. «Дар бораи муайян намудани мутобиқати банди 4 Қоидаҳои гузаронидани аттестатсия ва бақайдгирии намоёндагони патентии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июни соли 2009, №25 ва тағйири ба он аз 25 сентябри соли 2012, № 92 воридкардашуда ба қисми дуҷуми моддаи 12 ва қисмҳои яқум ва дуҷуми моддаи 35 Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Ахбори Суди Конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон №1, 2013. С.34-45.

Моддаи 66. Доираи амали санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, агар дар онҳо ё дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар бораи мавриди амал қарор додани онҳо тартиби дигар муқаррар нашуда бошад.

2. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулкардаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар ҳудуди дахлдор амал мекунад.

1. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиботи махсус қабул карда мешаванд. Онҳо эътибори ҳуқуқӣ дошта дар тамоми ҳудуди давлат умумихатмӣ мебошанд, ба шарте ки дар санадҳои мазкур дар бораи мавриди амал қарор додани онҳо тартиби дигар муқаррар нашуда бошад.

Аз мазмуни моддаи тафсиршаванда маълум мегардад, ки Қонуни мазкур дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати ҳамаи шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ амал мекунад (ниг.: тафсири моддаи 67 Қонуни мазкур).

Мафҳуми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 1997, № 481 «Дар бораи Сарҳа-

Бо дарназардошти салоҳияти мақомоте (шахси мансабдоре), ки санади мазкурро қабул намудааст ё дигар мақомоти (шахси мансабдори) барои ин амал ваколатдор аст, асоси сеюм аз эътибор соқит донишдани санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) ё боздошти амали санади меъёрии ҳуқуқӣ (қисми таркибии он) аз ҷониби онҳо пешбинӣ мекунад. Аз ин ҷо, мақомоте (шахси мансабдоре), ки санади мазкурро қабул намудааст ё дигар мақомоти (шахси мансабдори) барои ин амал ваколатдор аст. Санади меъёрии ҳуқуқи мазкурро (қисми таркибии онро) бекор ва ё боздошти амали онро пешбинӣ кунад.

2. Тибқи талаботи қисми дуҷуми моддаи тафсиршаванда мавриди қатъ гардидани амали санади меъёрии ҳуқуқӣ тибқи санади меъёрии ҳуқуқии ҳамон дараҷа ё дараҷаи болоӣ ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонун бо санади суд пешбинӣ шудааст. Ин ҳолат низ аз талаботи Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд. Чунончи, банди 6 моддаи 69 Конституция ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳият медиҳад, ки санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияро ҳангоми муҳолифати онҳо ба Конституция ва дигар қонунҳо бекор кунад ва ё боздорад. Дар баробари ин, қонунгузор мавриди қатъ гардидани амали санади меъёрии ҳуқуқиро бо санади суд низ пешбинӣ кардааст.

ди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муайян шудааст. Тибқи талаботи Қонуни мазкур ба ҳудуди Тоҷикистон дохил мешаванд: марзи хушкӣ; марзи зери замин; ҳудуди обӣ; фазои ҳавоӣ; киштии обӣ ё ҳавопаймои қонунан тахти парчам ё аломатҳои шиносии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар обҳои кушод ё фазои ҳавои берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаракаткунанда; киштии ҳарбии обӣ ё ҳавопаймои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз маҳалли воқеъбудай онҳо.

2. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар ҳудуди дахлдор ва дар доираи

салоҳияташон санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мекунад. Дар баробари ин қайд кардан ба маврид аст, ки тибқи муқаррароти моддаи 7 Қонуни мазкур ба низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қарорҳои раисони шаҳрҳо ва ноҳияҳо ва қарорҳои мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дохил мешаванд.

Моддаи 67. Амали санади меъёрии ҳуқуқӣ нисбат ба шахсон

Амали санади меъёрии ҳуқуқӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар қаламрави он қарор доранд ва дар ҳолатҳои пешбининамудаи санади меъёрии ҳуқуқӣ ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки берун аз Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд, инчунин ба шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванди дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон қарордошта (ба истиснои шахсоне, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда муқаррар кардаанд) паҳн мегардад.

Дар моддаи тафсираванда масъалаи амали санади меъёрии ҳуқуқӣ нисбат ба доираи шахсонро пешбинӣ мекунад. Вобаста ба ин, пеш аз ҳама, бояд хотиррасон кард, ки қонунгузор ҷой доштани мафҳумҳои гуногун, ки ба категорияи “шахс” алоқамандӣ доранд, муайян мекунад, ба монанди «шахси ҳуқуқӣ», «шахси воқеӣ» ва ғайра. Аз ин ҷо, бо мақсади бартараф кардани духӯрагӣ вобаста ба ин муаммо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ин категорияҳо пешбинӣ шудаанд. Дар Кодекси гражданин дар баробари мафҳуми «шахси ҳуқуқӣ»¹ мафҳуми «шахси воқеӣ» низ дода шудааст. Тибқи муқаррароти моддаи 17 Кодекси гражданин таҳти мафҳуми шахрвандон “шахси воқеӣ” шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони давлатҳои дигар, инчунин шахси бешаҳрвандӣ фаҳмида мешавад. Муқаррароти ҳамин Кодекс, агар дар қонун ё санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон тартиби дигар муқаррар нашуда бошад, нисбати ҳамаи шахрвандон татбиқ мегарданд»².

Дар ҷамъият зерин мафҳуми «шахси воқеӣ» инсонӣ дар ҳаёт буда фаҳмида мешавад. Қобилияти ҳуқуқдорӣ (аломати асосии субъекти ҳуқуқ) дар ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ аз лаҳзаи тавал-

¹ Ниг. Ба моддаи 48 Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 1) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, № 6, мод. 153, 154; соли 2001, № 7, мод. 508; соли 2002, № 4, қ-1, мод. 170; соли 2005, №3, мод. 125; соли 2006, №4, мод. 193; соли 2007, №5, мод.356; соли 2010, №3, мод.156; №12, қ1, мод. 802; ҚҶТ аз 03.07.2012с., №850, ҚҶТ аз 28.12.12 №928.

² Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми 1) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1999, № 6, мод. 153, 154; соли 2001, № 7, мод. 508; соли 2002, № 4, қ-1, мод. 170; соли 2005, №3, мод. 125; соли 2006, №4, мод. 193; соли 2007, №5, мод.356; соли 2010, №3, мод.156; №12, қ1, мод. 802; ҚҶТ аз 03.07.2012с., №850, ҚҶТ аз 28.12.12 №928.

Вобаста ба ин қонунгузор доираи амали ин қарорҳоро бо ҳудуди муайян маҳдуд кардааст. Аз ин ҷо, амали санадҳои қабулкардаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот бо ҳудуди маҳалли дахлдор маҳдуд карда шудааст.

луди одам пайдо шуда, бо вафот кардани ӯ қатъ мегардад. Шахси воқеӣ гуфта, одам – шахсият дар назар дошта мешавад, ки ҳолати муайяни ҳуқуқӣ дорад. Бинобар ин, мафҳуми шахси воқеӣ умумӣ буда, се категорияи одамонро дар назар дорад: шахрвандони давлат, шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст. Шахсе шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки аз рӯзи қабули Конститутсияи шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ё худ мутобиқи Қонуни конституционӣ ба шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушарраф шудааст.

Шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсоне эътироф мешаванд, ки мансубияти шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон намебошанд ва ҳуҷҷате доранд, ки мансубияти онҳоро ба шахрвандии давлати дигар тасдиқ мекунад.

Доираи амали санади меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба макони ҷойгиршавии шахрвандон аҳамият дорад. Дар баъзе аз санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ин ҳолат қайд карда шудааст. Чунончи, амали Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» нисбат ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шахрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқомат дошта, дар ақди никоҳ мебошанд ва аъзои оилаи онҳо, ҳамчунин нисбат ба шахсоне, ки ба пешбурди хочагии умумӣ якҷоя зиндагӣ мекунанд, татбиқ мегардад (мод. 4 Қонуни мазкур)³.

Паҳн гаштани амали санади меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба макони ҷойгиршавии шахрвандон талаботҳои зеринро пешбинӣ мекунад:

³ Қонуни мазкур 19 март соли 2013 (№954) қабул карда шудааст. Ниг.: <http://mmk.tj/legislation/base/2013/>.

1) нисбат ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар қаламрави он қарор доранд;

2) нисбат ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки берун аз Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор доранд;

3) нисбат ба шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванди дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон қарордошта (ба истиснои шахсоне, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда муқаррар кардаанд) паҳн мегардад.

Ҳамзамон, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон паҳн гаштани амали санадҳои меъёрии ҳуқуқиро нисбат ба категорияҳои дигари одамон низ пешбинӣ намудааст. Ба мисли масъалаи ҷавобгарии баъзе категорияҳои одамон (судяҳо, вакилони мардумӣ, кормандони дипломатӣ ва ғ.) ба тартиби махсус гузаронида мешавад. Тибқи моддаи 91 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон судяро «бе ризоияти мақомоте, ки интихоб ё таъин кардааст, ҳабс кардан ва ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан мумкин нест», вале тартиби махсуси ҷавобгарӣ (масалан, розигии

мақомоти дахлдор) асоси озод намудан аз ҷавобгарӣ шуда наметавонад.

Тибқи талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳавӣ дар баъзе ҳолатҳо амали санади меъёрии ҳуқуқӣ берун аз марзи Тоҷикистон низ ҷой дошта метавонад, ба монанди меъёрҳои муқарраркунандаи ҷавобгарии ҷиноятӣ, масъалаҳои шаҳрвандӣ ва ғайра.

Паҳн нагаштани амали санади меъёрии ҳуқуқӣ нисбат ба категорияи махсуси шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванди дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон қарордошта тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст ва шартномаҳои байналмилалӣ сурат мегиранд. Бастани шартномаҳои байналмилалӣ дар асоси талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шартномаҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹ амалӣ карда мешавад.

¹ Ниг.: Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1999, №12, мод.348; соли 2001, № 7, мод. 484; соли 2005, № 12, мод. 654.

БОБИ 8. ТАФСИРИ РАСМИИ САНАДИ МЕЪЁРИИ ҲУҚУҚӢ

Моддаи 68. Зарурат ва тартиби тафсири расмии санади меъёрии ҳуқуқӣ

1. Дар сурати ошкор намудани носоҳеҳӣ ва гуногунфаҳмии санади меъёрии ҳуқуқӣ, амалияи ихтилофноки истифодаи он, мақомоти (шахси мансабдори) санади меъёрии ҳуқуқии дахлдорро қабулнамуда дар санади тафсир, ки хусусияти расмӣ ва ҳатмӣ дорад, тафсири меъёри онро медиҳад.

2. Санади тафсири расмӣ метавонад аз тарафи дигар мақомоте низ қабул шавад, ки онҳо мувофиқи қонунгузорӣ барои тафсири ин ё он санади меъёрии ҳуқуқӣ ваколатдор карда шудаанд.

3. Санадҳои тафсири расмӣ дигар мақомот, ки ваколатдоранд ин ё он санади меъёрии ҳуқуқиро тафсир кунанд, дар он шакле қабул мегарданд, ки бо Қонуни мазкур қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор аз ҷониби онҳо пешбинӣ шудааст.

4. Санади тафсири расмӣ қабул мегардад:

– бо қарорҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои қарорҳои якҷояи онҳо;

– бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои санадҳои меъёрии ҳуқуқии Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– бо қарори Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои қонунҳои конституционӣ, кодексҳо, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои санадҳои меъёрии ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– бо фармоишу қарорҳои вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот мутобиқан барои санадҳои меъёрии ҳуқуқии онҳо.

5. Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Пленуми Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи судиро оид ба амалияи татбиқи қонунгузорӣ чамбаст намуда, тавзеҳоти

дастурӣ медиҳанд ва онҳо барои судҳо, мақомоту шахсони мансабдоре, ки қонуни тавзеҳшударо татбиқ менамоянд, ҳатмӣ мебошанд.

6. Дар мавриди тафсири санади меъёрии ҳуқуқӣ ба он ворид намудани тағйиру иловаҳо мумкин нест.

7. Маънои санади меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дар мавриди тафсир пурра мутобиқи қонун фаҳмонида ва дақиқ карда мешавад.

1. Раванди ҳуқуқэҷодкунӣ бо қабул намудани санади меъёрии ҳуқуқӣ ба итмом расида, равандаи ҳуқуқамалигардонӣ (ҳуқуқтатбиқнамоӣ) оғоз мегардад. Дар равандаи ҳуқуқамалигардонӣ субъектҳое, ки соҳиби ҳуқуқ ё уҳдадорӣ гардидаанд фаълнона ҳуқуқҳои худро амалӣ мегардонанд. Лекин дар баъзе ҳолатҳо амали-гардонидани ҳуқуқҳо аз ҷониби субъектҳои соҳибҳуқуқ ғайриимкон мегардад, чунки меъёри санади меъёрии ҳуқуқӣ носаҳеҳ ё ин ки гуногун фаҳмида мешавад. Дар чунин ҳолат аз ҷониби мақомотҳо ва ё шахсони ваколатдори мансабдори давлатӣ санадҳои мазкур тафсир карда мешаванд.

Тафсир фаъолияти зехнии шахсони ваколатдор буда, барои аниқ намудани мазмуни меъёри санади меъёрии ҳуқуқӣ ва ба омма шарҳ додани он мебошад. Асосан дар назарияи ҳуқуқ ду намуди тафсири расмӣ мавҷуд мебошад: тафсири меъёрӣ ва *тафсири казуалӣ*. Тафсири меъёрӣ чунин тафсире мебошад, ки ба доираи номаҳдуди шахсон ё шумораи номаҳдуди муносибатҳо паҳн мешавад. *Тафсири казуалӣ* бошад шарҳи ғайримаъёрӣ ва фардие мебошад, ки танҳо нисбати ҳолати мушаххас, кори алоҳидаи ҳуқуқӣ аҳамияти ҳатмӣ дорад. Масалан, суд ҳангоми баровардани қарорҳои худ меъёрҳои қонунҳоро шарҳ медиҳад. Доираи амали моддаи тафсиршаванда, танҳо тафсири меъёриро дарбар мегирад. Тафсири казуалӣ тибқи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом дода мешавад. Масалан, тибқи моддаи 111 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон агар меъёри ҳуқуқи ҷиноятӣ духӯра ифода ёфта башад, ё худ онро ду маънидод намоянд, дар ин сурат он ба манфиати айбдоршаванда (судшаванда, маҳкумшуда) тафсир карда мешавад. Дар доираи Кодекси мазкур (яъне Кодекси ҷиноятӣ) ба маъноҳои гуногун тафсир кардани мафҳуми якхела манъ аст, ба шарте, ки дар ҳуди ҳамин Кодекс оид ба он нишондоди махсус мавҷуд набошад.

Таъсири меъёриро ба аутентикӣ ва тафсири қонунӣ (ғайриаутентикӣ) тақсим менамо-

янд. Тафсири аутентикӣ як намудаи тафсири расмӣ буда, аз ҷониби мақомот ва ё шахсони мансабдори давлатӣ ба санадҳои аз тарафи ҳуди онҳо қабулгардида дода мешавад. Масалан, қонунҳо аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ тафсир карда мешавад, тибқи қисми 4 моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ” мақомоти ваколатдори соҳаи хизмати давлатӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии оид ба хизмати давлатӣ қабулнамудаи худро шарҳ (тафсир) медиҳад. Тафсири қонунӣ бошад, аз ҷониби мақомот ё шахсони мансабдори давлатӣ дода мешавад, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул накардааст. Масалан, тибқи моддаи 61 Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олӣ тафсири Конституцияро дар шакли қонуни конституционӣ қабул менамояд.

Тибқи қисми якуми моддаи тафсиршаванда асос барои тафсир ин носаҳеҳ, гуногунфаҳмӣ ва ё амалияи ихтилофноки амалигардонии санади меъёрии ҳуқуқӣ мебошад. Се ҳолати зикршуда дар алоҳидагӣ ё ин ки дар маҷмӯъ боиси ғайриимкон гаштани амалигардонии меъёри санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мегардад. Натиҷаи носаҳеҳ ё гуногунфаҳмии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар амалия ба амалигардонии нодурусти меъёрҳо оварда мерасонад. Дар қисми мазкур мафҳуми “гуногунфаҳмӣ” фаҳмо мебошад, вале мафҳуми “носаҳеҳ” эҳтиёҷ ба тафсир дорад. Бояд қайд кард, ки истилоҳи “носаҳеҳ” дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ¹ ба маънои нодуруст, ғалат, норавшан ва ғайридақиқ оварда шудааст. Дар ҳолати мазкур мафҳуми “носаҳеҳ”, ки дар қисми моддаи тафсиршаванда истифода шудааст, ба маънои норавшан ва ғайридақиқ фаҳмидан мумкин аст.

Аз қисми якуми моддаи тафсиршаванда чунин аломатҳои тафсири расмиро чудо намудан мумкин аст:

1) Аз ҷониби мақомоти (шахсони мансабдори давлатӣ) ваколатдори давлатӣ дода

¹ Ниг.: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (чилди 1). Душанбе, 2008. – С.939.

мешавад. Тафсир аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ё шахсони мансабдори давлатӣ ҳангоме дода мешавад, ки агар қабул намудани санади тафсирро қонунгузорӣ бо роҳи дастачамъӣ ё фардӣ пешбинӣ намуда бошад. Масалан, қарорҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ бо қарори якҷояи онҳо тафсир карда мешавад. Фармони Раиси мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бо фармони худӣ Раис, яъне инфиродӣ тафсир дода мешавад.

2) Хусусияти расмӣ доштан. Яъне он ҳангоми амалигардонӣ монанди санади меъёрии ҳуқуқӣ ҳатмӣ мебошад. Расмӣ будан инчунин маънои аз ҷониби мақомоти ваколатдор ва ё шахсони мансабдори давлатӣ қабул гардидани санади тафсирро низ дорад. Дар назарияи ҳуқуқ инчунин тафсири ғайрирасмӣ низ вучуд дорад, ки муқаррарӣ ё ин ки доктриналӣ ном бурда мешавад. Чунин тафсир аз ҷониби олимони ё ин ки мутахассисони соҳаи гуногун дода шуда, хусусияти тавсиявӣ дорад. Масалан, тафсире, ки Шумо ҳоло хонда истодаед.

3) Хусусияти ҳатмӣ доштан.

2. Қисми дуюми моддаи тафсиршаванда қабул намудани санади тафсир аз ҷониби мақомоте, ки барои додани тафсир ваколатдор шудааст, муқаррар менамояд. Чи хеле, ки қайд намуда будем дар баъзе ҳолатҳо қонунгузор ба зиммаи мақомоте, ки санади меъёрии ҳуқуқиро қабул накардааст, ваколати додани тафсирро вогузор менамояд. Масалан, Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 61) ва қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Маҷлиси Олӣ” (моддаи 61) ваколати тафсири Конститутсияро ба Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ вогузор намудааст.

3. Қисми сеюм ва чоруми моддаи тафсиршаванда ба шакли санади тафсири мақомоти ба ин фаъолият ваколатдор, бахшида шудааст. Санади тафсир аз сабабе, ки меъёрҳои санади меъёрии ҳуқуқиро равшан ва дақиқ менамояд, худ низ санади меъёрии ҳуқуқӣ эътироф карда мешавад. Санади меъёрии ҳуқуқӣ дар навбати худ бояд тибқи талаботи қонуни мазкур қабул карда шавад. Талаботи мазкур нисбат ба шакли санади тафсир низ дахл дорад. Яъне, санади тафсир бояд дар шакле қабул карда шавад, ки қонуни мазкур қабул гардидани санади меъёрии ҳуқуқии дахлдор аз ҷониби онҳо пешбинӣ намудааст.

Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки қабул кардани санадҳои тафсир аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ё шахсони мансабдори давлатӣ бояд тибқи талаботи муқаррарнамудаи қонунгузорӣ қабул карда шавад. Тартиби қабул намудани санади тафсир аз ҷониби Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Дастури Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ карда шудааст. Тибқи боби 14 Дастури мазкур пешниҳодҳо оид ба тафсири Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи аъзои Маҷлиси миллӣ, вакилони Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба Маҷлиси намояндагон ирсол мегардад. Субъектҳои, ки ҳуқуқи пешниҳодро надоранд, метавонанд ба воситаи мақомот ва шахсоне, ки чунин ҳуқуқро доранд мурочиат намоянд. Пешниҳод оид ба тафсир бояд зикри моддаю қисм ва бандҳои онҳоро, ки дар фаҳмишашон номуайяни мавҷуд аст, ҳамчунин баёни мушаххаси ин номуайяниҳоро дарбар гирад. Шӯрои Маҷлиси намояндагон пешниҳод оид ба тафсири Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба аъзои Маҷлиси миллӣ, вакилони Маҷлиси намояндагон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва пешниҳод оид ба тафсири қонунҳои конституционӣ ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешниҳоди хулоса ба кумитаҳои Маҷлиси намояндагон ва дигар мақомоти дахлдор мефиристад. Тартиби минбаъдаи баррасии санади тафсир тибқи тартибе, ки барои қабули лоиҳаи қонун пешбинӣ гардидааст, сурат мегирад (ниг.тафсири моддаи 19).

4. Қисми чоруми моддаи тафсиршаванда ба шакли санади тафсири меъёрии ҳуқуқии аз ҷониби мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдори давлатиро мушаххасан пешбинӣ намудааст.

Бояд қайд кард, ки қарорҳои Маҷлиси якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори якҷояи онҳо тафсир карда мешавад. Қарор як намуди санади зерқонунӣ

буда, аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо роҳи дастаҷамъӣ (овоздиҳӣ¹, пурсиши хаттӣ²), бо мақсади ҳалли масъалаҳои муҳими давлатӣ ва ҷамъиятӣ қабул карда мешавад. Мувофиқи Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 55) ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (моддаи 16) Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ қарор қабул менамояд.

Қарорҳои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори ҳуди Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тафсир дода мешавад. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан дар шакли Қарор қабул карда мешавад. Мувофиқи моддаи 56 Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва моддаи 19 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ қарор қабул менамояд.

Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулнамудаи худро бо қарор тафсир менамояд. Асосан, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар шаклҳои зерин қабул менамояд:

– қонуни конститутсионӣ (мисол, Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 03.11.1995с., таҳти №85);

– кодекс (мисол, Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13.11.1998с., таҳти №720);

– қонун (мисол, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷики-

¹ Ниг.: Моддаи 55 Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 16 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2000, № 4, мод.108; соли 2004, № 5, мод.351; соли 2007, №5, мод.351; соли 2008, №10, мод.796; с. 2010, №7, мод. 539; №12, қ.1, мод.810; с.2011, №12, мод. 830;ҚҶТ аз 19.03.2013 с. №959);

² Ниг.: Моддаи 23 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2001, № 4, мод. 215; соли 2003, №4, мод. 152; соли 2008, №1 қисми 1, мод. 1; соли 2009, №12, мод.).

стон “Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсон ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ” аз 19.05.2009с., таҳти №508);

– дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (мисол, Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба тасдиқи Шартномаи давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар бораи кофтукови байнидавлатии шахсон” аз 29 феввали соли 2012, таҳти №705).

Санадҳои меъёрии ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли фармон қабул карда мешавад. Тибқи қисми 2 моддаи 20 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” санади меъёрии ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли фармон бароварда мешавад. Мисол, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ба эҳтиёт руҳсат додани хизматчиёни ҳарбие, ки муҳлати муқарраргардидаи хизмати ҳарбиро адо намудаанд ва даъвати навбатии шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои таваллуди 1985-1994 ба хизмати ҳарбӣ” аз 13.03.2012с., таҳти №1255. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли фармон тафсир карда мешавад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи салоҳияти худ санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар шакли қарор қабул менамояд. Мисол, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи тартиби пардохти ҷуброни зарар ба шахсон ҳуқуқӣ ва воқеӣ дар натиҷаи мусодира ва нобуд кардани ҳайвонот ва маҳсулоти аз ҳайвонот истехсолшудаи барои саломатии ҳайвонот ва инсон хатарнок” аз 03.04.2012с., таҳти №156. Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли қарор тафсир дода мешаванд.

Санадҳои меъёрии ҳуқуқии вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва дигар мақомоти давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар шакли фармоиш ва қарор тафсир карда мешаванд. Тибқи қисми 2 моддаи 22 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” санадҳои меъёрии ҳуқуқии вазоратҳо ва дигар мақомоти давлатӣ дар шакли фармоиш, кумитаҳои давлатӣ ва Бонки миллии Тоҷикистон дар шакли қарор қабул карда мешавад. Мисол, Фармоиши Сардори Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи тасдиқ намудани “Номгӯи хуҷчатҳо ва маълумоте, ки барои ба-

расмиятдарории гумрукии мол заруранд” аз 16.07.2009 с.

Маҷлисиҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе ва райсони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе дар доираи салоҳияташон санади меъёрии ҳуқуқиро дар шакли қарор қабул мекунанд. Мисол, Қарори Маҷлиси вакилони халқи шаҳри Душанбе «Оид ба тадбирҳои батанзимдарории ниғахдошти чорво ва ҳайвонот дар ҳудуди марзиви маъмурии шаҳри Душанбе» аз 24.12.2009с. таҳти №195-20¹.

5. Қисми панҷуми моддаи тафсиршаванда нисбат ба тавзеҳоти дастурии Пленуми Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бахшида шудааст. Мувофиқи он Пленуми Суди Олӣ ва Пленуми Суди Олии иқтисодӣ таҷрибаи судиро оид ба амалияи татбиқи қонунгузорӣ чамъбаст намуда, тавзеҳоти дастурӣ дар шакли Қарор медиҳад, ки барои судҳо ва дигар мақомоти татбиқкунанда ва шахсони мансабдор ҳатмӣ мебошад. Масалан, қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи аз ҷониби судҳо татбиқ намудани қонунгузорӣ оид ба ҳифзи шаъну шараф ва эътибори қонуншиносони шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ” аз 23 декабри соли 2011. Судҳо ҳангоми баррасӣ намудани парвандаҳо оид ба ҳифзи шаъну шараф ва эътибори қонуншиносони шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқӣ дар баробари меъёрҳои Кодекси граждани ва дигар қонунҳо қарори зикршударо низ ҳатман татбиқ менамоянд. Бояд қайд кард, ки баъд аз соҳибистиқолол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷониби Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба татбиқи қонунгузори амалкунанда зиёда аз 86² Қарор қабул карда шудааст.

Муқаррароти қонуни мазкур сарчашмаи худро аз қисми 5 моддаи 26 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” мегирад. Тибқи қисми мазкур тавзеҳоти дастурии Пленуми Суди Олӣ оид ба татбиқи қонунгузорӣ, ки дар мавриди баррасии парвандаҳои судӣ пайдо мешаванд, барои судҳо, дигар мақомоти шахсони мансабдор, ки қонуни тавзеҳшударо татбиқ менамоянд, ҳатмӣ мебошанд. Дар қисми мазкур доир ба Қарори Пленуми

Суди Олӣ муқаррар карда шудааст, ки он хусусияти ҳатмӣ дорад. Аммо дар қонуни мазкур, ғайр аз сарҳати 1 моддаи 50, ки салоҳияти Пленуми Суди Олии иқтисодӣ оид ба масъалаҳои таҷрибаи судӣ додани тавзеҳоти дастурӣ пешбинӣ шудааст, хусусиятҳои Қарори Пленуми Суди Олии иқтисодӣ муқаррар карда нашудааст.

Бояд қайд кард, ки Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳилаи олии судӣ буда, дар ҳайати Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум, муовинони ӯ ва судяҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад. Пленум дар мавридҳои зарурӣ, вале на камтар аз ду маротиба дар як сол даъват карда мешавад. Дар ҷаласаҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштироқи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмист, инчунин бо даъвати Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Раиси Шӯрои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, судяҳои судҳои дигар, аъзои Шӯрои илмию машваратии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мутахассисони дахлдор ва дигар шахсон иштирок карда метавонанд. Қарори Пленум бо овоздиҳии ошкоро ба тарафдорӣ на камтар аз се ду ҳиссаи овозҳои аъзои Пленум, ки дар ҷаласа иштирок кардаанд, қабул карда мешавад. Барои таҳияи лоиҳаи қарори Пленум, ки он дорои тавзеҳоти дастурӣ мебошад, Пленум дар мавриди зарурӣ аз ҳисоби аъзоёнаш комиссияи таҳрирӣ ташкил медиҳад. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лаҳзаи қабул шудани эътибори қонунӣ пайдо мекунад ва ба тартибе, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, иҷро карда мешавад.

Дар моддаи 50 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” ваколатҳои Пленуми Суди Олии иқтисодӣ дода шудааст. Тибқи сарҳати якуми моддаи мазкур, Пленуми Суди Олии иқтисодӣ маводҳои омӯзиш ва чамъбасти амалияи татбиқи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқиро аз тарафи судҳои иқтисодӣ баррасӣ мекунад ва оид ба масъалаҳои таҷрибаи судӣ тавзеҳоти дастурӣ медиҳад.

Аз сабабе, ки таҳия намудани тавзеҳоти дастурӣ дар шакли Қарори Пленум фаъолияти на танҳо қонуншиносони таҷриба, балки қонуншиносони илмӣ низ мебошад, дар назди Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ Шӯрои машваратӣ дар ҳайати судяҳо ва қонуншиносони илмӣ

¹ Ниг.: <http://dushanbe.tj/chairman/solutions/>.

² Ниг.: Маҷмӯи қарорҳои Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 1992-2011) <http://sudioli.tj/index.php?action=item&id=130> (қарорҳои соли 2012).

таъсис дода мешавад. Алҳол, дар назди Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ, Шӯроҳои илмию машваратӣ таъсис дода шудааст. Шӯро мақоми машваратӣ дошта, дар асоси чамъиятӣ амал менамояд ва вазифаи он аз таҳияи тавсияҳои илман асоснок вобаста ба татбиқи қонунҳо, ки дар таҷрибаи судӣ дучор мешаванд, иборат мебошад.

Оид ба ҷойгир шудани меъёрҳои оид ба Қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ дар моддаи тафсиршаванда баҳснок мебошад, чунки аз рӯи мавқеи ҳуқуқии худ санади зикршуда санади меъёрии ҳуқуқӣ намебошад ва мавзӯи танзими қонуни мазкур буда наметавонад. Ҳамчунин, Қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бо нишонаҳои зерин аз санадҳои тафсирӣ фарқ менамоянд:

1. Қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ хусусияти тавзеҳотӣ дорад, санадҳои тафсир бошад хусусияти тафсирӣ. Дар Қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба ҳолатҳои мушаххас тавзеҳ дода мешавад, яъне маънидод карда мешавад. Дар санадҳои тафсир бошад меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки носаҳеҳ мебошад ё ин ки гуногун фаҳмида мешавад, тафсир карда мешавад. Бояд қайд кард, ки раванди тафсир ду давраро дарбар мегирад:

1) аниқ кардани мазмуни аслии меъёри санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;

2) баён кардани мазмуни аслии аниқгардидаи меъёри санади меъёрии ҳуқуқӣ (яъне ба омма расонидани он).

Дар тавзеҳоти Пленуми Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ танҳо мазмуни аслии меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ баён карда мешавад, яъне маънидод карда мешавад. Дар ҳолати носаҳеҳ будан ё ин ки гуногунфаҳмии меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ зарурияти истифода кардан аз дигар воситаҳои ҳуқуқии амалигардонии меъёрҳои ҳуқуқӣ, яъне тафсир пайдо мегардад.

2. Қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ дар асоси чамъбасти таҷрибаи судӣ бо мақсади яхела намудани таҷрибаи татбиқи қонунҳо аз тарафи судҳо қабул карда

мешавад. Санадҳои тафсир бошад, дар ҳолати пайдо гардидани носаҳеҳӣ ва гуногунфаҳмии санади меъёрии ҳуқуқӣ, амалияи ихтилофнокӣ истифодаи он аз ҷониби мақомоте, ки санади меъёрии ҳуқуқии дахлдорро қабул намудааст ё ин ки мақомоте, ки тибқи қонунгузорӣ барои додани тафсир ваколатдор карда шудааст, қабул карда мешавад.

3. Ба Қарорҳои Пленуми Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ ворид намудан тағйиру иловаҳо мумкин аст, ба санадҳои тафсирӣ бошад ворид намудани тағйиру иловаҳо манъ аст.

6. Қисми 6 моддаи тафсиршаванда муқарраротеро мустаҳкам намудааст, ки тибқи он ба санади тафсир ворид намудани тағйиру иловаҳо манъ аст. Қобили зикр аст, ки санадҳои тафсир бо мақсади равшанӣ андохтан ба меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда мешавад, яъне меъёри нав эҷод намегардад, балки меъёри вучуддоштаи санади меъёрии ҳуқуқӣ аниқ карда мешавад. Аз ин лиҳоз, мақсади қонунгузор низ аз он иборат мебошад, ки ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санади тафсир манъ намудааст.

7. Қобили қайд аст, ки дар равданди тафсир намудани санади меъёрии ҳуқуқӣ субъекти масъул якҷанд қоидахоро бояд риоя намояд. Аз ҷумла, хангоми тафсир намудани санадҳои зерқонунӣ маънои он тибқи қонун фаҳмонда ва дақиқ карда мешавад. Қонунгузор дар ҳолати мазкур санадҳои зерқонунӣ дар назар дорад, ки дар асос ва тибқи ҳамон қонун қабул карда шудааст. Мисол, тибқи қисми 2 моддаи 18 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ” тартиби гузаронидани озмун ва намудҳои онро Низомнома дар бораи тартиби гузаронидани озмун барои ишғоли мансабҳои холии маъмурии хизмати давлатӣ, ки аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ мегардад, муқаррар мекунад. Ҷиҳати амалӣ гаштани меъёри мазкури қонун, бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 майи соли 2009 Низомномаи тартиби гузаронидани озмун барои ишғоли мансабҳои холии маъмурии хизмати давлатӣ тасдиқ шудааст. Дар ҳолати тафсир кардани меъёрҳои Низомнома маънои он тибқи қонуни зикршуда фаҳмонда ва дақиқ карда мешавад.

ФАРҲАНГИ РУСӢ БА ТОҶИКИИ
ИСТИЛОҲОТИ ҲУҚУҚ

РУССКО-ТАДЖИКСКИЙ СЛОВАРЬ
ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Раҳимзода Маҳмад Забир

(Раҳимов М.З.)

(Давомаи. Аввалаш дар шумораи гузашта)

Г

Гадание	– фол, фолбинӣ
Гадальщик	– фолбин
Гадалка	– фолбинзан
Газовое оружие	– силоҳи газӣ
Гангстер	– роҳзан, ғоратгар
Гангстеризм	– роҳзанӣ, ғоратгарӣ, гангстер
Гарант	– кафил, зомин
Гарантии законности	– кафолати қонунӣ
Гарантии избирательных прав граждан	– кафолати ҳуқуқҳои интихоботии шаҳрвандон
Гарантии лиц, увольняемых по инициативе администрации	– кафолати шахсоне, ки бо ташаббуси маъмурият аз кор озод карда шудаанд
Гарант конституции	– кафили конституция
Гарантии прав и свобод	– кафолати ҳуқуқ ва озодиҳо
Гарантии прав и свобод граждан	– кафолати ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шаҳрвандон
Гарантии прав кредиторов юридического лица при его реорганизации	– кафолати ҳуқуқҳои кредиторҳои шахси ҳуқуқӣ ҳангоми азнавташкилкунии он
Гарантии прав ребёнка	– кафолати ҳуқуқҳои кӯдак
Гарантии прав матери	– кафолати ҳуқуқи модар
Гарантии прав работников на охрану труда	– кафолатҳои ҳуқуқи кормандон ба ҳифзи меҳнат
Гарантированность прав и свобод человека	– кафолатнокии ҳуқуқ ва озодии инсон
Гарантированность правового порядка	– кафолатнокии тартиботи ҳуқуқӣ
Гарантированная заработная плата	– музди меҳнати кафолатнок
Гарантированное право	– ҳуқуқи кафолатдодашуда
Гарантированный государством долг	– қарзи аз ҷониби давлат кафолат додашуда
Гарантированный государством заём	– пули қарзи аз ҷониби давлат кафолат додашуда
Гарантия банковская	– кафолати бонкӣ
Гарантия платежа	– кафолати пардохт
Гарантийный договор	– шартномаи кафолат
Гарантийное обязательство	– уҳдадорӣҳои кафолатӣ
Гарантийное письмо	– мактуби кафолатӣ
Гарантийное страхование	– кафолати бимаӣ
Гарантийный взнос	– ҳаққи кафолатӣ
Гарантийный кредит	– кредити кафолатнок
Гарантийный срок	– муҳлати кафолат
Гарантийный срок годности	– муҳлати кафолати коршоямӣ
Гарантийный срок хранения	– муҳлати кафолатноки нигоҳдошт

Гарантийный фонд	– фонди кафолат
Гарантированный	– кафолатдор
Гарантировать	– кафолат додан
Гарантии процессуальные	– кафолатҳои муурофиавӣ
Гарантия подписи	– кафолати имзо
Гарантии трудовые	– кафолатҳои меҳнатӣ
Генеральная лицензия	– иҷозатномаи генералӣ (асосӣ)
Генеральное соглашение	– созишномаи генералӣ
Генеральный прокурор	– прокурори генералӣ
Генеральный консул	– консули генералӣ
Генеральный секретарь Организации Объединенных Наций (ООН)	– Котиби генералии Созмони Милали Муттаҳид (СММ)
Гауптвахта	– гауптвахта (ҳабсхонаи ҳарбиҳо), боздоштгоҳи аскарони хилофкор
Гашиш	– банг, тарёк
Гендер	– гендер
Гендерная политика	– сиёсати гендерӣ
Гендерное равенство	– баробарии гендерӣ
Геноцид	– генотсид, қатли ом бо баҳонаи наҷодӣ, миллӣ ва динӣ
Герб	– нишон
Героизм	– қаҳрамонӣ
Гибкая политика	– сиёсати чандирӣ
Гибель	– нобудшавӣ, ҳалокат
Гибельный	– ҳалокатовар
Гипотеза нормы права	– гипотезаи меъёри ҳуқуқ
Гипотеза совершения преступления	– фарзияи содир кардани ҷиноят
Гипотеза	– гипотеза, фарзия
Главарь	– саркарда
Гласно	– ошкоро, сареҳан
Гласность	– ошкоро, кушода, рӯирист
Гластность судопроизводства	– ошкоро будани муурофияи судӣ
Гластность судебного разбирательства	– ошкоро будани муҳокимаи судӣ
Глава	– боб
Глава государства	– роҳбари давлат
Глава исполнительной власти	– роҳбари ҳокимияти иҷроия
Главенство	– сардорӣ, сарварӣ
Глава органа местного самоуправления	– роҳбари мақомоти худидораи маҳаллӣ
Глава правительства	– роҳбари (сардори) ҳукумат
Главная вещь и принадлежность	– ашёи асосӣ ва мансубиятдошта (тааллуқдошта)
Глобализация	– ҷаҳонишавӣ
Главный специалист	– сармутахассис
Глумиться	– таҳқир кардан
Глухой	– кар
Глухие	– карҳо
Гнать	– рондан
Гнев	– ғазаб
Гневный	– ғазабнок
Гневно	– дарғазаб
Гнусность	– мурдорӣ
Гнусная клевета	– тухмати разилона
Гнусный обман	– фиреби разилона
Гнусный человек	– одами қабех

Годовой доход	– даромади солона
Голая истина	– ҳақиқати маҳз
Головорез	– каллабур
Голодовка	– гуруснанишинӣ
Голословно	– беасос, бедалел
Голословное заявление	– изҳороти беасос
Голосовать	– овоз додан
Голосование	– овоздиҳӣ
Голосование на общем собрании акционеров	– овоздиҳӣ дар маҷлиси умумии саҳомон
Голосующая акция	– саҳмияи овоздор
Голосовать предложение	– таклифро ба овоз мондан, пешниҳодро ба овоз мондан
Гомосексуализм	– гомосексуализм, ҳамчинсбозӣ, лутӣ
Гонорар авторский	– ҳаққи муаллифӣ
Гонорар	– ҳаққи қалам, подош
Горе	– алам
Горное право	– ҳуқуқи кӯҳӣ
Городские земли	– заминҳои шаҳрӣ
Госпожа	– хонум
Господствующее положение на рынке	– мавқеи ҳукмрон дар бозор
Господство	– ҳукмронӣ
Господствующий	– ҳукмфармо
Государство-импортёр	– давлати воридкунанда
Государство выезда	– давлати таркнамуда
Государство трудоустройства	– давлати соҳиби ҷои кор
Государственность	– сохти давлатӣ, давлатдорӣ, давлатӣ
Государственное учреждение	– муассисаи давлатӣ
Государственная безопасность	– амнияти давлатӣ, бехатарии давлатӣ
Государственная гарантия	– кафолати давлатӣ
Государственная граница	– сарҳади давлатӣ
Государственная монополия	– инҳисори давлатӣ, монополияи давлатӣ
Государственная пошлина	– боҷи давлатӣ
Государственная пенсия	– нафақаи давлатӣ
Государственное предприятие	– корхонаи давлатӣ
Государственная премия	– мукофоти давлатӣ
Государственная регистрация	– бақайдгирии давлатӣ
Государственная регистрация юридических лиц	– бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ
Государственная регистрация индивидуальных предпринимателей	– бақайдгирии давлатии соҳибкорони инфиродӣ
Государственная система аккредитации Республики Таджикистан	– низоми давлатии аккредитатсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
Государственная система сертификации Республики Таджикистан	– низоми давлатии сертификатсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
Государственная тайна	– сирри давлатӣ
Государственная территория	– қаламрави давлат, ҳудуди давлат
Государственная цензура	– сензураи давлатӣ
Государственная власть	– ҳокимияти давлатӣ
Государственная собственность	– моликияти давлатӣ
Государственная служба	– хидмати давлатӣ
Государственная служба занятости населения	– хадамоти давлатии шуғли аҳоли
Государственная научно-техническая политика	– сиёсати давлатӣ оид ба илму техника
Государственная аккредитация	– аккредитатсияи давлатӣ
Государственная социальная помощь	– ёрдами иҷтимоии давлатӣ

Государственная молодёжная политика	– сиёсати давлатии ҷавонон
Государственная кадастровая оценка	– баҳои кадастрии давлатӣ
Государственная наблюдательная сеть	– шабакаи давлатии назоратӣ
Государственная должность	– мансаби давлатӣ
Государственная измена	– хиёнати давлатӣ
Государственное должностное лицо	– шахси мансабдори давлатӣ
Государственное преступление	– ҷинояти давлатӣ
Государственное страхование	– бимаи давлатӣ
Государственное право	– ҳуқуқи давлатӣ
Государственное принуждение	– маҷбурияти давлатӣ
Государственное управление	– идоракунии давлатӣ
Государственное унитарное предприятие	– корхонаи воҳиди давлатӣ
Государственное казёное предприятие	– корхонаи махсуси давлатӣ
Государственный	– давлатӣ
Государственный аппарат	– дастгоҳи давлатӣ
Государственный деятель	– арбоби (ходими) давлатӣ
Государственный долг	– қарзи давлатӣ
Государственный интерес	– манфиати давлатӣ
Государственный кредит	– кредити давлатӣ, қарзи давлатӣ
Государственный орган	– мақомоти давлатӣ
Государственный служащий	– хизматчиӣ давлатӣ
Государственная статистика	– омори давлатӣ
Государственный социальный заказ	– фармоиши иҷтимоии давлатӣ
Государственный социальный заказчик	– фармоишгари иҷтимоии давлатӣ
Государственные социальные стандарты	– стандартҳои иҷтимоии давлатӣ
Государственные социальные нужды	– эҳтиёҷоти иҷтимоии давлатӣ
Государственные средства	– маблағҳои давлатӣ, воситаҳои давлатӣ
Государственные санитарно-эпидемиологические правила и нормативы	– қоидаҳо ва меъёрҳои давлатии санитарияро эпидемиологӣ
Государственная театральная организация	– ташкилоти театрии давлатӣ
Государственные закупки	– хариди давлатӣ
Государственные награды	– мукофотҳои давлатӣ
Государственные нужды	– эҳтиёҷоти давлатӣ
Государственные органы	– мақомоти давлатӣ
Государственные должности государственной власти	– мансабҳои давлатии ҳокимияти давлатӣ
Государственные должности государственной службы	– мансабҳои давлатии хизмати давлатӣ
Государственные ценные бумаги	– қоғазҳои қиматноки давлатӣ
Государственные финансы	– молияи давлатӣ
Государственные целевые фонды	– фонди мақсадноки давлатӣ
Государственный арбитраж	– арбитражи давлатӣ
Государственный архив	– бойгонии давлатӣ
Государственный банк	– бонки давлатӣ
Государственный бюджет	– бучети давлатӣ
Государственный гимн	– суруди миллӣ
Государственный договор	– шартномаи давлатӣ
Государственный долг	– қарзи давлатӣ
Государственный герб	– нишони давлатӣ
Государственный заказ	– супориши давлатӣ
Государственный интерес	– манфиати давлатӣ
Государственный контракт	– қарордоди давлат
Государственный надзор (контроль)	– назорати давлатӣ

Государственный обвинитель	– айбдоркунандаи давлатӣ
Государственный переворот	– табаддулоти давлатӣ
Государственный режим	– речаи давлатӣ
Государственный резерв	– захираи давлатӣ
Государственный сектор экономики	– қисми (бахши) давлатии иқтисодиёт
Государственный стандарт	– стандарти давлатӣ
Государственный строй	– сохти давлатӣ
Государственный суверенитет	– истиклолияти давлатӣ
Государственный флаг	– парчами давлатӣ
Государственный язык	– забони давлатӣ
Государство	– давлат
Государство назначения	– давлати таъинотӣ, давлати таъиншуда
Государство происхождения товаров	– давлати истеҳсолкунандаи мол
Грабёж	– ғоратгарӣ
Грабитель	– ғоратгар
Грабящий	– ғораткунанда
Гражданин	– шаҳрванд
Гражданство	– шаҳрвандӣ
Гражданство Республики Таджикистан	– шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Гражданственность	– ҳисси шаҳрвандӣ
Гражданский брак	– никоҳи ғайрирасмӣ, никоҳи шаҳрвандӣ
Гражданский иск	– даъвои маданӣ
Гражданский истец	– даъвогари маданӣ
Гражданская неприкосновенность	– дахлнопазирии маданӣ
Гражданская ответственность	– масъулияти маданӣ
Гражданская панихида	– маросими дафн, маросими мотам
Гражданский иммунитет	– масунияти маданӣ
Гражданский кодекс Республики Таджикистан	– Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
Гражданский ответчик	– ҷавобгари маданӣ
Гражданское право	– ҳуқуқи маданӣ
Гражданский долг	– қарзи шаҳрвандӣ
Гражданское судопроизводство	– муурофияи судии маданӣ
Гражданский иск в уголовном деле	– даъвои маданӣ дар парвандаи ҷиноятӣ
Гражданский процесс	– муурофияи маданӣ
Гражданский процесс по делам о расторжении брака	– муурофияи маданӣ аз рӯи парвандаҳо оид ба бекор кардани парвандаҳо дар бораи никоҳ
Гражданский оборот	– муомилоти маданӣ
Гражданско-правовой	– ҳуқуқии маданӣ
Гражданский поступок	– кирдори маданӣ
Гражданско-правовая ответственность	– ҷавобгарии ҳуқуқии маданӣ
Гражданское правонарушение	– ҳуқуқвайронкунии маданӣ
Гражданское процессуальное право	– ҳуқуқи муурофияи маданӣ
Гражданская кассационная коллегия	– коллегияи кассатсионии маданӣ
Гражданско – правовые сделки	– аҳдҳои ҳуқуқии маданӣ
Гражданско-процессуальный кодекс Республики Таджикистан	– Кодекси муурофиявии маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
Гражданское дело	– парвандаи маданӣ
Гражданское законодательство	– қонунгузории маданӣ
Гражданское неповиновение	– (саркашии) бегуноҳии шаҳрвандӣ
Гражданское общество	– ҷомеаи шаҳрвандӣ
Гражданство иностранное	– шаҳрвандии хориҷӣ
Грамматическое толкование	– тафсири имлоӣ, грамматикӣ
Грамота	– савод, хату савод

Грамотность	– саводнокӣ
Грамотный	– саводнок
Граница	– сарҳад, ҳудуд
Грант	– кумак, грант, ёрдам
Гранты	– грантҳо, кумакҳо, ёрдамҳо
Гриф секретности	– грифи махфӣ, муҳри махфӣ
Грозный опасностью	– хатарангез
Грубый	– дағал
Грубость	– дағалӣ
Грубиян	– дағалмиҷоз
Грубо	– дағалона
Грубое нарушение дисциплины	– дағалона вайрон кардани интизом
Груз	– бор
Грузовладелец	– соҳиби бор
Грузоотправитель	– борфиристонанда
Грузополучатель	– боргиранда, бор қабулқунанда
Группа	– гурӯҳ
Группа людей	– гурӯҳи одамон
Группа лиц	– гурӯҳи шахсон
Групповое преступление	– ҷиноятҳои гурӯҳӣ ё дастаҷамъӣ
Групповой брак	– никоҳи гурӯҳӣ
Гуманист	– инсондӯст, башардӯст
Гуманизм	– инсондӯстӣ, башардӯстӣ
Гуманитарная акция	– иқдоми башардӯстона
Гуманитарная операция	– амалиёти башардӯстона
Гуманитарная помощь	– ёрии башардӯстона

Д

Давать показания	– гувоҳӣ додан, баёнот додан
Давление	– фишор
Давность	– мурур, муҳлат
Давность исполнения приговора	– муҳлати иҷрои ҳукм
Давность по исполнению судебного решения	– муҳлати иҷрои ҳалномаи суд
Давность привлечения к уголовной ответственности	– муҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан
Давность приобретательская	– давомнокии муҳлати ба даст овардан
Давность уголовного преследования	– муҳлати таъқиби ҷиноятӣ
Дактилоскопический след	– нақши (изи) дактилоскопи
Дактилоскопия	– дактилоскопия (усули шинохтани шахс аз рӯи изи (нақши) ангуштони даст)
Дальнее родство	– хешованди дур
Дальние родственники	– хешони дур
Данник	– бочдех, хирочдиханда
Данные	– маълумот
Дань	– боч, хироч
Дар	– ҳадя, инъом, тухфа
Дарение	– ҳадя, тухфа
Даритель	– тухфақунанда, ҳадяқунанда
Дарование	– қобилият, истеъдод, маҳорат
Дарственная	– ҳадяшуда, инъомшуда, тухфашуда
Дарственная надпись	– инъомнома, навиштаҷоти инъомӣ

Дата	– сана
Дата платежа	– санаи пардохт
Дать затрещину	– торсакӣ задан
Дать подписку	– забонхат додан
Дача взятки	– порадиҳӣ, додани пора
Дача согласия	– розигӣ додан, ризоят
Двойное налогообложение	– андозбандии дукарата
Движение	– ҳаракат
Движимое имущество	– молу мулки манқул
Движимость	– манқул
Двоебрачие	– дуникоҳӣ
Двоевластие	– дуҳокимиятӣ
Двоеженство	– дузанагӣ
Двойное гражданство	– душаҳрвандӣ
Двойное подчинение	– тобеияти дутарафа
Двойня	– дугоник
Двоюродный брат	– амакбача, тағобача, аммабача, холабача
Двоякий смысл	– думаънӣ, думаъногӣ
Двусмыслица	– духӯрагӣ
Двустороннее обязательство	– уҳдадории дутарафа, уҳдадории тарафайн
Двустороннее соглашение	– созиши дутарафа, созиши тарафайн
Двусторонний международный договор	– шартномаи дутарафаи байналмилалӣ
Двухпалатная система	– низоми дупалатагӣ
Двухпартийная система	– низоми духизбӣ
Де-факто	– ҳақиқатан, амалан, дар ҳақиқат
Дебитор	– қарздор, дебитор
Дебиторская задолженность	– қарзи дебиторӣ
Дебош	– чанчол, хархаша, арбада
Дебошир	– чанчолӣ, чангара, дағал
Дебоширить	– чанчол кардан
Девальвация	– беқурбшавӣ
Девственная плева	– пардаи бакорат
Девственность	– бакорат, духтар будан
Дееспособность	– қобилияти амалқунӣ
Дееспособность несовершеннолетних в возрасте от 14 до 18 лет	– қобилияти амалқунии ноболиғони аз 14 то 18-сола
Дееспособность юридического лица	– қобилияти амалқунии шахси ҳуқуқӣ
Дееспособность гражданина	– қобилияти амали шаҳрванд
Дееспособность гражданская	– қобилияти амалқунии маданӣ
Дееспособность частичная	– қобилияти нопурраи амалқунӣ
Дееспособность административная	– қобилияти амалқунии маъмурӣ
Дежурные подразделения	– дастаҳои навбатдор
Дезавуировать	– соқит кардан, аз эътибор соқит кардан
Дезертир	– гуреза, фирорӣ
Дезертирство	– гурехтан, фирор кардан
Дезинформация	– дурӯғ, фиреб, маълумоти дурӯғ
Дезинформировать	– фиреб додан, гумроҳ кардан
Дезинформироваться	– фиреб хӯрдан
Дезорганизатор	– вайронкор
Дезорганизация	– бетартибӣ кардан, вайрон кардан
Действенные меры	– чораҳои амалӣ
Действие в уголовном праве	– амал дар ҳуқуқи ҷиноятӣ
Действие в административном праве	– амал дар ҳуқуқи маъмурӣ

Действие нормативных правовых актов	– амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ
Действительная сделка	– аҳди эътиборнок
Действительная срочная военная служба	– хизмати ҳақиқии муҳлатноки ҳарбӣ
Действительное положение	– ҳолати ҳақиқӣ
Действительность	– воқеият
Действительный тайный советник	– мушовири махфии ҳақиқӣ
Действия	– амал
Действия в праве	– амал дар ҳуқуқ
Действия закона	– амали қонун
Действовать в соответствии с законом	– мувофиқи қонун амал кардан
Действовать окольными путями	– бо роҳҳои ношоиста амал кардан
Действовать ошупью	– тахминан амал кардан
Действующее вещество пестицида	– моддаи таъсирбахши пеститсид
Действующие законы	– қонунҳои амалкунанда
Действительность сделки	– ҳақиқӣ будани аҳд
Декан	– декан, садри факултет
Декларант	– шахсе, ки молро декларатсия мекунад ё аз номи ӯ мол декларатсия карда мешавад
Декларативная теория признания	– назарияи декларативии эътироф
Декларация о соответствии	– эълomia дар бораи мутобиқат
Декларация прав человека и гражданина	– эълomiaи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд
Декларация прав трудящегося и эксплуатируемого народа	– эълomiaи ҳуқуқҳои меҳнаткашон ва халқҳои заҳматкаш
Декларация	– эълomia, баёния
Декларация налоговая	– эълomiaи андозсупорӣ
Декларация таможенная	– эълomiaи гумруқӣ
Декларирование	– пешниҳод намудани маълумот дар бораи фаъолияти молиявӣю хоҷагӣ аз ҷониби шахс
Декрет о земле	– фармон дар бораи замин
Декрет о мире	– фармон дар бораи сулҳ
Декрет о суде	– фармон дар бораи суд
Декрет	– декрет, фармон
Декретный отпуск	– рухсатии ҳомиладорӣ
Деловая репутация фирмы	– эътибори касбии ташкилотҳои тиҷоратӣ
Делегат	– намоянда
Делегация	– ҳайат
Делегирование нормы права	– меъёрҳои ҳуқуқи намояндагӣ
Делегированное законодательство	– қонунгузори намояндагӣ
Делегировать	– намояндагӣ кардан
Делегировать представителя	– намоянда фиристодан
Деление	– тақсим, тақсимот, тақсимшавӣ
Делец	– корчалон
Деликт международный	– ҳуқуқвайронкунии байналмилалӣ
Деликт	– ҳуқуқвайронкунӣ, вайронкунӣ
Деликтная ответственность	– ҷавобгарии деликтӣ
Деликтные обязательства	– уҳдадори деликтӣ
Деликтоспособность	– ба зимма гирифтани ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ
Делимитация границ	– ишораи хатти сарҳад, тибқи қарордоди байналмилалӣ, аз рӯи нақша бо мушаххасоти маҳал
Делимые вещи	– ашёи тақсимшаванда
Делистинг	– делистинг (расмиёти аз ҷониби биржаи фондӣ хориҷ намудани қоғазҳои қиматнок аз рӯйхати нархгузорӣ)

Дело о банкротстве	– парванда дар бораи муфлисшавӣ
Деловая репутация	– эътибори корӣ
Деловое право	– ҳуқуқи корӣ, ҳуқуқи касбӣ
Деловое сотрудничество	– ҳамкорӣ
Деловые круги	– ҳайатҳои корӣ
Деловые операции	– амалиёти корӣ
Деловые сношения	– ҳамкорӣ қардан
Делопроизводство	– ҳуҷҷатгузорӣ, қорғузӯрӣ
Делькредере	– делкредере, тибқи боварӣ
Демагог	– сафсатагӯ, авомфиреб
Демаркационная линия	– хатти демаркатсионӣ
Демаркация границ	– демаркатсияи сарҳад
Демарш	– изҳорот, баёнот, тақозо
Демилитаризация	– бесилоҳ қардан
Демилитаризация территории	– бесилоҳ қардани ҳудуд (махал)
Демилитаризованная зона	– минтақаи бесилоҳ қардашуда
Демография	– демография
Демократ	– демократ, узви ҳизби демократӣ
Демократизм	– демократизм
Демократические свободы	– озодиҳои демократӣ
Демократия	– демократия
Демократия представительная	– демократияи намояндагӣ
Демонополизация экономики	– ғайриинҳисоригардонии иқтисодиёт
Демонстрант	– намоишгар
Демонстрация	– намоиш
Демонстрирование	– намоишқорона
Деморализация	– рӯҳафтадагӣ, бадахлоқшавӣ
Демпинг	– демпинг, поёнравии нарх
Денационализация	– ғайримиллигардонӣ
Денежная единица	– воҳиди пулӣ
Денежная оценка	– арзиши пулӣ, баҳои пулӣ
Денежная премия	– мукофоти пулӣ, мукофотпулӣ
Денежная реформа	– ислоҳоти пулӣ
Денежная система	– низоми пулӣ
Денежно-кредитная политика	– сиёсати пулию кредитӣ
Денежно-кредитное регулирование	– танзими пулию кредитӣ
Денежное вознаграждение	– мукофоти пулӣ
Денежное обращение	– муомилоти пулӣ
Денежное обязательство	– уҳдадорӣ пулӣ
Денежное пособие	– кумакпулӣ
Денежные средства	– воситаҳои пулӣ, маблағҳои пулӣ
Денежные суррогаты	– пулҳои қалбакӣ
Денежные услуги	– хизматрасониҳои пулакӣ
Денежный аккредитив	– аккредитиви пулӣ
Денежный дивиденд	– суди пулӣ
Денежный залог	– гарави пулӣ
Денежный начёт	– подоши пули гирифта
Денежный ордер	– ордери пул
Денежный перевод	– интиқоли пул (маблағ)
Деноминация	– дигаргуншавии қурби пул (асъор)
Денонсация международного договора	– бекор қардани шартномаи байналмилалӣ
Денонсация	– бекор қардан
Деньги	– пул

Департамент	– департамент
Депозит	– амонат
Депозитарий	– маҳфуздоранда
Депозитарная операция	– амалиёти маҳфуздорӣ
Депозитарная деятельность	– фаъолияти маҳфуздорӣ
Депозитарная система	– низоми маҳфуздорӣ
Депозитные деньги	– пули амонатӣ
Депозитор	– депозитдиханда, амонатгузор
Депонация	– ба амонат гузоштан
Депортация	– рондашуда, бадарғашуда
Депрессивное состояние	– ҳолати таназзул
Депрессия	– таназзули иқтисодӣ, касодии бозор
Депрессия психогенная	– рӯҳафтадагӣ
Депутат	– вакил, депутат
Депутатская группа	– гурӯҳи вакилӣ
Депутатская неприкосновенность	– дахлнопазирии вакил
Депутатская этика	– одоби вакилӣ
Депутатский запрос	– дархости вакилӣ
Дервиш	– дарвеш
Держава	– давлат, абарқудрат
Держать в повиновении	– дар итоат нигоҳ доштан
Держатель	– доранда
Держатель акций	– дорандаи саҳмияҳо
Дерзкий	– густохона, дағалона
Дерзость	– густохӣ, дағалӣ
Деспот	– бедодгар, худсар, ситамгар
Деспотия	– истибдод
Дестабилизация	– бесуботӣ, нооромӣ
Детектив	– детектив
Дети	– кӯдакон
Дети младшего возраста	– кӯдакони хурдсол
Детоубийство	– фарзандкушӣ
Детская преступность	– ҷинояткориҳои кӯдакон, ҷинояткориҳои ноболигон
Детский труд	– меҳнати кӯдакон
Детское право	– ҳуқуқи кӯдакон
Дефект	– нуқсон, айб
Дефектность	– нуқсондорӣ
Дефицитное финансирование	– маблағгузориҳои касри буча
Дефицит государственного бюджета	– касри бучети давлатӣ
Дефицит	– камомад, камбуд, каср
Дефляция	– беқурбшавӣ
Дефолт	– муфлис шудан, дефолт
Деформация	– шаклдигаркунӣ, тағйири шакл
Дехканское хозяйство	– хоҷагии деҳқонӣ
Децентрализация	– ғайримарказӣ кардан
Де-юре	– расман, қонуан
Деятель	– ходим, арбоб
Деятель государственный	– ходими давлатӣ
Деятельность служебная	– фаъолияти хизматӣ
Деятельность совместная	– фаъолияти якҷоя, фаъолияти муштарак
Деятельность	– фаъолият
Деятельность экономическая	– фаъолияти иқтисодӣ
Деятельность адвокатская	– фаъолияти адвокатӣ

Деятельность банковская	– фаъолияти бонкӣ
Деятельность незаконная	– фаъолияти ғайриқонунӣ
Деятельность товарищества	– фаъолияти шарикӣ
Деятельность юридического лица	– фаъолияти шахси ҳуқуқӣ
Деятельность предпринимательская	– фаъолияти соҳибкорӣ
Джамоат	– ҷамоат
Джентльменское соглашение	– созиши шифоҳӣ
Джоббер	– ҷоббер
Диван	– девон
Диверсант	– вайронкор, таҳрибкор
Диверсионный акт	– амали таҳрибкорӣ
Диверсификация	– диверсификатсия
Диверсия	– вайронкорӣ, харобкорӣ, таҳрибкорӣ
Дивиденд	– суд
Дикость	– ваҳшоният
Диктатор	– диктатор
Диктатура	– ҳокимияти диктаторӣ
Дилер	– дилер
Дилерская деятельность	– фаъолияти дилерӣ
Динар	– динор
Дипломат	– дипломат
Дипломатическое право	– ҳуқуқи дипломатӣ
Дипломатическая игра	– бозиҳои дипломатӣ
Дипломатическая неприкосновенность	– дахлнопазирии дипломатӣ
Дипломатическая служба Республики Таджикистан	– хизмати дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон
Дипломатические каналы	– роҳҳои дипломатӣ
Дипломатические отношения	– робитаҳои дипломатӣ, муносибатҳои дипломатӣ
Дипломатические переговоры	– гуфтушунидҳои дипломатӣ
Дипломатические представители	– намояндагони дипломатӣ
Дипломатические ранги	– рутбаҳои дипломатӣ
Дипломатические сношения	– муносибатҳои дипломатӣ
Дипломатический иммунитет	– масунияти дипломатӣ
Дипломатический корпус	– ҳайати дипломатҳо
Дипломатический курьер	– қосиди дипломатӣ
Дипсомания	– майзадагӣ
Директива	– директива
Дисконт	– дисконт (1. қайду ҳисоби вексел. 2. Ҷоизе, ки дар вақти қайди вексел нигоҳ дошта мешавад)
Дискредитация	– бадномкунӣ, безътиборкунонӣ, обрӯрезонӣ
Дискредитирование представителя власти	– бадномкунии намояндаи ҳокимият
Дискриминационные условия	– шартҳои табъизӣ
Дискриминация	– табъиз
Диспозитивные нормы права	– меъёрҳои ҳуқуқи диспозитивӣ
Диспозитивность	– диспозитӣ
Диспозиция	– диспозитсия
Диссертация	– рисолаи илмӣ, диссертатсия
Диссидент	– муртад
Дисциплина	– интизом
Дисциплина трудовая	– интизоми меҳнатӣ
Дисциплинарная давность	– мурури интизомӣ
Дисциплинарная ответственность	– ҷавобгарии интизомӣ

Дисциплинарное взыскание	– танбеҳи интизомӣ
Дисциплинарное воздействие	– таъсирасонии интизомӣ
Дисциплинарный проступок	– кирдори интизомӣ
Дисциплинарный батальон	– баталиёни интизомӣ
Дисциплинарный устав	– оинномаи интизомӣ
Дисциплинированность	– интизомнокӣ
Дисциплинированный	– интизомнок
Дифференцирование	– фарқ кардан, тафриқа гузоштан, гуногун, мухталиф
Дифференцированная оплата труда	– музди гуногуни меҳнат, музди тафриқавии меҳнат
Длящееся преступление	– чиноятҳои давомнок
Дневная норма выработка	– меъёри кори якрӯза
Дневной заработок	– музди кори якрӯза
До истечения срока	– то тамом шудани муҳлат
Добрачная фамилия	– насаби (номи хонаводагии) пешазникоҳӣ
Добро	– некӣ, хубӣ, нағзӣ
Доброволец	– ихтиёрӣ
Добровольное страхование	– бимаи ихтиёрӣ
Добровольное возмещение	– ихтиёран рӯёнидан
Добровольная сдача в плен	– ихтиёран таслим шудан, ихтиёран асир шудан
Добровольное медицинское страхование	– бимаи ихтиёрии тиббӣ
Добровольное общество	– чамъияти ихтиёрӣ
Добровольный	– ихтиёрӣ
Добровольный отказ	– ихтиёран рад кардан
Добровольный отказ от преступления	– ихтиёран даст кашидан аз чиноят
Добровольцы	– ихтиёриён
Добросовестность	– бовичдонона, бовичдонӣ
Добросовестный	– бовичдон
Доброта	– некӣ, некӯӣ, некукорӣ
Добрый	– нек, некӯкор, меҳрубон, раҳмдил
Доведение до самоубийства	– ба худкушӣ расонидан
Доведение до состояния опьянения	– ба ҳолати мастӣ расонидан
Доведение несовершеннолетнего до состояния опьянения	– ба ҳолати масти расонидани ноболиғ
Доверенное лицо	– шахси боэтимод
Доверенное имущество	– молу мулки боваркардашуда, молу мулки ба амонат гузошташуда
Доверенность	– ваколатнома
Доверенность специальная	– ваколатномаи махсус
Доверенный	– вакил
Доверие	– бовар, этимод
Доверитель	– вакилқунанда
Доверительная собственность	– моликияти ба боварӣ асосёфта
Доверительное письмо	– мактуби этимоднок, мактуби махфӣ
Доверительное управление	– идораи ба боварӣ асосёфта
Доверительный фонд	– фонди этимоднок
Доверительный управляющий	– мудири боэтимод
Доверительный документ	– ҳуҷҷати ваколатӣ
Довод	– бурҳон, далел
Доводы кассационные	– далелҳои кассатсионӣ
Довольный	– қаноатманд
Довыборы	– интихоботи иловагӣ

Догма	– догма
Догма права	– догмаи ҳуқуқ
Догматизм	– догматизм
Догматический	– қатъӣ, раднашаванда, эътирознопазир
Договор авторский	– шартномаи муаллифӣ
Договор аренды зданий	– шартномаи иҷораи бино
Договор аренды транспортных средств	– шартномаи иҷораи воситаҳои нақлиёт
Договор аренды	– шартномаи иҷора
Договор банковского вклада (депозита)	– шартномаи амонати бонкӣ
Договор банковского счета	– шартномаи суратҳисоби бонкӣ
Договор безвозмездный	– шартномаи бемузд (ройгон)
Договор биржевой	– шартномаи биржавӣ
Договор благотворительный	– шартномаи хайриявӣ
Договор брачный	– шартномаи никоҳ
Договор внешнеэкономический	– шартномаи савдои хориҷӣ
Договор гарантийный	– шартномаи кафолат
Договор дарения	– шартномаи тухфа, шартномаи ҳадя
Договор двухсторонний	– шарномаи дутарафа
Договор долгосрочный	– шартномаи дарозмуддат
Договор займа	– шартномаи қарз
Договор имущественного страхования	– шартномаи бимаи молумулкӣ
Договор консенсуальный	– шартномаи консенсуалӣ
Договор кредитный	– шартномаи кредитӣ
Договор купли-продажи предприятия	– шартномаи хариду фурӯши корхона
Договор купли-продажи	– шартномаи хариду фурӯш
Договор купли-продажи недвижимости	– шартномаи хариду фурӯши молу мулки (ам-воли) ғайриманқул
Договор личного страхования	– шартномаи бимаи шахсӣ
Договор локальный	– шартномаи локалӣ, маҳаллӣ, маҳдуд
Договор медицинского страхования	– шартномаи бимаи тиббӣ
Договор международный	– шартномаи байналмилалӣ
Договор на строительство	– шартнома дар барои сохтмон
Договор непрерывный	– шартномаи бефосила
Договор о конфиденциальности	– шартномаи махфӣ
Договор о передачи ребенка (детей) на воспитание в приёмную семью	– шартнома дар бораи додани кӯдак (кӯдакон) барои тарбия дар оилаи пазируфташуда
Договор о совместной деятельности	– шартнома дар бораи фаъолияти якҷоя
Договор о спасении	– шартнома дар бораи начотдиҳӣ
Договор о залоге	– шартномаи гарав
Договор о негосударственном пенсионном обеспечении	– шартнома дар бораи таъмини нафақаи ғайридавлатӣ
Договор об ипотеке	– шартномаи ипотека
Договор пенсионный	– шартномаи нафақа
Договор перевозки пассажира	– шартномаи мусофиркашонӣ
Договор подряда	– шартнома пудрат
Договор поручения	– шартнома супориш
Договор присоединения	– шартномаи ҳамроҳшавӣ
Договор продажи предприятия	– шартномаи фурӯши корхона
Договор реальный	– шартномаи реалӣ, шартномаи воқеъӣ
Договор учредительный	– шартномаи таъсисӣ
Договор финансовой аренды (договор лизинга)	– шартномаи иҷораи молиявӣ (шартнома лизинг)
Договор хранения	– шартномаи нигоҳдорӣ
Договор	– шартнома

Договор на выполнение государственного социального заказа	– шартнома оид ба иҷрои фармоиши иҷтимоии давлатӣ
Договор поставки	– шартномаи расонидан, молсупорӣ, молрасонӣ
Договор публичный	– шартномаи оммавӣ
Договор спасения	– шартномаи начотдиҳӣ
Договор строительного подряда	– шартномаи пудрати сохтмон
Договор энергоснабжения	– шартномаи таъмини барқ
Договорённость	– созиш, аҳду паймон
Договорная подсудность	– тобеияти шартномавии судӣ
Договорная цена	– нархи шартномавӣ
Договорное обязательство	– ухдадории шартномавӣ
Договорные работы	– корҳои шартномавӣ
Договорный	– шартномавӣ
Договоры международных организаций	– шартномаҳои ташкилотҳои (созмонҳои) байналмилалӣ
Дознаватель	– таҳқиқкунанда
Дознание	– таҳқиқ
Дознаться	– таҳқиқ карда донистан
Доискаться	– ҷустуҷӯ карда ёфтан
Доказанный	– далелнок, исботшуда
Доказательства	– далел
Доказательства оправдательные	– далелҳои сафедкунанда
Доказательства судебные	– далели исботи судӣ
Доказательства косвенные	– далелҳои бавосита, далелҳои ғайримустақим
Доказательства обвинительные	– далелҳои айбдоркунанда
Доказательства первоначальные	– далелҳои ибтидоӣ
Доказательства письменные	– далели хаттӣ
Доказательства производные	– далелҳои ҳосилавӣ
Доказательства прямые	– далелҳои бевосита, далелҳои мустақим
Доказательственное право	– ҳуқуқи исботкунӣ
Доказать	– исбот кардан, собит кардан
Доказать свою невинность	– бегуноҳии худро исбот кардан
Доказуемое положение	– ҳолати исботшаванда
Доказуемость	– исботпазирӣ, исботшавандагӣ
Доказуемый	– исботшаванда, собитшаванда
Доказывание	– исбот кардан, собит кардан
Доктор	– духтур, дараҷаи илмӣ
Доктор PhD, доктор по профилю	– доктори PhD, доктор аз рӯи ихтисос
Докторант	– докторант
Доктриальное толкование	– тафсири доктриалӣ
Доктрина	– доктрина, таълимот
Доктрина международного права	– доктринаи ҳуқуқи байналмилалӣ
Документ	– ҳуччат
Документ архивный	– ҳуччатҳои бойгонӣ
Документ бухгалтерский	– ҳуччатҳои муҳосибӣ
Документ о прекращении иска	– ҳуччат оид ба қатъи даъво
Документ о прекращении претензии	– ҳуччат дар бораи қатъи иддао
Документ официальный	– ҳуччати расмӣ
Документ учредительный	– ҳуччатҳои таъсисӣ
Документально доказать	– бо ҳуччат исбот кардан
Документальность	– ҳуччатӣ будан
Документальные данные	– маълумотҳои ҳуччатӣ
Документальные первоисточники	– сарманбаъҳои ҳуччатӣ

Документальный	– хуччатӣ
Документарная форма эмиссионных ценных бумаг	– шакли хуччатии қоғазҳои қиматноки эмиссионӣ
Документация	– хуччатҳо
Документирование	– хуччатнок кардан, бо хуччат асоснок кардан
Документы	– хуччатҳо, аснод, санадҳо
Документы следствия	– хуччатҳои тафтиш
Долг	– вазифа, қарз
Долг безнадежный	– қарзи бефоида (беэтимод)
Долг просроченный	– қарзи ба таъхир гузошташуда
Долг сомнительный	– қарзи шубҳаангез
Долговая расписка	– забонхати қарзӣ
Долговое требование	– талаботи қарзӣ
Долговое обязательство	– уҳдадориҳои қарзӣ
Долгосрочная аренда	– иҷораи дарозмуддат
Долгосрочная ссуда	– қарзи дарозмуддат
Долгосрочный	– дарозмуддат
Долгосрочный контракт	– қарордоди дарозмуддат
Долгосрочный кредит	– кредити дарозмуддат
Долгосрочный вклад	– амонати дарозмуддат
Долевая ответственность	– ҷавобгарии ҳиссагӣ
Долевая собственность	– моликияти ҳиссагӣ
Долевое обязательство	– уҳдадориҳои ҳиссагӣ
Долевое участие	– иштироқи ҳиссагӣ
Долевой договор	– шартномаи ҳиссагӣ
Должник	– қарздор
Должностная инструкция	– дастурамали мансабӣ
Должностное лицо	– шахси мансабдор
Должностное преступление	– ҷинояти мансабӣ
Должностной подлог	– сохтакориҳои хизматӣ
Должностной оклад	– маоши вазифавӣ
Должностные обязанности	– уҳдадориҳои мансабӣ
Должность	– вазифа, мансаб
Должность государственная	– вазифаи давлатӣ
Дольщик	– ҳиссагузор
Доля	– ҳисса
Дом жилой	– хонаи истиқоматӣ
Дом ребёнка	– хонаи кӯдак
Дом терпимости	– фоҳишахона
Домашнее имущество	– молу мулки хона
Домен	– домен, асос
Доминирующее положение на рынке	– мавқеи ҳукмронӣ дар бозор
Доминирующий	– ҳукмфармой
Домисель	– тахмини беасос, гумон
Домовая книга	– дафтари ҳавлӣ
Домовая контора	– идораи ҳавлӣ
Домовладелец	– соҳиби хона
Домоуправление	– идораи ҳавлиҳо
Донесение	– хабар додан
Донос	– хабаркашӣ, хабар додан
Доносить	– хабар додан
Допинг	– доруи барангезанда, допинг
Доплата	– иловапулӣ

Дополнение	– илова
Дополнение к договору	– илова ба шартнома
Дополнительная премия	– мукофоти иловагӣ
Дополнительное образование	– таҳсилоти иловагӣ
Дополнительное предварительное следствие	– тафтишоти иловагии пешакӣ
Дополнительное решение	– ҳалномаи иловагӣ
Дополнительные взносы	– ҳаққи иловагӣ
Дополнительные выборы	– интихоботи иловагӣ
Дополнительные данные	– маълумоти иловагӣ
Дополнительные меры наказания	– чораҳои (тадбирҳои) иловагии ҷазо
Дополнительный	– иловагӣ
Дополнительный выпуск эмиссионных ценных бумаг	– барориши иловагии қоғазҳои қиматноки эмиссионӣ
Дополнительный отпуск	– рухсатии иловагӣ
Дополнительный приговор	– ҳукми иловагӣ
Допрашивание	– пурсиш
Допрашивать подсудимого	– пурсиши судшаванда
Допрос	– пурсиш
Допрос обвиняемого	– пурсиши айбдоршаванда
Допрос свидетеля	– пурсиши шоҳид
Допуск	– иҷозат, роҳ додан, рухсат
Допуск к государственной тайне	– иҷозат (рухсат) ба сирри давлатӣ
Допустимость доказательств	– имконпазирии далелҳо
Дорого	– қимат
Дорожный фонд	– фонди роҳ
Досмотр	– азназаргузаронӣ
Досмотреть	– аз назар гузаронидан
Досрочное освобождение	– пеш аз муҳлат озод кардан
Досрочное расторжение договора	– пеш аз муҳлат бекор кардани шартнома
Доставка	– расонидан
Доставление	– расонидан, бурда расонидан
Доставление сведения	– расонидани маълумот
Доставщик	– расонанда
Достаточность доводов	– басандагии далелҳо
Достаточные основания	– асосҳои кофӣ
Достаточные причины	– сабабҳои кофӣ
Достигающий	– ноилшаванда
Достигнуть совершеннолетия	– ба балоғат расидан
Достоверность	– эътиборнокӣ
Достоверность документов	– эътиборнокии ҳуҷҷатҳо
Достоверные сведения	– маълумотҳои дақиқ, маълумотҳои боэътимод
Достоинство личности	– эътибори шахсият
Достоинство	– эътибор, шаън, қадру қимат
Достойный	– лоиқ
Достойная смерть	– марги арзанда, марги сазовор
Достояние	– сарват, дорой
Доступ	– даромадан, иҷозат
Доступность	– дастрас будан, фаҳмо будан, дастрасӣ
Досудебная санация	– санатсияи тосудӣ
Досудебное производство	– истехсолоти тосудӣ
Досье	– гузориш
Дотация	– кумаки молиявии беподош, дотатсия
Дохлаый	– мурданӣ

Доход	– даромад
Доходность	– даромаднокӣ
Доходы бюджета	– даромадҳои бучет
Дочернее государственное предприятие	– корхонаи давлатии фаръӣ
Дочернее акционерное общество	– ҷамъияти саҳомии фаръӣ
Дочернее предприятие	– корхонаи фаръӣ
Дочернее хозяйственное общество	– ҷамъияти хоҷагии фаръӣ
Драгоценные камни	– сангҳои қиматбаҳо
Драгоценные металлы	– металлҳои қиматбаҳо
Драконовские законы	– қонунҳои бедодгарона
Дуализм исполнительной власти	– духелагии ҳокимияти иҷроия
Дуалистическая монархия	– монархияи дуалистӣ
Дуалистическая республика	– ҷумҳурии дуалистӣ
Дубликат	– нусха
Дубликаты документа	– нусхаи ҳуҷҷатҳо
Дурак	– аблах, аҳмақ
Дурной поступок	– бадқирдорӣ, кирдори бад
Духовенство	– рӯҳониён
Духовный	– маънавӣ
Душевная болезнь	– касалиҳои рӯҳӣ
Душевное волнение	– ҳаяҷони рӯҳӣ
Дядя	– амак, тағо

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ ГРАЖДАНӢ, СОҲИБКОРӢ ВА ОИЛАВӢ

Дар семоҳаи сеюми соли 2015 дар қонунгузории граждани ва соҳибкорӣ як қатор навигариҳо ворид карда шуд. Аз ҷониби Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 3 қонуни амалкунандаи зерин тағйиру иловаҳои зарурӣ ворид карда шудааст:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизбҳои сиёсӣ»;
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ»;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ».

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизбҳои сиёсӣ» 13 ноябри соли 1998 таҳти № 680 қабул гардида, аз 5 бобу 26 модда иборат аст. Дар Қонуни мазкур тағйироти воридшуда дар номи боби 1 ва моддаҳои 3, 4, 5, 7, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 21 бештар хусусияти имлоӣ доранд. Аз сабабе, ки Қонуни зикршуда ҳанӯз соли 1998 қабул гардидааст, рақамгузории бобҳои он бо рақамҳои римӣ буд ва барои ҳамин рақамгузории бобҳоро бо рақамҳои арабӣ иваз карда шуданд. Ба қисми 3 моддаи 5 ҷумлаи дуюм бо мазмуни зайл илова карда шуд: «Узви хизб бояд шаҳодатномаи хизбӣ дошта бошад». Ба моддаи 8 қисми 3 вобаста ба сохтори хизби сиёсӣ илова карда шуд. Боз якчанд уҳдадорҳои нав ба қисми 2 моддаи 10 хизбҳои сиёсӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон илова карда шуд, масалан: ҳар сол то 20 март ба мақоми бақайдгиранда оид ба фаъолияти худ аз рӯи шакл ва тартиби муқаррарнамудаи Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот пешниҳод намояд. Дар ном ва матни моддаи 13 калимаҳои «Ёрии» ва «ёрии» ба калимаҳои «Кӯмаки» ва «кӯмаки» иваз карда шуд ва ба ҳамин модда қисмҳои 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 ва 10 илова карда шуд. Масалан, дар моддаи 13 қисми 3 чунин илова карда шуд:

«3. Кумаки моддӣ ба хизбҳои сиёсӣ дар шакли маблағ бо роҳи ба суратҳисоби хизби

сиёсӣ гузаронидани он амалӣ карда мешавад. Дар сурати аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ворид гардидани маблағи нақд, бо тартиби муқарраркардаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, он пас аз таҳияи ҳатмии ҳуҷҷатҳои расмӣ ба суратҳисоби хизби сиёсӣ гузаронида мешавад.».

Ба моддаи 14, қисмҳои 3 ва 4 тағйиру иловаҳо ворид карда шуд. Яъне: Хизби сиёсӣ ҳуқуқ дорад фаъолияти зерини соҳибкориро амалӣ кунад: – фаъолияти иттилоотӣ, рекламавӣ ва нашриявӣ барои ташвиқи ақидаву ғояҳо, мақсадҳо, вазифаҳо ва интишори натиҷаҳои фаъолияти худ; - тайёр кардан ва фурӯши маҳсулоти армуғонии дорои нишон ва (ё) номи хизби сиёсӣ; – ба иҷора додани молу мулки манқул (ба истиснои пул ва коғазҳои қиматнок) ва ғайриманқули худ.

Хизби сиёсӣ ҳуқуқ надорад ба фаъолияти соҳибкоре, ки дар қисми сеюми моддаи мазкур нишон дода нашудааст, машғул шавад.

2. Ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ» якчанд тағйироту иловаҳо ворид карда шуд. Қонуни мазкур 12 майи соли 2007, таҳти № 258 қабул шуда, он аз 8 бобу 43 модда иборат аст ва муносибатҳои ҷамъиятӣ оид ба амалӣ намудани ҳуқуқи шаҳрвандон ба муттаҳидшавӣ дар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, таъсис додан, фаъолият намудан, азнавташқилдиҳӣ ва барҳамдиҳии иттиҳодияҳои ҷамъиятиро ба танзим медарорад. Ба қисми 1 моддаи 24-ум сархати 11 бо мазмуни зайл илова ворид гардид:

«- аз шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар шакли молу мулк ва маблағ кумаки моддӣ қабул намояд;».

Ҳамзамон, ба моддаи 27 қисми 2 илова карда шуд, ки дар он вобаста ба пардохтҳои ихтиёрӣ ва хайрияҳо ва ғайраҳо аз тарафи давлатҳои хориҷӣ, шахсони ҳуқуқии хориҷӣ ва ғайраҳо оид ба сабти онҳо дар мақомоти дахлдор тағйиру иловаҳо ворид карда шуд.

3. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдо ва хизматрасонии маишӣ» як қатор тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст, ки қисми зиёди он хусусияти имлоӣ дошта,

бо мақсади мукамалгардонӣ ва мушаххаснамоии қонун қабул гардидаанд. Ин Қонун 19 март соли 2013, таҳти № 943 қабул гардида, аз 7 бобу 25 модда иборат аст. Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро оид ба ташкил, танзим ва назорати савдо ва хизматрасонии

маишӣ, инчунин фароҳам овардани шароити зарурӣ барои савдо ва хизматрасонии маишӣ бо мақсади қонеъ гардонидани талаботи истеъмолкунандагон ба мол, иҷрои корҳо ва хизматрасонии маишӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

**Исмоилова М.,
мутахассиси пешбари
шуъбаи қонунгузорӣ оид ба
граждани, соҳибкорӣ ва оилавӣ**

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ МЕҲНАТ, МУҲОЧИРАТ ВА ИҶТИМОӢ

Бо мурури замон ва тақозои ҳаёти ҷомеа дар семоҳаи сеюми соли 2015 дар қонунгузори соҳаи меҳнат, муҳочират ва иҷтимоӣ як қатор навигариҳо вобаста ба қабул ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда ба амал омадаанд. Аз ҷумла:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ»;
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид»;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани илова ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи мутақобила».

1. Вобаста ба талабот ва ба вучуд омадани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ дар соҳаи маориф, инчунин бо мақсади танзими муносибатҳои соҳаи мазкур ва таҳкими низоми ҳуқуқи он 8 августи соли 2015 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ» қабул карда шуд, ки аз 6 боб ва 26 модда иборат мебошад. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ ва идоракунии таҳсилоти миёнаи касбӣ, тартиби фаъолияти субъектҳои онро муқаррар намуда, ҳуқуқи шахрвандонро ба гирифтани таҳсилоти миёнаи касбӣ таъмин менамояд.

Боби якуми Қонуни мазкур ба тафсири мафҳумҳои, ки дар матни тамоми қонун истифода шудаанд, бахшида шуда, қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бораи таҳсилоти миёнаи касбӣ, принципҳои сиёсати давлатӣ ва кафолатҳои давлатии татбиқи ҳуқуқҳои шахрвандонро дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ муайян мекунад.

Боби дуюм «Низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ» ном гирифта, дар он сухан дар бораи стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи касбӣ, стандартҳои таҳассусии таҳсилоти миёнаи касбӣ, муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ, барномаҳои таълимӣ, шакл ва меъёри гирифтани таҳсилоти миёнаи касбӣ, субъектҳои раванди таълиму тарбия дар зи-

наи таҳсилоти миёнаи касбӣ ва мақомоти идоракунии таҳсилоти миёнаи касбӣ меравад.

Боби сеюм «Низоми идоракунии таҳсилоти миёнаи касбӣ» ном дошта, масъалаҳои низоми идоракунии ва принципҳои он, салоҳият ва ваколатҳои мақомоти давлатӣ дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ ва назорати давлатӣ дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбиро дарбар мегирад.

Боби чорум ба ҳуқуқ ва уҳдадорҳои субъектҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бахшида шудааст.

Боби панҷуми Қонуни мазкур «Фаъолияти иқтисодӣ дар соҳаи таҳсилоти миёнаи касбӣ» ном дошта, масъалаҳои маблағгузори фаъолияти муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ, шартномаҳои муассисаҳои таълимӣ оид ба тайёр намудани кадрҳо ва ҳуқуқи молумулкӣ дар низоми таҳсилоти миёнаи касбиро муқаррар менамояд.

Боби шашум «Муқаррароти хотимаӣ» ном дошта, дар он ҳамкориҳои байналмилалӣ ва фаъолияти иқтисодии хориҷии муассисаҳои таълимии таҳсилоти миёнаи касбӣ, ҷавобгарӣ барои риоя накардани талаботи қонуни мазкур, инчунин тартиби мавриди амал қарор додани ин қонун пешбинӣ карда шудааст.

2. Дар ин радиф, ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» аз 8 августи соли 2015 тағйиру илова ворид карда шуд, ки он ба мақомоти прокуратура ҳамчун мақомоти назораткунандаи риоя ва иҷрои якхелаи қонунҳо дар кишварамон бахшида шудааст. Аз ҷумла, ба моддаи 2 Қонуни мазкур сархати 7 бо мазмуни зайл илова карда шуд:

«Рӯзи кормандони прокуратура 14 март»;
Ҳамзамон, сархати 74 хориҷ карда шуд.

3. Дар баробари ин, барои мукамал гардидани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 августи соли 2009 «Дар бораи суғуртаи мутақобила» ба он илова ворид карда шуд, аз ҷумла ба моддаи 4 қонуни мазкур сархати 2 бо мазмуни зайл ворид карда шуд:

«-ҳаёт, саломатӣ, қобилияти корӣ ва таъмини ихтиёри нафақаи аъзои ҷамъият (суғуртаи шахсӣ);».

Бояд тазаккур дод, ки қабули қонунҳои нав ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда номувофиқатии меъёрҳои ҷойдоштаро аз байн бурда, далел аз

пешравӣ ва фаъолияти пурсамари мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар ҷумҳурӣ буда, зиёда аз ин, баҳри ҳамаҷониба дар амал татбиқ гардидани онҳо мусоидат менамоянд.

**Замираи Қурбон,
муҳассиси шӯбаи қонунгузорӣ
оид ба меҳнат, муҳочират ва иҷтимоӣ**

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ, ИСТИФОДАИ САРВАТҲОИ ТАБИӢ ВА ҲИФЗИ МУҲИТИ ЗИСТ

Ба низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид гардидани қонунҳои нав боиси тақвият ёфтани фазаи ҳуқуқӣ гардида, барои инкишофи муътадили соҳаи ҳифзи муҳити зист ва ҳалли масъалаҳои экологӣ заминаи муайяни ҳуқуқӣ фароҳам меорад. Аз ин ҷост, ки дар идомаи сиёсати хирадмандона ва вусъатбахши давлату ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайомадҳои нав ба нав дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа амалӣ карда мешаванд, ки мавқеи қонун ва таъмини кафолати ҳуқуқи инсонро устувор намуда, сатҳи зиндагии мардум рӯз аз рӯз беҳтар шуда истодааст.

Аз ин хотир, маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи июни соли чорӣ таҷрибаи аввалинро дар қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ» оғоз намуд, ки барои рушди соҳаи мазкур як заминаи воқеии ҳуқуқиро ба вуҷуд овард.

Мақсади асосии қабули ин қонун аз он иборат мебошад, ки дар рафти инкишоф ёфтани ҳаёти ҷомеаи шахрвандӣ шароити зисти инсон ба таври назаррас тағйир ёфта, талабот ва муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ба вуҷуд меоянд ва дар баробари ин, масъалаҳои гуногуни соҳавиро ба бор меоранд, ки онҳо усулҳои нави танзими ҳуқуқиро талаб менамоянд.

Бо дарназардошти шароити мусоид ва имконияти мутахассисони соҳаи мазкур Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ» қабул карда шуд, ки меъёрҳои он муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба идоракунӣ ва истифодабарии амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ танзим намуда, бо мақсади инкишоф додани соҳаи мазкур ва ба роҳ мондани фаъолияти дурусти таъмини амнияти экологӣ баҳри қонеъ гардонидани талаботи аҳоли равона карда шудааст. Дар қонуни мазкур масъалаҳои гуногуни соҳаи экологӣ ба таври дақиқ пешбинӣ шуда, қабули он бо дарназардошти дурнамои соҳаи ҳифзи муҳити зист барои баланд бардоштани соҳаи нақлиёти автомобилӣ мусоидат менамояд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини амнияти экологии автомобилӣ» аз 5 боб ва 24 модда иборат буда, боби якуми он ба муқарароти умумӣ бахшида шудааст, аз ҷумла, мафҳумҳои асосӣ, ки дар матни қонун истифода карда шудаанд, ба монанди воситаҳои нақлиёти автомобилӣ, сӯзишвории муҳаррик, сифати сӯзишвории муҳаррик, таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ, ташкилотҳои оид ба хизматрасонии техникӣ, объектҳои инфрасохтори нақлиёти автомобилӣ, гази истифодашуда, захрокии газҳои истифодашуда, амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ ва таснифоти экологии воситаҳои нақлиёти автомобилӣ ба таври зарурӣ маънидод шудаанд, ки барои ҳар як истифодабаранда дар амалӣ намудани ҳуқуқи истифодабарӣ аз қонун кумаки аввалиндараҷа мерасонад. Ҳамзамон, дар боби мазкур принципҳои таъмини экологии нақлиёти автомобилӣ, вазифаҳои қонуни мазкур ва қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ пешбинӣ шудааст, ки тартиби дар доираи меъёрҳои қонунӣ ва ахлоқӣ пеш бурдани фаъолияти соҳаи мазкурро муайян намуда, мавҷудияти ҳадди ҳуқуқу уҳдадорихоро дар ин самт инъикос мекунад.

Дар бобҳои дуюм ва сеюми қонун бошад, идоракунӣ дар соҳаи амнияти экологии нақлиёт ва танзими фаъолият оид ба таъмини амнияти экологии воситаҳои нақлиёти автомобилӣ ва сӯзишвории муҳаррик танзим карда шудаанд. Аз ҷумла, салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ, ваколатҳои мақомоти давлатӣ, омодаасозии касбии кормандон, таъмини экологии инфрасохтори нақлиёти автомобилӣ, таснифоти экологии нақлиёти, чорабиниҳо оид ба таъмини экологии автомобилӣ, таъмини экологии нобудсозии нақлиёти автомобилӣ истифодашуда, шина, аккумулятор ва покришкаҳои автомобилӣ истифодашуда, талаботи аз нав таҷҳизонӣ, бақайдгирӣ, бамеъёрдарорӣ ва уҳдадо-

рихоро нисбат ба шахсони ба фурӯши яклухт ва чаканаи сӯзишвории муҳаррик машғулбуда ба таври муфассал баён гардида, барои амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ шароити мусоид ба вучуд меорад.

Бобҳои боқимонда асосан ба масъалаҳои Назорати амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ, инчунин назорати давлатӣ, назорати истеҳсолӣ ва назорати чамбиятиро ба роҳ монда, ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҷавобгарӣ барои риоя накардани талаботи Қонуни мазкур ва тартиби мавриди амал қарор гирифта-

ни Қонуни мазкур қисмати хотимавии қонунро дарбар мегирад.

Қабули қонунҳои нав ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда аз пешрафт ва ба вучуд омадани муносибатҳои нави чамбиятӣ шаҳодат медиҳад. Ҳамин тариқ, бо қабул ва дар амал татбиқ намудани қонуни мазкур метавон гуфт, ки соҳаи таъмини амнияти экологии нақлиёти автомобилӣ низ дар баробари дигар соҳаҳо ҳаматарафа инкишоф ёфта, мушкилоти бавучудода ҳалли ҳуқуқии ҳудро меёбанд.

**Абдулло Маҳмадшарифзода,
мутахассиси шуъбаи қонунгузори
кишоварзӣ, истифодаи сарватҳои табиӣ
ва ҳифзи муҳити зист**

НАВИГАРИҲОИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ СОҲТОРИ ДАВЛАТӢ, МАҚОМОТИ СУДӢ ВА ҲИФЗИ ҲУҚУҚ

Дар қонунгузории соҳаи соҳтори давлатӣ, мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқуқ як қатор нави-
гарихо вобаста ба қабул ва ворид намудани
тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда ба
назар мерасанд, аз ҷумла:

1. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 августи соли 2015, №1208;
2. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру илова ба Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 августи соли 2015, №1211;
3. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 августи соли 2015, №1212;
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 августи соли 2015, №1213;
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи силоҳ», аз 8 августи соли 2015, №1217;
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани иловаҳо ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 августи соли 2015, №1219;
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 августи соли 2015, №1220;
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 августи соли 2015, № 1221;

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 августи соли 2015, № 1222;

10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйирот ба Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 8 августи соли 2015, №1223.

1. Боби 1-уми Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 11 модда иборат буда, «Муқаррароти умумӣ» ном гирифтааст ва дар доираи мафҳумҳои асосӣ, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва принсипҳои шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин ба истифодабарии ислоҳот дар Қонуни конституционии мазкур пешбинишуда бахшида шудааст.

Дар боби 2-юми Қонуни конституционии зикргардида «Соҳиб шудан ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки масъалаҳои вобаста ба қабул намудан ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон, шартҳои умумии қабул намудан ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барқарор намудан ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар мекунад.

Дар боби 3-уми Қонуни конституционии зикргардида «Қаъ намудани шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки аз 6 модда иборат буда, асосҳои қаъ намудани шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бекор кардани қарор оид ба қабул намудан ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян мекунад.

Боби 4-уми Қонуни конституционии зикргардида аз 4 модда иборат буда, «Шаҳрвандии кӯдак ҳангоми тағйир ёфтани шаҳрвандии падару модар, васию парасторон. Шаҳрвандии шахсони ғайри қобили амал» ном гирифтааст ва масъалаҳои шаҳрвандии кӯдак ҳангоми соҳиб шудан ё қаъ намудани шаҳрвандии падар ё модар, шаҳрвандии кӯдак ҳангоми фарзандхондиро дарбар мегирад.

Боби 5-уми Қонуни конституционии зикршуда аз 5 модда иборат буда, «Мақомоти ваколатдор оид ба масъалаҳои шахрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ном гирифтааст ва вобаста ба ваколатҳои комиссия оид ба масъалаҳои шахрвандии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ваколатҳои мақомоти корҳои дохилӣ оид ба масъалаҳои шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян мекунад.

Боби 6-ум «Тартиби баррасии дархостҳо ва ҳалли масъалаҳои шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ном дошта, аз 6 модда иборат мебошад ва вобаста ба масъалаҳои тартиби пешниҳод кардани дархостҳо оид ба масъалаҳои шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ситодани боҷи давлатӣ ва хирочи консулӣ, муҳлати баррасии дархостҳо оид ба масъалаҳои шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шудааст.

Масъалаҳои вобаста ба ҷавобгарӣ барои риоя накардани талаботи Қонуни конституционии мазкур, дар бораи аз эътибор соқит донишани Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва мавриди истифода қарор додани Қонуни зикргардида ба боби 7-уми ҳамин Қонуни конституционӣ тааллуқ дошта, боби мазкур «Муқаррароти хотимаӣ» ном гирифтааст.

2. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру илова ба Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо мақсади такмил ва бартараф намудани муҳолифатҳои дохилии Қонуни мазкур қабул гардидааст.

Қисми 5-уми моддаи 15 бо мазмуни зайл илова карда шуд:

«5. Кор дар вазифаҳои Раис, муовини якум ва муовинони Раис, судьяи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раис, муовини якум ва муовинони Раис, судьяи Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, раис, муовини якум ва муовинони раис, судьяи Суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, раис, муовини якум ва муовинони раис, судьяи Суди иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе ҳамчун собиқаи кори Раис, муовини Раис ва судьяи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб гирифта мешавад».

3. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни конституционии Ҷумҳу-

рии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон».

Дар сархати 1 моддаи 123 пас аз калимаи «оилавӣ» калимаи «иқтисодӣ» илова карда шуда, калимаҳои «ва ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ» ба калимаҳои «, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва дархосту пешниҳодҳо» иваз карда шаванд.

Дар сархати чорум моддаи мазкур бо мазмуни зайл илова карда шуд: «-барои риоя кардани талаботи Кодекси одоби судьяи Ҷумҳурии Тоҷикистон.».

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон».

1. Номи Қонуни мазкур бо ҳарфҳои калон навишта шуд.

2. Муқаддимаи Қонуни мазкур дар таҳрири зайл ифода карда шуд:

«Қонуни мазкур ҳуқуку уҳдадорихо, таъминот, принципҳо, вазифаҳо, самтҳои асосии фаъолият ва воситаҳои таъминоти мақомоти амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин вазъи ҳуқуқи қормандони онро муқаррар менамояд.».

3. Дар қисми сеюми моддаи 3 калимаи «бевоситаи» ба калимаҳои «бевосита ва идоракунии фаъолияти оперативии» иваз карда шуда, ҷумлаи дуюм бо мазмуни зерин илова карда шуд: «Фармон дар бораи ба вазифа таъин ва аз вазифа озод намудани Раис барои тасдиқ ба ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллии ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мегардад.».

4. Дар қисми якум ва дуюми моддаи 10 калимаҳои «фoш» ва «фoшкунии ин» мувофиқан ба калимаҳои «ифшо» ва «ифшо ё гум кардани ҷунин» иваз карда шуд.

5. Дар сархати шашум моддаи 11 калимаи «муташаккил» ба калимаи «муташаккилона» иваз карда шуд.

6. Дар сархати сеюм қисми якуми моддаи 12 калимаи «ҷинояткорӣ» ба калимаҳои «ҷиноятқорӣ муташаккилона» иваз карда шуд.

7. Дар ном ва матни моддаи 15 калимаҳои «ҷиноятқорӣ», «муташаккил» ва «ҷиной ташкилоти ҷиной» мувофиқан ба калимаҳои «ҷиноятқорӣ муташаккилона», «муташаккилона» ва «ҷиноятӣ

иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) ва ташкilotҳoi ба онҳo мусoидаткунанда» ивaз кардa шуд.

8. Дар сархати сеюм, нуздаҳум ва бистуми моддаи 19 калимаҳои «ҷиноӣ ва ташкilotҳoi ҷиноӣ», «ҷиноӣ, ташкilotҳoi ҷиноӣ ва» ва «муташаккил» мувофиқан ба калимаҳои «ҷиноятӣ, иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) ва ташкilotҳoi ба онҳo мусoидаткунанда», «ҷинояти иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) ва ташкilotҳoi ба онҳo мусoидаткунанда, инчунин» ва «муташаккилона» ивaз кардa шуд.
9. Дар сархати сеюми қисми дууми моддаи 20 калимаи «муташаккил» ба калимаи «муташаккилона» ивaз кардa шуд.
10. Дар қисми шашуми моддаи 24 «ва ташкilotи ҷиноятӣ» ва «қонунгузор ифшо карда» мувофиқан ба калимаҳои «, иттиҳоди ҷиноятӣ (ташкilotи ҷиноятӣ) ва ташкilotҳoi ба онҳo мусoидаткунанда» ва «қонунгузoрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайримафӣ гардонида» ивaз кардa шуда, пас аз калимаи «розигии» калимаи «хаттии» илова кардa шуд.

5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба ворид намудани тағйирот ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи силоҳ».

Қисми 3 моддаи 31 дар таҳрири зайл ифода карда шуд:

«3. Тартиби аз гардиш гирифтани силоҳи оташфишони бемили зарбааш маҳдуд-таппончаҳо ва револверҳоро бо патронҳои чароҳатрасон, ки шаҳрвандон то манъ намудани гардиши онҳо бо Қонуни мазкур дар ихтиёри худ дорад, Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад.»

6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани иловаҳо ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин тағйирот шуд:

1. Ба санксияи қисми 1 пас аз калимаи «аз шаш то даҳ» калимаҳои «ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз панҷоҳ то сад» илова карда шуд;
2. Ба санксияи қисми 2 пас аз калимаҳои «аз даҳ то бист» калимаҳои «ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз сад то яксаду панҷоҳ» илова карда шуд.

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйирот иловаҳо ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин тағйирот карда шуд:

1. Ба қисми 5 моддаи 39 пас аз калимаҳои «ба истиснои парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурии дар соҳаи андоз» калимаҳои «ва қонунгузoрии зиддинҳизорӣ» илова карда шуд.

2. Дар диспозитсияи моддаи 542 калимаҳои «кирдорҳои ба қонунгузoрии зиддинҳисорӣ таҷовузкунанда» ба калимаҳои «кирдорҳое, ки қонунгузoрии зиддинҳисориро вайрон мекунад», ивaз кардa шуд.

3. Санксияи моддаи 543 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

– «ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент фаъолият менамоянд, ба андозаи аз панҷоҳ то ҳафтод, ба шахсони мансабдор аз ҳафтод то сад, ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд, аз сад то дусад ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз ду ҳазор то се ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъин карда шавад.»

4. Ба ном ва диспозитсияи моддаи 544 пас аз калимаи «давлатӣ» калимаҳои «, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» илова карда шуд.

5. Дар моддаи 545:

Санксияи қисми 1 дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

«ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент фаъолият менамоянд, ба андозаи аз сӣ то панҷоҳ, ба шахсони мансабдор аз панҷоҳ то сад, ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд, аз шаст то яксаду бист ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз се ҳазор то панҷ ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъин карда шавад.»

Санксияи қисми 2 дар таҳрири зерин ифода карда шуд;

– «ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент фаъолият менамоянд, ба андозаи аз панҷоҳ то ҳафтод, ба шахсони мансабдор аз сад то яксаду панҷоҳ, ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд, аз яксаду панҷоҳ то дусад ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз шаш ҳазор то ҳашт ҳазор нишондиҳанда барои ҳисобҳо ҷарима таъин карда мешавад.»

6. Дар моддаи 546:

– ба диспозитсияи модда пас аз калимаи «мол» калимаҳои «ичрои кор» илова карда шуд.

Санксияи модда дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

– «ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент фаъолият менамоянд, ба андозаи аз бист то сӣ, ба шахсони мансабдор аз панҷоҳ то ҳафтод, ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд, аз шаст то сад ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз дусад то сесад нишондиханда барои ҳисобҳо чарима таъин карда мешавад.»

7. Дар моддаи 547:

– ба диспозитсияи модда пас аз калимаи «номуносиб» калимаҳои «, нодуруст, беодобона ва пинҳонӣ» илова карда шуд.

Санксияи модда дар таҳрири зерин илова карда шуд:

– «ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент фаъолият менамоянд, ба андозаи аз бист то чил, ба шахсони мансабдор аз панҷоҳ то сад, ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд, аз ҳафтод то яксаду бист ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз дусад то сесад нишондиханда барои ҳисобҳо чарима таъин карда мешавад.»

8. Дар моддаи 548:

– ба ном ва диспозитсияи модда пас аз калимаи «мол» калимаҳои «, ичрои кор» илова карда шуд.

Санксияи модда дар таҳрири зерин ифода карда шуд:

– «ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси патент фаъолият менамоянд, ба андозаи аз бист то сӣ, ба шахсони мансабдор аз панҷоҳ то сад, ба соҳибкорони инфиродие, ки дар асоси шаҳодатнома фаъолият менамоянд, аз ҳафтод то сад ва ба шахсони ҳуқуқӣ аз дусад то панҷсад нишондиханда барои ҳисобҳо чарима таъин карда мешавад.»

9. Моддаҳои 549, 550 ва 551 дар таҳрири нав илова карда шуд.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин тағйирот шуд:

1. Дар моддаи 93:

– дар қисми 1 рақамҳои «549-543, 545-549, 550, 555-558,» ба рақамҳои «540, 541, 554,» иваз карда шуд;

– ба қисми 3 пас аз калимаҳои «дар соҳаи андоз» калимаҳои «ва қонунгузорию зиддиинҳисорӣ» илова карда шуд.

2. Дар моддаи 128:

– дар қисми 1 рақамҳои «554, 546-548, 551-554» ба рақамҳои «542-554, 555-558» иваз карда шуд;

– ба қисми 2 пас аз калимаҳои «Тоҷикистон» ва «сохторҳои он» мувофиқан калимаҳои «ва муовинони ӯ» ва «ва муовинони онҳо» илова карда шуд.

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин тағйирот ворид шуд:

1. Дар моддаи 94:

– дар ном ва матни модда калимаҳои «, шуғл ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли» ба калимаҳои «ва шуғли аҳоли» иваз карда шуд;

– дар қисми 1 калима ва рақамҳои «, 139, 140, 619, 621 ва 622» ба калима ва рақамҳои «ва 139» иваз карда шуд.

2. Ба кодекс моддаи 121 бо мазмуни зерин илова карда шуд:

«Моддаи 121. Мақомоти суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа

1. Мақомоти суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа дар доираи ваколатҳои худ парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмуриеро, ки дар моддаҳои 140, 619, 621 ва 622 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд, баррасӣ менамоянд.

2. Барои баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмуриӣ ва таъини ҷазои маъмуриӣ аз номи мақомоти суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сардорони раёсатҳои он дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе ҳуқуқ доранд.»

10. Ба қисми 2 моддаи 123 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйирот ба Кодекси муҳофизати ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин тағйирот ворид карда шуд:

«2. Барои баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмуриӣ ва таъини ҷазои маъмуриӣ аз номи мақомоти омор инҳо ҳуқуқ доранд:

– директори Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони ӯ, сардорони сарраёсатҳо ва муовинони онҳо дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, сардорони раёсат, шӯба ва бахшҳои шаҳрҳо ва ноҳияҳо оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмуриё, ки дар моддаи 515 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд;

– директори Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони ӯ, сардорони сарраёсатҳо ва муовинони онҳо дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмуриё, ки дар моддаи 516 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд.».

Сафаров Ҳ.М.,
мутахассиси пешбари шӯбаи
қонунгузорӣ оид ба сохтори давлатӣ,
мақомоти судӣ ва ҳифзи ҳуқук

НАВИГАРИИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР СОҲАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Аз ҷониби мақомоти олии қонунгузории мамлакат дар нимсолаи дуюми соли 2015 ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 июли соли 2012 “Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2002, №7, мод. 696) тағйирот ворид гардид.

Моддаи 53 Қонуни мазкур масъалаи тартиби амалӣ намудани савдои наздисарҳадиро танзим менамояд. Савдои наздисарҳадӣ яке аз намудҳои савдои байналмилалӣи молҳо, кор ва хизматрасониҳо аст, ки ба воситаи сарҳад аз ҷониби субъектҳои истиқоматкунанда ва бақайдгирифташуда дар масофаи муайян аз сарҳади хушкии миёни ду давлат қарордошта анҷом дода мешавад. Бо мақсади ба низом даровардани савдои наздисарҳадӣ ҳанӯз то қабули Қонуни мазкур як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ чиҳати ташаккули савдои наздисарҳадӣ бо баъзе ҷумҳуриҳои ҳамсарҳад қабул гардидаанд ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти савдои хориҷӣ” аз 3 июли соли 2012 масоили савдои наздисарҳадиро худ ба танзим медарорад.

Қисми 3 моддаи 53, яъне масъалаи тартиби амалӣ намудани савдои наздисарҳадӣ ва қаламрави дахлдорро, ки дар он низомҳои махсуси амалӣ намудани фаъолияти сав-

дои хориҷӣ муқаррар мегарданд, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи шартномаҳои байналмилалӣи қабулнамудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷӣи ҳамсарҳад муайян менамуд. Дар ин қисм баъд аз калимаи “мутобиқи” калимаҳои “қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва (ё)” илова карда шуд. Яъне, тибқи тағйироти воридгардида масъалаи мазкурро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо тибқи шартномаҳои байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷӣи ҳамсарҳад, балки бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муайян менамояд.

Савдои наздисарҳадӣ аз тарафи шахсони дорои маҳалли доимии ҷойгиршавӣ (маҳали зист) ва шахсони хориҷӣи дорои маҳали доимии ҷойгиршавӣ (маҳали зист) дар қаламрави наздисарҳадии давлатҳои дахлдоре, ки дар шартномаи байналмилалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлати хориҷӣи ҳамсарҳад муайян шудааст, танҳо барои қонеъ гардонидани талаботи маҳал бо молу хизматрасониҳои дар ҳудуди қаламрави дахлдори наздисарҳадӣ истехсолшуда ва барои истеъмол ва истифода дар қаламрави дахлдори наздисарҳадии таъмингардида, амалӣ гардонидани мешавад.

**Носиров Д.Қ.,
мутахассиси пешбари шуъбаи
ҳуқуқи байналмилалӣ**

МИЗИ МУДАВВАР БАХШИДА БА РЎЗИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ташаббуси Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 24-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25-уми августи соли равон мизи мудаввар баргузор гардид. Дар чорабинии мазкур намоёндагони мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва судӣ, ҳамчунин ВАО иштирок доштанд. Мизи мудавварро бо сухани ифтитоҳӣ муовини якуми директори Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Баҳриддинзода Субҳиддин Эсо оғоз намуда, иштирокчиёни онро бо мақсад аз баргузори ин чорабинӣ ошно сохт.

бул карда шуданд, ки аз онҳо айни ҳол 350 қонуни мукамал мавриди амал қарор дошта, ба воситаи онҳо соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, маданӣ, экологӣ ва ғайра ба танзим дароварда шудаанд.

Дар ин чорабинӣ аз ҷониби иштирокчиён гузоришҳо дар мавзӯҳои зерин сурат гирифтанд: «Инкишофи ҳокимияти судӣ дар даврони Истиқлолият», «Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Истиқлолияти давлатӣ ва худшиносии миллӣ», «Истиқлолияти давлатӣ ва нақши он дар таҳкими муносибатҳои байналмилалӣ», «Истиқлолият гавҳари рушди миллат аст», ва «Истиқлолият неъматӣ бебаҳост» ва ғайраҳо. Аз баргузори чунин мизи мудаввар иштирокчиён изҳори қаноатмандӣ намуданд, зеро он ба паҳлӯҳои гуногуни соҳаҳои қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон равшанӣ андохта, баҳри таҳқиқи минбаъдаи ҷабҳаҳо ва муайян намудани роҳҳои ояндаи рушду ривоҷи он мусоидат хоҳад намуд.

**Назаров Д.,
муовини сардори шӯъбаи қонунгузорӣ
оид ба сохтори давлатӣ, хифзи ҳуқуқ,
мудоғиба ва амният**

Мавсуф зикр намуд, ки Давлати навини тоҷикон 24 сол муқаддам, яъне 9 сентябри соли 1991 ба истиқлол комёб гардида, ҳамзамон вобаста ба механизми таъмини ҳуқуқии он рушду нумӯъ ёфт. Дар ин давра теъдоди зиёди қонунҳо ва дигар санадҳои меърии ҳуқуқӣ қа-

ХОТИРА АЗ УСТОД ПАМЯТИ УСТОДА

МЕНГЛИЕВ ШОМУРОД МЕНГЛИЕВИЧ

Илми ҳуқуқшиносии тоҷик талафоти вазнин дод. 29 июли соли 2015 дили Менглиев Шомурод Менглиевич – олими машхур, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессори кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Ҳуқуқшиноси хизматнишондодаи ҶТ, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон, Аълочии маорифи ҶТ, узви Шӯрои диссертационӣ оид ба ҳимояи рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз задан бозмонд, ки теъдоди зиёди олимони варзидаи имрӯзҳо дар ҷумҳурӣ ва берун аз он зиндагӣ ва қору ғаёлиятқунандагонро тарбия намуда, ба камол расонидааст.

Менглиев Шомурод Менглиевич 9 майи соли 1941 дар ноҳияи Шаҳритуси ҶШС Тоҷикистон таваллуд шудааст. Солҳои 1960-1963 дар сафҳои Қувваҳои Мусаллаҳи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ хизмат намудааст.

Соли 1964 ба шӯбаи шабонаи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин дохил шуда, ҳамзамон дар қисми хочагии донишгоҳ ба ғаёлият машғул мешавад. Аз моҳи августи соли 1967 ба ҳайси машваратчи ҳуқуқи раёсати манзилии мақомоти иҷроияи шаҳри Душанбе ба қор оғоз намудааст.

Соли 1970 баъди хатми донишгоҳ ба сифати ассистенти кафедраи ҳуқуқи граждони ба

Таджикская правовая наука понесла невосполнимую утрату, 29 июля 2015 года перестало биться благородное и мужественное сердце Шомурата Менглиевича Менглиева – выдающего ученого, доктора юридических наук, профессора кафедры международного права Таджикского национального университета, Заслуженного юриста РТ, Заслуженного деятеля науки и техники РТ, Отличника народного образования РТ, члена Диссертационного совета по защите докторских и кандидатских диссертаций в Республике Таджикистан, воспитавшего целую плеяду ученых, живущих и работающих ныне во многих государствах мира.

Родился 9 мая 1941 года в Шаартузском районе Таджикской ССР. С 1960 по 1963 год служил в рядах Советской Армии.

В 1964 году поступил на вечернее отделение юридического факультета Таджикского государственного университета имени Ленина. Одновременно работал в хозяйственной части вуза, а с августа 1967 года – юрисконсультom городского жилищного управления Душанбинского горисполкома.

В 1970 году после окончания вуза был приглашен на работу в качестве ассистента кафедры гражданского права. В 1975 году защитил кандидатскую диссертацию и был назначен на долж-

кор даъват карда мешавад. Соли 1975 рисолаи номзадии худро химоя намуда, ба вазифаи муаллими калон таъин карда шуда, аз соли 1977 бошад, ба сифати дотсент ифои вазифа мекунад. Ҳамзамон, аз моҳи февралаи соли 1976 ба вазифаи муовини декани факултет, сипас ичрокунандаи вазифаи декан таъин гардида, дар ҳамин вазифа то соли 1986 кор кардааст.

Соли 1991 рисолаи доктории худро химоя намуда, аз соли 1992 ба сифати ичрокунандаи вазифаи профессори кафедраи ҳуқуқи граждани кор ва фаъолият мекунад.

Соли 1994 ба устод унвони профессор дода мешавад. Моҳи декабри ҳамон сол ба вазифаи мудири кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ интихоб карда мешавад.

Менглиев Шомурод Менглиевич зиёда аз 50 соли ҳаёти худро дар хизмати ҳуқуқшиносии ватанӣ сипарӣ намудааст. Заҳматҳои устод бо таҳлилҳои амиқи илмии худ фарқ дошта, бо назарияи ҳуқуқ санчида шудаанд.

Ш.М. Менглиев дар муҳити ҳуқуқшиносӣ ва илмии ҷомеаи ҳам Тоҷикистон ва ҳам берун аз он соҳиби эътиромӣ зиёд буд. Ба қалами ӯ зиёда аз 150 асари илмӣ тааллуқ дорад. Дар онҳо ба таври амиқ ва ҳаматарафа масъалаҳои нисбатан муҳими ҳуқуқи граждани ва байналмилалӣ хусусӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Обрӯи баланди Ш.М. Менглиев ба ҳайси олими варзида дар кишварҳои хориҷа бо он эътироф карда мешавад, ки ӯ меҳмони фахрӣ ва ширкаткунандаи чорабиниҳои зиёди байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи граждани ва байналмилалӣ хусусӣ буд, ки дар кишварҳои Осиё ва Аврупо гузаронида шудаанд.

Дар муддати даҳсолаҳо устод дар омода кардани кормандони илмии сатҳи олӣ оид ба ҳуқуқ ҳам дар ҷумҳурӣ ва ҳам берун аз он ва кишварҳои ҳамсоя фаъолона иштирок намудааст. Бо иштироки ӯ дар шӯроҳои гуногун 3 рисолаи докторӣ ва 15 рисолаи номзадӣ оид ба ҳуқуқ химоя карда шудаанд.

Солҳои 1989-1993 ӯ узви Кумитаи назорати конститутсионии ҚТ, узви гурӯҳи кории Президенти ҚТ оид ба таҳияи лоиҳаи Кодекси граждани ҚТ, узви Комиссияи байналмилалӣ ҳакамӣ оид ба оштии Женева, узви Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ дар Қазоқистон, узви Шӯрои машваратии Суди олии ҚТ, узви Шӯрои диссертсионӣ оид ба химояи рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дар Ўзбекистон ва Қазоқистон буд.

ностаршего преподавателя, а в 1977 году – на должность доцента. Одновременно с февраля 1976 года работал заместителем декана юридического факультета, затем исполняющим обязанности декана, где проработал до ноября 1986 года.

В 1991 году защитил докторскую диссертацию и с 1992 года работал в качестве исполняющего обязанности профессора кафедры гражданского права.

В марте 1994 года ему было присвоено звание профессора. В декабре того же года был избран на должность заведующего кафедрой международного права.

Более 50 лет жизни Шомурата Менглиевича Менглиева прошло в служении отечественной юриспруденции. Труды Шомурата Менглиевича отличаются глубиной научного анализа и выверены с теорией права.

Ш.М. Менглиев пользовался непререкаемым авторитетом и уважением среди юридической элиты и в научном сообществе, как в Таджикистане так и далеко за ее пределами. Из-под пера ученого вышли около 150 научных работ. В них глубоко и всесторонне исследованы наиболее важные проблемы гражданского и международного частного права.

Высокий авторитет Ш.М. Менглиева как ученого в зарубежных странах подтверждался тем, что он был желанным гостем и участником многих международных научных форумов по гражданскому и международному частному праву проведенных в странах Азии и Европы.

На протяжении многих десятилетий Ш.М. Менглиев принимал деятельное участие в подготовке научных кадров высокой квалификации по юриспруденции, как нашей страны, так и соседних государств. С его участием в различных диссертационных советах подготовлены и защищены 18 докторских и кандидатских диссертаций по юриспруденции.

В 1989-1993 годах он был избран членом Комитета Конституционного надзора РТ, членом рабочей группы Президента РТ по подготовке проекта Гражданского кодекса. Был членом Международной арбитражной комиссии по примирению в Женеве, Международного коммерческого арбитража в Казахстане, членом Консультационного совета Верховного суда РТ, членом Диссертационного совета по защите докторских и кандидатских диссертаций в Узбекистане, Казахстане.

Ш.М. Менглиев был главным редактором журнала «Государство и право», членом редакционных коллегий научных журналов «Законодательство» Национального центра законодательств-

Ш.М. Менглиев сармухаррири маҷаллаи «Давлат ва ҳуқуқ», узви ҳайати таҳририи маҷаллаҳои илмӣ «Қонунгузорӣ»-и Маркази миллии қонунгузори назди Президенти ҚТ, «Ахбор»-и АИ ҚТ «Паёми Донишгоҳи милли» низ буд.

Дар шахсияти ҳамкор ва устод мо на танҳо олими бузург, ҳамчунин инсонии начиборо аз даст додем, ки нерӯи бузурги мусбатро дар замири худ ҷой дода, қобилияти дар дили бузурги худ ҷой додани ҳамаи инсонҳоро новобаста аз вазъи иҷтимоӣ, миллат, мансубияти динӣ, ақидаю афкор дошт ва метавонист, ки бо як сухани нек ҳар кадоми моро рӯҳбаланд сохтаву ба маҷрои мусбат ва муҳими иҷтимоидошта равон созад.

Устод дар худ сифатҳои беҳтарини инсонро таҷассум намуда, дар замири инсонии ниҳоят хоксор ва одил буд. Ҳамаро қобилияти ҳаста-нопазири ӯ дар ҳайрат меғузошт. Барои ҳамаи онҳое, ки хушбахтона устодро аз наздик меши-нохтанд ва бо ӯ якҷо кор кардаанд, Менглиев Ш.М. чун як инсонии зиндадил маълум буд. Ӯ ватандӯсти асил, сарвари ғамхори оила буд ва одамон ва ҳаётро ниҳоят дӯст медошт.

Марги нобахангоми Менглиев Шомурод барои ҳамаи онҳое, ки бо ӯ якҷоя кор кардаанд, ҳамчунин барои илми ҳуқуқшиносии кишвар талафоти бузург аст. Ҳайати кормандони Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз марги устод андӯхгин буда, ба наздикон ва пайвандонашон изҳори тасаллият мекунанд.

Хотираи дурахшони Менглиев Шомурод Менглиевич- инсонии асил ва олими бузург ҳамеша дар дили наздикону пайвандон, ҳамкорон ва шогирдон боқӣ хоҳад монд.

ва при Президенте РТ, «Известия» АН РТ, «Вестник Таджикского Национального университета».

В лице нашего соратника и учителя мы потеряли не только великого ученого, но и замечательного человека, обладающего невероятной позитивной энергетикой, способного вмещать в свое большое и благородное сердце всех нас, независимо от занимаемого положения, национальной, религиозной принадлежности, имеющих различные воззрения и убеждения, найти для каждого доброе слово, подбадривать, направляя на позитивное и социально значимое действие. Шомурат Менглиевич не завидовал чужим успехам и не злорадствовал по поводу каких-то неудач у своих коллег. Библийская заповедь «Возлюби ближнего своего» была для него, несомненно, жизненным принципом. Именно такие личности влияют на консолидацию граждан страны и тем самым способствуют укреплению государства и созданию здорового климата в коллективе и нравственности в обществе, поскольку их убеждения вытекают из морально-нравственных и правовых принципов.

Шомурат Менглиевич олицетворял лучшие качества человека, был глубоко порядочным, справедливым, терпеть не мог интриг. Всех поражала его колоссальная работоспособность. Тем, кому посчастливилось знать его близко, известно, что Шомурату Менглиевичу присуще тончайшее чувство юмора. Он был патриотом, заботливым главой семьей, любил людей и жизнь.

Безвременный уход Шомурата Менглиевича – большая и невосполнимая потеря для тех, кому посчастливилось с ним работать и общаться, а также для всей юридической науки. Коллектив национального Центра законодательства при Президенте РТ глубоко скорбит о постигшей утрате и выражает свои искренние соболезнования родным и близким нашего Устода.

Светлая память о Шомурате Менглиевиче Менглиеве – незаурядном человеке и большом ученом навсегда сохранится в сердцах его близких, коллег, учеников.

Масъули чоп

Ответственный за выпуск

Мачалла дар Маркази миллии конунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тархрезӣ шуда, дар матбааи «Азия-Принт» бо тарзи рақамӣ ба табъ расидааст.

Ба матбаа 22.09.2015 супорида шуд. Ба чопаш 12.10.2015 иҷозат дода шуд. Коғаз офсетӣ №1. Андозаи 60x84 1/8. Ҳуруфи Times New Roman Tj. Ҷузъи чопии шартӣ 10,0. Адади нашр 200 нусха. Супориши № 1G1215

**Маркази миллии конунгузории
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон**

*734024. ш. Душанбе, кӯчаи А.Адҳамов, 13
телефон/факс 227-47-71*

Ғуломҳайдаров Ҷ.М.

Журнал подготавливается к печати в Национальном центре законодательства при Президенте Республики Таджикистан. Напечатан цифровым способом в типографии «Азия-Принт».

Сдано в печать 22.09.2015 г. Разрешен к печати 12.10.2015 г. Бумага офсетная №1. Формат 60x84 1/8. Шрифт Times New Roman Tj. Условный печатный лист 10,0. Тираж 200 экз. Заказ № 1G1215

**Национальный центр законодательства
при Президенте Республики Таджикистан**

*734024. г. Душанбе, улица А.Адхамова, 13
телефон/факс 227-47-71*